

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İBN HİŞÂM'IN
ŞERH-U KATRİ'N-NEDÂ VE BELLİ'S-SADÂ'DA İSTİŞHÂD
ETTİĞİ ÂYETLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet Hadin TUTKAL

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ARAP DİLİ VE BELÂGATI ANA BİLİM DALI**

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ

OCAK-2015

**T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İBN HİŞÂM'IN
ŞERH-U KATRİ'N-NEDÂ VE BELLİ'S-SADÂ'DA
İSTİŞHÂD ETTİĞİ ÂYETLER**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mehmet Hadin TUTKAL
(132202107)**

Tezin Enstitüye verildiği Tarih: 02 Şubat 2015

Tezin Savunulduğu Tarih:17 Şubat 2015

**Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (B.Ü.)
Diğer jüri Üyeleri : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (A.Ü.)
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ (B.Ü.)**

ŞUBAT - 2015

Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ danışmanlığında, Mehmet Hadin TUTKAL'IN hazırladığı “*İbn Hişâm'ın Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ'da İstişhâd Ettiği Âyetler*” konulu bu çalışma 17. 02. 2015 tarihinde jüri tarafından Temel İslam Bilimleri (Arap Dili ve Belâğatı) Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (B.Ü.) İMZA:

Üye : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (A.Ü.) İMZA:

Üye : Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ (B.Ü.) İMZA:

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Dalı'nda yapıldığını Enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Sait PATIR

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
ÖNSÖZ	XII
GİRİŞ	1
I. ARAP DİLİ	1
I.I. Arap Dilinin Doğuşu ve Gelişimi.....	1
I.II. Arapçanın Özellikleri	3
I.III. Arap Dilinde Lehçeler	4
II. ARAP GRAMERİ.....	5
II.I. Arap Gramerinin Doğuşu ve Gelişimi.....	5
II.II. Nahiv İlminin Tanımı ve Başlangıcı.....	6
II.II.I. Nahiv İlminin Tanımı	6
II.II.II. Nahiv İlminin Başlangıcı.....	7
II.III. Sarf.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN-İ HİŞÂM'IN HAYATI İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. İBN-İ HİŞÂM	12
1.1.1. Hayatı.....	12
1.1.2. İlmî Şahsiyeti	12
1.1.3. Eserleri.....	13
1.1.3.1. Yayımlanmış Eserleri	13
1.1.3.2. Başka Kitaplar Dâhilinde Basılmış Olan Eserleri.....	15
1.1.3.3. Yazma Halinde Bulunan Eserleri.....	16
1.1.3.4. Günümüze Kadar Ulaşmayan Eserleri	17
1.1.4. <i>Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ</i> (شَرْحُ قَطْرِ النَّائِي وَبَلِّ الصَّلَى)	19
1.1.4.1. <i>Şerh-u Katri'n-Nedâ</i> 'nın Konuları.....	21
1.1.4.2. <i>Şerh-u Katri'n-Nedâ</i> 'da İstişhâd Metodu.....	22

İKİNCİ BÖLÜM
ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD

2.1. ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD	24
2.1.1. İstişhâdın Lügat Manası.....	25
2.1.2. Terim Olarak İstişhâd	25
2.1.3. İstişhâdın Kaynakları.....	26
2.1.3.1. Şiir	26
2.1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm.....	27
2.1.3.3. Hadis-i Şerîf.....	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞERH-U KATRÎ'N-NEDÂ'DA İSTİŞHÂD EDİLEN
ÂYETLER VE KONULARI

3.1. KELİMENİN SÖZLÜK VE TERİM MANASI.....	33
3.2. MU'REB VE MEBNÎ İSİM.....	33
3.3. FİİL VE KISIMLARI.....	37
3.3.1. Mâzî Fiilin 'Alâmeti ve Hükümleri.....	37
3.3.2. Emir Fiilin 'Alâmeti ve Hükümleri.....	37
3.3.3. Muzâri' Fiil ve 'Alâmeti.....	41
3.4. HARF VE 'ALÂMETİ.....	45
3.5. HARFİYETİ MUHTELEFÜN-FÎH OLAN EDÂTLAR	45
3.5.1. Mehmâ (مَهْمَا).....	45
3.5.2. Masdariyye mâsî (مَا الْمَصْدَرِيَّةُ).....	46
3.6. CEMÎ MÜZEKKER SÂLİM'İN İRABI VE TEVÂBİLERİ	48
3.7. ZÂİD ELİF TÂ İLE CEMÎ' (CEMÎ MÜENNES SÂLİM) VE TEVÂBİ'LERİ.....	51
3.8. GAYR-I MUNSARİF OLAN İSİMLERİN İRABI VE HÜKMÜ	53
3.9. EF'ÂL-Î HAMSE VE İRABI.....	54
3.10. TAKDİR-İ İRAB VE ÇEŞİTLERİ.....	55
3.11. MUZÂRİ' FİİLİNİ NASB EDEN EDÂTLAR	56
3.11.1. Len (لَنْ).....	57

3.11.2. “كَيِّ” i Masdariyye	57
3.11.3. “أَنْ” i Masdariyye.....	58
3.11.3.1. Masdariyye Olan “En” in (أَنْ) Mâ Kabli İtibariyle Durumları.....	59
3.11.3.2. Masdariyye Olan “En” in (أَنْ) Cevâzen Mukadder Olduğu Yerler	62
3.11.3.3. Masdariyye Olan “En” in (أَنْ) “Lâm”dan Sonra İdmârı ve Hükümleri ..65	
3.11.3.4. (أَنْ) i Masdariyye’nin Vücûben Mukadder Olduğu Yerler	67
3.11.3.4.1. “Hatta” (حَتَّى) Edâtından Sonra “En” (أَنْ) Edâtının İdmâr’ı ve Bu Edâtтан Sonraki Fiilin Mensûb veya Merfû‘ Olmasının Şartları.....	67
3.11.3.4.2. (أَنْ) i Masdariyyenin “fâ” (ف) Sebebiyeden Sonra İdmârı.....	70
3.11.3.4.3. (أَنْ) i Masdariyyenin ma’iyye “و” indan Sonra İdmârı.....	73
3.12. MÜZÂRÎ‘ FİİLİNİ CEZM EDEN EDÂTLAR.....	74
3.12.1. Bir Fiili Cezm Eden Edâtlar	74
3.12.1.1. Talep	74
3.12.1.2. “Lem” (لَمْ)	76
3.12.1.3. “Lemma” (لَمَّا).....	77
3.12.1.4. “Emir Lâmi” (لَا أَمْرًا).....	78
3.12.1.5. “Nahiye Lâsi” (لَا لَهْءَ نَاهِيَةً).....	79
3.12.2. İki Fiili Cezm Eden Edâtlar	80
3.12.2.1. “İN” (إِنْ)	80
3.12.2.2. “EYNEMÂ” (أَيْنَعَا)	80
3.12.2.3. “EYYÛ” (أَيُّ).....	81
3.12.2.4. “MEN” (مَنْ).....	82

3.12.2.5. “MÂ” (مَا).....	82
3.13. ŞART CÜMLESİNİN “FÂ” VEYA “İZÂ-İ FÜCÂİYE” İLE BERABER GELMESİ VÂCİB OLAN YERLER.....	83
3.14. BÂRİZ ZÂMİR İKİ KISIMDIR.....	86
3.14.1. Muttasıl ve Munfasıl Zamîr	86
3.15. İSM-İ İŞÂRAT VE LAFIZLARININ KULLANIMI.....	87
3.16. İSM-İ MEVSÛL VE SILASI	89
3.17. MUARRİFE OLAN EL “أل” TAKISININ KISIMLARI.....	92
3.18. MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU	93
3.19. MÜBTEDÂNIN NEKRE OLMASINI CEVÂZ KILAN ETKENLER.....	94
3.20. CÜMLE OLAN HABER	94
3.21. ŞİBH-İ CÜMLE OLAN HABER	96
3.22. TAADDÛDÛL-HABER (BİRDEN FAZLA HABER).....	97
3.23. HABERİN VÜCÛBEN VEYA CEVÂZEN MÜBTEDÂDAN ÖNCE GELMESİ	97
3.24. MÜBTEDÂ VE HABERİN HAZFEDİLMESİ.....	98
3.25. HABER HAZFİNİN VÜCÛBU	100
3.26. MÜBTEDÂ VE HABERİ NASH EDENLER	101
3.26.1. Nevâsıhlardan “كَانَ” ve Benzerleri.....	102
3.26.1.1. Haberin Nâkıs Fiil (كَانَ) İle İsmi Arasına Tavassutu.....	103
3.26.1.2. Haberin Nakıs Fiil ve İsmi Üzerine Takaddümü	104
3.26.1.3. Sâre (صَارَ) Manasına Gelen Nâkıs Fiiller	106
3.26.1.4. Nâkıs Fiillerden “Fetie” (فَتِيَءَ) “Leyse” (لَوْ سَ) “Zâle” (زَالَ) Dışındaki Fiiller Tâmme Olarak Kullanılmaları Câizdir.....	106
3.26.1.5. Kâne nin (كَانَ) Zâid Olduğu Durumlar	107
3.26.1.6. Kâne (كَانَ) Fiilinin Nûn’unun Hazfi ve Şartları.....	108
3.26.1.7. Kâne (كَانَ) Fiilinin Hazfi veya İsmiyle Hazfi	109

3.26.1.8. Hicâziye “Mâ”sı (مَا) ve “Leyse” (لَيْسَ)nin Amelini Etme Şartları.....	110
3.26.1.9. “Lâte” (لَات) nin “Leyse” (لَيْسَ)nin Amelini Etme Şartları	112
3.26.2. Nevâsıhlardan Fiile Benzeyen Harfler.....	113
3.26.2.1. “Mâ” (مَا) Harfîyye’nin Fiile Benzeyen Harflere Beraberliği.....	114
3.26.2.2. “În” (إِن) i Muhaffefenin İ‘mâl ve İhmâlinin Cevâzı	115
3.26.2.3. Fiile Benzeyen Harfler’den “Lâkin” (لَكِن) Muhaffefenin İhmâli	116
3.26.2.4. Fiile Benzeyen (أَنَّ) i Muhâffefe’nin VücûbenAmel Etmesi	116
3.26.2.5. Fiile Benzeyen Harfler’den (كَأَنَّ) i Muhaffefe’nin Vücûben Amel Etmesi.....	119
3.26.2.6. Fiile Benzeyen Harflerin Haberlerinin Tavassut ve Takdîmi	120
3.26.2.7. Fiile Benzeyen Harfler’den (ئَ) Hemzesinin Meksûr Olduğu Yerler ..	120
3.26.2.8. “İnne” (إِنَّ) nin Muahhar Haberine, İsmine, Haber’in Ma’mûlüne ve Zamîrul-Fasla “Lâm”ın (ل) Dâhil Olması	123
3.26.2.9. “Lâ Nâfiye Lil-Cins”in (لَا النَّافِيَةُ لِلْجِنْسِ) “İnne”nin (ئَ) Amelini Etme Şartları	124
3.26.3. Nevâsıhlardan “Zanne” (ظَنَّ) ve Benzerleri.....	126
3.26.3.1. Ef’âl-i Kulûbün Tâ’lîki	127
3.27. FÂİL KONUSU	129
3.28. FÂİLİN HAZF EDİLDİĞİ YERLER	130
3.29. FÂİL’DE ASLOLAN FİİLDEN HEMEN SONRA GELMESİ.....	131
3.30. MEF’ÛLÜN VÜCÛBEN TAAHHÜRÜ.....	132
3.31. MEDİH VE ZEMM FİİLLERİ OLAN (مَعْمُودٌ) VE (مَعْمُودٌ)NİN FÂİLLERİ VE HÜKÜMLERİ.....	133
3.32. NÂİB-İ FÂİL KONUSU	135
3.33. İŞTİGÂL KONUSU.....	136

3.34. TENÂZU‘ KONUSU	139
3.35. MEF‘ÛLLER KONUSU	140
3.35.1. Mef‘ûlün Bih	141
3.35.1.1. Münâdâ	141
3.35.1.2. Mütেকellim “yâ” sına Müzâf Olan Münâdânın Hükümü	141
3.35.1.3. Mütেকellim “yâ” sına Müzâf Olan “Eb” (أَب) ve “Üm”mün (أُم)	
Hükümü	143
3.35.1.4. Mütেকellim “ي” sına Müzâf Olan Müzâf Münâdâ’nın Hükümü	144
3.35.1.5. Münâdâ Tâbiinin Hükümleri.....	145
3.35.1.6. Münâdânın Terhîmi ve Şartları	146
3.35.2. Mef‘ûlün Mutlak	147
3.35.3. Mef‘ûlün Leh.....	149
3.35.4. Mef‘ûlün Fih	150
3.35.4.1. Mübhem Mekân İsimlerinin Zarfîyet Üzere İntisâbı.....	151
3.37. SÂHİB-İ HÂLİN ŞARTLARI.....	155
3.38. TEMYÎZ KONUSU	156
3.39. HÂL VE TEMYÎZÎ MÜEKKİDE KONUSU	158
3.40. İSTİSNÂ KONUSU	159
3.41. MECRÛRÂT KONUSU	161
3.42. MANEVÎ VE LÂFZÎ İZÂFENİN KISIMLARI.....	163
3.43. FİİL AMELİNİ EDEN İSİMLER VE İSİM FİİL.....	165
3.43.1. Masdar, Amel Şartları ve Âmil Masdarın Kısımları	166
3.43.2. İsm-i-Fâil ve Amel Şartları	169
3.43.3. Sıfat-ı Müşebbehe ve Ma‘mûlünün Durumları	170
3.43.4. İsm-i Tafdîl ve Durumları.....	171
3.44. TEVÂBİ‘ KONUSU	174
3.44.1. Nâ‘t.....	174
3.44.2. Tevkîd ve Kısımları	176
3.44.3. Atf-ı Beyân.....	179
3.44.4. ‘Atf-ı Nesak.....	180
3.44.5. Bedel ve Kısımları.....	183

3.45. ‘ADED KONUSU.....	184
3.46. GAYR-I MUNSARIF	186
3.47. TA‘ACCÜB KONUSU	188
3.48. VAKF KONUSU	189
3.49. HEMZE-İ VASL.....	192
SONUÇ.....	194
BİBLİYOGRAFYA	197

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dil her ümmetin aklî görüşüne delîl ve işâret olması hasebiyle akli hayata delâlet eden en önemli faktördür. Düşünce hareketinin ilk şartı, marifetin zarfı, his ve düşüncelerin tercümânı, anlatma ve anlaşılmanın vasıtası, vuslât ve birleşmenin ilk aracıdır. Def'aten meydana gelmediği gibi halef olan da seleften almamıştır. İnsanlar başlangıçta ihtiyaçları ölçüsünde bazı lafızlar üretirler, yeni şeylerle karşılaştıklarında o ölçüde yeni lafızlar üretmekle konuşmalarını zenginleştirip kelime dağarcıklarını zenginleştirirler.

Yeni karşılaşılan ihtiyaçlardan hareketle icâd edilen lafızlar, doğal olarak kendisini denetleyecek bazı kural ve kâidelere ihtiyaç duymuştur. Bu itibarla Arapça gibi köklü ve zengin, ihtivâ ettiği bazı dinî ve kültürel değerlere sahip olan bir dil için nahiv-sarf olarak adlandırılan bazı kurallara ihtiyaç hâsıl olmuştur. Dolayısıyla bu konularda dilbilimciler tarafından çok zengin eserler telif edilmiştir.

Bu faydalı ve zengin eserlerden birisi de “İbn Hişâm” tarafından te’lif edilen ve Arap Gramerinde muhtasar ve faydalı eserler içerisinde en faydalı olarak tavsîf edilen “*Şerh-u Katri'n- Nedâ ve Bell'is-Sadâ*” adlı eseridir. Eser, kendi alanında Arap gramerinin temel konularını zengin istişhâd (özellikle âyet) örnekleriyle temellendirip, alanında uzman âlimlerin görüşlerini objektif bir bakışla serd edip sonunda da kendi tercihini ifade etmesiyle enfes bir dereceye terakki etmiştir. Zirâ müellif eserinde istişhâd konusunda ilk sırayı âyetlere vererek bu konuda zengin bir alan ortaya koymuştur. Daha sonra sırasıyla şiirleri, hadisleri ve atasözleri örnek olarak kullanmıştır. Bu itibarla biz de bu çalışmamızda evvela Arap dilinin gelişim ve özelliklerini, gramer ve alt bölümleri olan nahiv, sarf ilimlerini izâh ettikten sonra, eserin müellifini, Arap dilinde istişhâdı, eserde âyet istişhâd ettiği konuları, âyetlerdeki örnek kelimeleri, âyet ve meâllerini konular manzûmesinde müellifin tertip ve düzenine uyarak ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Nahiv, Sarf, İstişhâd, İbn Hişâm,

ABSTRACT

MASTER THESIS

The sentences of holy Quran reference (istişhad) in the book of Şerhu_Katrin nedâ of ibn hişam.

Language is the most important factor in mental life guide to every nation that reasoned opinion on the evidence. Thought is the first requirement of the act, the envelope of ingenuity, emotion and interpreter of thought, expression and understanding by means of mânia is the first tool of the reunion and mergers. Human being initially because of necessity created some words, As they faced new thing they created new words and enrich their vocabulary and speech.

The words which is produced by necessity naturally need the rules and regulations to control it. As the result the Arabic language that has rich content, roots also has cultural and religious values some rules and regulation created by the means of “Nahiv - Sarf”

One of the best works written in Arabic grammar by “İbn Hişam” in the name of “Şerh-u Katri'n- Nedâ and Bell'is-Sadâ”. The book in itself field means the basic subject of Arabic grammar used “Istişâd” means exemplifying especially by Holly Quran sentences and then by giving the opinion of religious experts finally express the writer opinion and became a valuable investigation. The writer used Quran sentences then the speeches of the profit, the poems and idioms made the book very rich and valuable. Because of this in this work we tried to used the fundamental of the Arabic language, the grammar means “Sarf-Nahiv” then the writer of book, exemplifying means “Istişâd” in Arabic language, Quran sentences subject sand examples of the words of Quran.

Key word: Arabic, Nahiv, Sarf, Istişâd, İbn Hişâm,

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser.
a.g.m.	: adı geçen makale.
a.s.	: aleyhisselam
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi.
b.	: bin
bty.	: basım Târîhi yok.
bkz.	: bakınız.
c.	: cilt.
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi.
Çev.	: Çeviren.
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
H.	: Hicrî.
H.z.	: Hazreti.
Mat.	: Matba'a
M.	: Mîladî
Nşr.	: Neşir
ö.	: ölüm
R.a.	: Radiyallahu Anhu.
s.	: sayfa
sdl.	: sadeleştiren
sy.	: sayı
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
Tah:	: Tahkîk
Tak.	: Takdim
Yay.	: Yayınları
vb.	: ve başka veya benzeri
vs.	: ve saire

ÖNSÖZ

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân'ı, Yüce Allah son elçisine içinden seçtiği topluluğun lisânıyla göndermiştir. Bu bakımdan tüm Müslümanlar, inançlarının temel kaynağı olan Kur'ân'ın lisanını öğrenmeyi, dinlerinin kaynağını okuyup hayatlarına tatbik edebilmeyi bir vazife şeklinde kabul etmişlerdir. Her dilde söz konusu olduğu gibi, Arap dilinin de kendisine özgü kâideleri vardır ve bu konularla ilgili çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu kaideler, gramer ilminin sentaks bölümü olan nahiv ilminden müteşekkildir.

Bazı rivâyetlere göre, ilgili bölümünün bu isimle adlandırılmasındaki sebep, Hz. Ali'nin kelime çeşitleriyle ilgili tanımları kapsayan bir sayfayı Ebu'l-Esved ed-Dü'elî'ye verdikten sonra, “Bu yola girerek ilerle” (اُنْحُوا هَذَا النَّحْو) demesi veya Ebu'l-Esved'in gramerle ilgili bazı düşüncelerini belirtip öğrencilerine tâlimat vermesidir. Nahiv ilmindeki temel amaç irab olup kelimelerin son harfinin harekesini nahvin temel ve fûru' kurallarına mutabık olarak okumaktır. Zira irab nahiv ilminin özünü teşkil etmektedir.

Nahiv ilminde telif edilen eserlerden birisi de İbn Hişâm el-Ensârî'nin “*Şerhu Katri'n-neda ve belli's-sadâ*” adlı eseridir. Müellif eserinde istişhâd olarak toplamda dört yüz otuz üç âyet, yüzelli beyit, onsekiz hadis, üç tane de atasözü ile istişhâd etmiştir. Biz de bu tez çalışmamızda, Arap gramerinin bütün incelik ve kâidelerine vakıf olan İbn Hişâm el-Ensârî'nin, üslûbu, objektifliği, anlaşılabilirliği ve güncelliğiyle dikkatleri celbeden ve bu konuda muhtasar eserler arasında faydalı görülen “*Şerh-u Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*” adlı eserinde istişhâd ettiği âyetleri ve onları hangi konularda istişhâd ettiğini ele almaya çalışacağız. Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; Arap dilinin doğuşu, gelişimi, özellikleri ve lehçelerini, ele alacağız. Birinci bölümde; İbn Hişâm'ın hayatını, ilmi serüvenini ve eserlerini, İkinci bölümde; ise, istişhâd kavramı, istişhâdın konusu ve kaynakları, inceleyeceğiz. Üçüncü bölümde; eserde zikredilen istişhâd ayetleri, konuları ve vecihleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Çalışmamız esnasında yardımlarını esirgemeyen değerli

hocalarım Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ'a, Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ'ye Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a şükranlarımı arz ederim.

Mehmet Hadin TUTKAL

BİNGÖL-2015

GİRİŞ

I. ARAP DİLİ

I.I. Arap Dilinin Doğuşu ve Gelişimi

Arapça Sâmi diller âilesindedir. Bu dil ailesinin eski Mısır dilini de içine alan Hâmî-Sâmî köke bağlı olduğu düşünülmektedir. Samî diller, doğu ve batı olmak üzere iki büyük kola ayrılır. Güney Arapçasının en eski şekil veya lehçelerini bazı kitâbelerle tanıyoruz ki; bunlar Miane, Sebâ, Katebân ve Hadramut kitâbelerinde yaklaşık olarak (m.ö. VIII-VI), görülen eski lehçelerdir. Bunların bir nevi devamı olan bu günkü bazı lehçeler de meselâ Mehrî, Şhavrî, Sokotrî vb. aynı grupta yer alır.¹

Arapçanın târîhî gelişme ve yayılma safhaları bazı ara devreler birleştirilmek suretiyle sadeleştirilmiş bir plan içerisinde şöyle gösterilebilir: Eski Arapça, Klasik Arapça ve ona kaynak olan eski edebî lehçeler (VI-VII. Yüzyıllar), orta Arapça modern Arapça ve bu son iki safhada edebî yazı diline müvâzî olarak devamlı gelişen mahallî lehçeler.²

1-Eski Arapça: Eski Arapçanın hususiyetleri ve geçirdiği safhalar hakkında bilgilerimiz bazı eski kitâbelere bir dereceye kadar da Araplarla münasebetleri olmuş kavimlerin metinlerinde geçen kabile ve şahıs adlarına dayanmaktadır.³ (m.ö. 853-626) yılları arasında Asurluların Arîb'ilere (Arubu veya Urbu) karşı yaptıkları savaflara dair Asurî metinlerinde geçen kırk kadar isim, bugün en eski Arapça vesika olarak bilinir.⁴

2-Klasik Arapça: Klasik Arapça tabiriyle, bugün incelenen eski edebî metinlerde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadiste gördüğümüz, daha sonraları da Arapçanın yayıldığı yerlerde din, şiir, edebiyat ve ilim dili olarak çatısı değişmeden devam eden lehçeler üstü Arapça kastedilir. Bu dil muhtelif bölgelerde, İslâmiyet öncesinden

¹- Ahmet Suphî Furât, *Arap Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999, s. 41; M. Nihad Çetin, "Arap", DİA, İstanbul 1991, III, 282.

²- Çetin, *a.g.m.*, III, 282.

³- Furât, *a.g.e.*, s. 48; Çetin, *a.g.m.*, III, 282.

⁴- Çetin, *a.g.m.*, III, 282.

bugüne kadar mevcut farklı lehçelerin yanında kendisine mahsus bir gelişme seyri çizmiştir. Klasik Arapçayı temsil eden metinler şunlardır: Kadîm şâirlerin (Câhiliyyûn, mûhadramûn ve İslâmî devrin ilk şâirleri) şiirleri, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamberin ve ilk halifelerin resmî muhâberâtı, hadis, eyyâmu'l-Arab'a dair mensûr parçalar ve emsâl.⁵

3-Orta Arapça: İslâmiyet'in Arapça üzerindeki tesiri büyük ve devamlı olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, fasih Arapçanın çatısının esaslarını tesbit için münâkaşasız ve mükemmel bir nümûne olmuştur. Diğer taraftan İslamiyetle birlikte bu dinin vatanında eskisinden farklı bir düşünüş ve yaşayış tarzı, eski bedevî hayatından maddî ve mânevî yönleriyle fazlaca ayrılan şehir hayatı, bir cemiyet yapısı doğmaya ve gelişmeye başlamıştır. Yaşayış tarzındaki ve hayat anlayışındaki, düşünce, duygu ve zevklerdeki bu değişim, pek tabii olarak dilde de birtakım tesirler yapmıştır. Üstelik Arapça çok geçmeden eski hudutlarından taşarak eski asıl vatanından çok uzaklara, başka dillerin konuşulduğu ülkelere yayıldı. Bunun neticesi olarak da önce islâmiyet'in ve dilin sahiplerinin hayatına, daha sonra bütün yönleriyle islâm medeniyetine, bu medeniyet çevresinde serpilen, büyüyen, çoğalan ilimler ve sanatlara bağlı olarak Arapça günümüze kadar devam edegelen, halen de devam etmekte olan bir gelişme safhası yaşadı.⁶

4-Modern Arapça: XIX. yüzyılın başından itibaren Arap dünyası ile Avrupa arasında yakın bir temas devri başladı. (1805) tarihinde Mısır valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Avrupa mekteplerindeki tedris usûllerinin ve programlarının tatbik edildiği muhtelif derecelerde ve çok sayıda yeni mektepler açtı. Bir kısım dersler için getirilen Fransız hocaların kendi dilleriyle verdikleri dersler Arapçaya tercüme ediliyordu. Mısır'da başlayan Avrupa tesiri, zamanla diğer Arap ülkelerine de yayıldı.⁷

Günümüz Arap dünyasında Arapların kullandığı ve klasik dilin devamı olan müşterek bir yazı dili vardır. Esaslarını muhafaza ederek gelişen ve muhtelif Arap

⁵ - Çetin, *a.g.m.*, III, 282.

⁶ - Çetin, *a.g.m.*, III, 283.

⁷ - Çetin, *a.g.m.*, III, 285.

lkelerinin mâziden mirâs olarak taşıdıkları ortak kültürlerinin en sağlam bağı olan bu diledebî yapı kabul edilmektedir.⁸

5-Mahallî lehçeler: Birbirinden uzak yerlerde farklı Şartlar içinde gelişen lehçeler, öteden beri edebiyata nisbi olarak aksetmiŐtir. Modern edebiyatın, gerçek hayata yakın olma zorunluluğu taşıyan tiyatro, roman ve hikâye gibi edebî nevileri bu nisbeti biraz da olsa artmıŐtır. Bazı memleketlerde müşterek yazı dilinin yerine mahallî lehçenin ikâmesi fikrinin düŐünüldüęü de olmuştur. Ancak lehçeler arasındaki farklılaŐmayı hızlandıracak, Arap dünyasının geçmiŐteki ve bugünkü değerlerinden ortaklaŐa faydalanabilme kapısını kapayacak ve nihâyet siyasi sınırların blemediği bir kültür birliğini parçalayacak olan bu düşüncelerin itibar göremeyeceği muhakkaktır.⁹

I.II. Arapçanın zellikleri

Arap dili, insanın dikkatini celb edecek derecede zengindir. Araplar, Arabistan'ın bu farklı ve sınırlı coğrafyası içinde zekaları ile dillerini geniŐletme temayülü içinde olmuşlardır. Kılıca, bala, ata, deveye vb. yüzlerce isimler vermiŐlerdir. Dilin geniş ve fasih oluŐu bundandır. Birçok Arap lehçesinin karıŐmasından birçok eŐanlamlı kelimeler ortaya çıkmıştır.¹⁰ Zamanın akademileri sayılan panayırlar da dilin zenginleŐmesi ve lehçelerin kaynaŐmasına yardımcı olan büyük âmillerdendir.¹¹

Arapçanın zellikleri arasında çekimli bir dil olması, dildeki iŐtikâk, mecâz, ibdâl, kalp, kendisiyle haberin inŐadan, fâilin mef'ûlden vb. ayırt edildiği prensipler ve irab, hareketlerle güzel ifade, birçok kelimenin tek bir manaya gelmesi, çok harfliliği vb. hususlar, özellikleri arasında zikredilebilir.¹² öte yandan Kur'ân-ı Kerîm ve hadisi Őerîflerle bu dille, kalıcılık, canlılık ve süreklilik kazanmıştır. Sahip

⁸- Çetin, *a.g.m.*, III, 285.

⁹- Çetin, *a.g.m.*, III, 285-286.

¹⁰- Mahmud Esad, *İslâm târihi*, (sdl: Ahmet Ltfi Kazancı-Osman Kazancı), Marifet yay, İstanbul 1983, s. 150-152.

¹¹- Süleyman Tülücü, *Zuheyr b. Ebi Sulma ve Edebî kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İslâmî Bilimler Fakültesi, Erzurum 1982, s. 25.

¹²- Esad, *a.g.e.*, s. 150-152; Tülücü, *a.g.e.*, s. 25.

olduğu âhenk, kelime yapısı, fiil çekimi ve telâffuzundaki kâideleri bakımından hiçbir dil onunla mukayese edilemez.¹³

Arap dilinin değişik yönlerini incelemeyi konu edinen; tecvit, nahiv, sarf ve belagat gibi disiplinler, Arapçayı korumak için geliştirilen bazı teknik bilimlerdir. Bunlar, daha çok, Kur'ân-ı korumak amacıyla geliştirilmiştir. Bu konuda ilk eser, Sîbeveyhînin, nahiv ilmine dair yazmış olduğu “*el-Kitab*”dır. Söz konusu eser nahiv, sarf, tecvit ve belagat ilimlerinin kâide ve kurallarını içermektedir.¹⁴

I.III. Arap Dilinde Lehçeler

Araplar, Kahtâniler ve Adnânîler olmak üzere iki büyük gruba ayrılmıştır. Himyer ve Adnânî lehçeleri ön plana çıkmıştır. Bu iki büyük lehçeden bir takım lehçeler de ortaya çıkmıştır. Ancak bu lehçeler, temel kâide ve esasları yönünden aynı, teferruatta farklı idiler.¹⁵

Hemen bütün kabilelerin kendilerine ait lehçeleri vardı. Bu lehçeler İslâm'ın zuhûrundan kısa süre önce oldukça yayılmış ve çoğalmıştı. Arap lehçelerinin farklılıkları kelime manalarında olduğu gibi kelime yapılarında da kendini göstermekteydi. Şekli farklılıklar, bir hareke, bir harf yerine başka bir harf kullanmak, kelimeye fazla bir harf ilave etmek, kelimedeki imâle yapıp kelimenin bazı harflerini düşürmek suretiyle olmaktadır. Bütün bu farklılıklar genel olarak, Behra, Kelb, Temîm, Kays, Huzeyl, Sa'd, Ezd, Ensâr, Mâzin, Rebi'a, Mudar, Himyer, Necd, Tayyi lehçelerinde yaygındı.¹⁶ Cahiliye şiiri incelendiğinde ortak bir lehçesinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Çeşitli nedenlerden ötürü de Kureyş lehçesinin ortak lehçe olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷

¹³- Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan yay, İstanbul 1995, I, 23.

¹⁴- Mustafa Kırkız, *Dilbilim tekniği açısından arapçanın korunmaya alınışı*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15, 1. Elazığ 2010, s. 15.

¹⁵- Ahmet el-İskenderî, Mustafa İnânî, *el-Vasît fi'l-edebi'l-arabi ve târihih*, Dâru'l-me'ârif, Mısır 1916, s. 13-14.

¹⁶- Esad, *a.g.e.*, s, 150.

¹⁷- Şevkî Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*, Dâru'l-Meârif, Kâhire 1960, I, 131-134; Hamidullah, *a.g.e.*, s. 23.

II. ARAP GRAMERİ

II.I. Arap Gramerinin Doğuşu ve Gelişimi

Arap dil çalışmaları, *Kur'ân-ı Kerîm*'in kitap haline getirilmesiyle başlamış ve *Kur'ân*'ın doğru okunması hakkında yapılan çalışmalara bağlı olarak doğmuştur.¹⁸ Arapçada gramer deyince aklımıza ilk önce nahiv gelmektedir. Başlangıçta nahiv, morfoloji ve sentaksı içine alan bir anlam taşısa da; IX. yüzyılda kelime yapısını konu edinen bilgi türüne sarf/morfoloji ve cümle yapısı ile ilgili bilgi türüne de nahiv/sentaks denilmiştir.¹⁹ Ancak bu konuda bir takım sebepleri de gözardı etmemek gerekir:

a-Dinî sebep: İslâmiyetin gelmesiyle, Araplarla yabancıların karışması sonucu başta *Kur'ân-ı Kerîm*'in bazı âyetlerinin yanlış okunması ve dilde bariz hataların ortaya çıkması, ilim adamlarını Arap gramerinin kurallarını ortaya çıkarmaya zorlamıştır. *Kur'ân-ı Kerîm*'in yazılması, kitap haline getirilmesiyle nahvin bazı temel kuralları tespit edilmiş ve böylece gramer çalışmaları başlamıştır. Nitekim gramerle sıkı sıkıya ilişkili ilk mühim çalışma, Ebu'l-Esved ed-Dü'elî (ö.69/688)²⁰ tarafından yazılmıştır. Bu eser, *Kur'ân*'da kelime sonlarının harekelenmesi bahsinden oluşmuştur. Daha sonraki ilim adamları Ebu'l-Esved ed-Dü'elî'nin izinden gitmişlerdir.²¹

b-Siyâsî sebep: Önceleri dini bir amaca dayanarak ortaya çıkmış olan gramer çalışmaları, kısa sürede gelişmiş ve bu konuda ilim adamları farklı görüşler ortaya koymaya başlamışlardır. Gramer çalışmaları, bazı siyâsî etkenlerle ekol haline gelecek kadar ilerlemiştir. Özellikle Basra ve Kûfe'de dil ve edebiyat çalışmaları, farklı prensipleri, meseleleri kendilerine has bir görüşle ele alış ve inceleyiş tarzları, dolayısıyla ihtilâfları, münâkaşaları ilk iki gramer ekolü olan Basra ve Kûfe'nin doğmasına sebep olmuştur.²²

¹⁸- Çetin, *a.g.m.*, III, 296.

¹⁹- Çetin, *a.g.m.*, III, 296.

²⁰- Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "*Ebu'l-Esved ed-Dü'elî*", DİA, İstanbul 1994, X, 311-313.

²¹- Çetin, *a.g.m.*, III, 296.

²²- Çetin, *a.g.m.*, III, 296.

c-Dilin gelişmesindeki önemli faktörlerden biri de hiç şüphesiz edebî faaliyetlerdir. Cahiliye Devri'nde Arapların her sene Ukâz gibi belli yer ve zamanlarda panayırlar kurmaları, burada şâirlerin yarışmaları, hatiplerin hutbe irâd etmeleri, yarışmalarında birinci seçilen şiirin Kâbe duvarına asılması gibi rivâyetler, en önemli edebî faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür faaliyetler, dilin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Arapların, fesâhat ve belâgatın çocuklarda meleke haline gelebilmesi için çocuklarını fasih Arapça konuşan kabilelere göndermeleri bir tür dil eğitimidir.

Kur'ân ve hadislerin yazılması, âyet ve hadislerdeki garip kelimelerin Peygamberimiz (s.a.v) tarafından açıklanması, onun vefatından sonra bazı sahâbelerin Kur'ân ve hadisi anlamak için Arap şiirine mürâcaat etmeleri ve İbn Abbâs gibi bazı dilcilerin Kur'ân ve hadislerdeki garîb kelimeleri açıklayıcı çalışmalara yönelmesi, Ebu'l-Esved tarafından Kur'ân'ın harekelenmesi,²³ Nasr b. Âsım veya Yahya b. Ya'mer tarafından harflerin noktalanması²⁴ ve yine Ebu'l-Esved tarafından ilk gramer çalışmalarının başlatılması önemli dil çalışmalarındandır. Bu çalışmalar, hızlanarak gelişmiş hicrî I. asrın sonları ile II. asrın başlarında filolojik bir mahiyet kazanmıştır.²⁵

II.II. Nahiv İlminin Tanımı ve Başlangıcı

II.II.I. Nahiv İlminin Tanımı

Nahiv, sözlükte: yönelmek, izini takip etmek, yön, yol, taraf anlamlarına gelir. İstılâhta ise dilbilimin bir alanı olarak: dilin gramer/sentaks kısmı anlamına gelmektedir.²⁶ Bugün nahiv, söz dizimi, cümle bilimi, sentaks terimleriyle karşılır. Dil bilgisinin söz dizimi kurallarıyla irab olgusuna ilişkin kısmını içerir. Bu bakımdan nahvin konusu terkîb ve cümlelerin kuruluşunu, öğeleri, çeşitleri, irab olgusu, âmiller, mâ'muller, irab alâmetleri, mu'reb ve mebnî gibi meseleleri kapsar.²⁷

²³ - Abdurrahman Ebu'l-Berekât, b. Ebî Vefâ el-Enbârî, *Nuzhetü'l-Elibbâ fi tabakâti'l-Udebâ*, (nşr, M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm) Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 1967, s. 9.

²⁴ - Şevkî Dayf, *Medarisu'n-Nahviyye*, Dâru'l Meârif, Kâhire 1992, s. 11.

²⁵ - Selâmî Bakırcı-Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Târîhi*, A.Ü.F.E.F. Yay, Erzurum 2001, s. 4.

²⁶ - İsmâil Durmuş, "Nahiv", DİA, İstanbul 2006, XXXII, 300.

²⁷ - Durmuş, *a.g.m.*, XXXII, 300.

Nitekim Süyûtî, (ö.911/1505), Kur’ân-ı Kerîm’i tefsir edebilmek için ihtiyaç duyulan ilimleri sayarken nahiv ilminin önemini şöyle dile getirmektedir. “*İrabta müşterek müfredâtın açıklanabilmesi için dilin bilinmesi gerekir; zira irabın değişmesiyle manalar da değişir. O halde irabın üzerine kurulmuş terkiplerden maksadın ne olduğunu anlamak için, irabı bütün yönleriyle bilmek kaçınılmaz olur.*”²⁸

Abdulkâhir el-Cürçânî (ö.471/1078), bu ilmi küçümseyenleri ağır bir dille eleştirmiş, bu ilimden yüz çevirmenin hemen hemen Allâh’ın kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm’den yüz çevirmekle eş anlamlı olduğunu; çünkü Kur’ân’ı anlamının ve manasını kavramanın nahivle mümkün olacağını belirtmektedir. Kelimelerin ve manaların anahtarı durumunda olan nahiv ilmi olmadığı sürece, bunların kilitli kalacağını, sözün doğru ve yanlış olduğunu ancak nahiv ölçüsüne vurularak bilineceğini ve dolayısıyla bunu ancak gerçekleri kendi arzularına karıştıranların inkâr edebileceğini kaydetmektedir.²⁹

II.II.II. Nahiv İlminin Başlangıcı

Nahvin ilminin başlangıcıyla ilgili rivâyetler çeşitlidir.³⁰ Söz konusu rivâyetler şunlardır:

1-Nahiv ilmi ile ilgili bilgileri ilk ortaya koyan kişi olan Hz. Ali (ö. 40/661), Ebu’l-Esved ed-Dü’elî’ye üzerinde nahivle ilgili bilgiler bulunan bir kâğıt vermiş ve ona “Bu metodu takip et ve kendi fikirlerini de buna ilâve et” demiştir. Böylece nahiv çalışmaları başlamıştır. Hz. Ali’yi bu işe sevkeden neden ise bir bedevinin “*إِلَّا الْخَاطُونَ*”³¹ kelimesini “*لِخَاطِينَ*” şeklinde okumasıdır.³²

2-Diğer bir rivâyete göre, Ebu’l-Esved ed-Dü’elî bir gece kızıyla beraber gökyüzünü seyredirken kızı “*مَا أَحْسَنَ لِلْمَاءِ*” “*Gökyüzü ne kadar güzel*” diyeceğine,

²⁸- Abdurrahman Celâleddin, Ebu'l-Fazl b. Kemâleddin Ebî Bekr b. Muhammed el-Huzayrî es-Süyûtî eş-Şafîi, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr, Mustafa Dîb el-Buğa), Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2000, II, 1209.

²⁹- Abdulkâhir el-Cürçânî, *Kitâbu Delâ'ilü'l-i'câzî*, (nşr, M. Reşîd Rıdâ), Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye Beyrût 1984, s. 23.

³⁰- M.Reşit Özbeklikçi, *Kur'ân ve hadisin arap gramerindeki rolü*, Yeni Akademi Yay. İstanbul 2006, s. 34.

³¹- Hâkka, 69/37.

³²- el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 4-5; Dayf, *a.g.e.*, s. 14.

bunu “ مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ ” “Gökyüzünün en güzeli nedir?” manasındaki cümleyle ifade etmiştir. Bunun üzerine babası, “ لَللُّؤْمِ ” diye cevâp vermiştir. Ancak böyle bir cevâp beklemeyen kızı babasına, gökyüzünün güzelliğinden taaccub ettiğini belirtince Ebu'l-Esved ed-Dü'elî kızına, “Öyleyse مَا أَحْسَنَ السَّمَاءِ şeklinde söyle” demiştir ve bunun üzerine nahivle uğraşmaya başlamıştır.³³ Ele aldığı ilk konu ise taaccub bâbıdır.³⁴

3-Bir rivâyete göre ise Hz. Ömer (ö.23/644), Tevbe sûresindeki “ إِنَّ اللَّهَ بِرَبِّي أَعْلَمُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ” “Allâh müşriklerden berîdir, rasûlü de”³⁵ âyetindeki “رَسُولُهُ” kelimesini “رَسُولِهِ” şeklinde (meksûr) okuyan bir bedeviyi çağırmış, ona yanlışlığı anlatmış, sonrada Arapçayı çok iyi bilmeyen kimselerin Kur'ân okumamasını emretmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in indiği şekliyle muhafaza edilmesi için Ebu'l-Esved ed-Dü'elî'ye de nahivle ilgili bilgileri yazmasını emretmiştir.³⁶

Günümüze ulaşan ilk nahiv çalışması Sîbeveyh (ö.180/766)'in “*el-Kitâb*”ıdır. Bu eserde, nahiv ve sarftanbaşka imâle, i'lâl, idğam, hems gibi fonetik meseleler, kırâat ve lehçe farkları, hatta bazı edebî ve belâgî anlatımlar iç içedir. Bu anlayış sonraki yüzyıllarda *el-Muktedab*, (*el-Müberrid*), *el-Mufassal*, (*Zamahşerî*) ve *Elfiyye (İbn Mâlik)* gibi eserlerde devam ettirilmiştir.³⁷

Nahiv ilminin târihî sürecini göz önüne aldığımız zaman, nahiv ilminin dört döneme ayrıldığını görüyoruz: Birinci dönem nahvin kurucusu Ebu'l-Esved ile başlar. Halîl b. Ahmed'e kadar sürer. Kur'an ve Nahvi Ebu'l-Esved'den öğrenen Nasr b. Asım el-Leysî, Ebu'l-Esved'in öğrencisi ve şiir râvilerinden olup Cerîr'in şiirlerini rivâyet eden Anbesetu'l-Fil (ö.100/718), Ebu'l-Esved'den bu ilmi öğrendikten sonra, onu daha belirgin hale getirmesi nedeniyle hakkında nahvi ilk va'z eden kişi olduğu söylenen, aynı zamanda kırâat âlimi Abdurrahman b. Hürmüz Arapça ve Hadis alanında âlim olup İbn Abbas'tan kırâat öğrenen Yahyâ b. Ya'mer, ilk defa Basra'da sistemli bir şekilde başlatılan gramer çalışmalarında önemli roller

³³ - el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 10.

³⁴ - el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 10; Durmuş, *a.g.m.*, XXXII, 301.

³⁵ - Tevbe, 9/ 3.

³⁶ - el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 8; Durmuş, *a.g.m.*, XXXII, 301.

³⁷ - Durmuş, *a.g.m.*, XXXII, 301.

oynamışlardır.³⁸ Abdullah b. Ebi ishâk el-Hadramî (ö.117/735), onun öğrencisi İsa b. Ömer es-Sekâfi (ö.149/766), yedi kırâat âliminden kabul edilen Ebû Amr b. el-Âlâ, Basra'da gramer çalışmalarını yürüten ikinci tabakayı oluştururlar. Bu tabakanın âlimleri nahvin pek çok konularını araştırıp, kurallarını koymuşlardır.³⁹

İkinci dönem Basralı Halîl b. Ahmed, Kûfeli Ebu Câfer er-Ru'âsî (ö.187/803) zamanından el-Mâzinî (ö.247/861) ve İbnu's-Sikkît (ö.244/858) çağına kadar sürer.⁴⁰ Bu dönem Basra Ekolü'nün üçüncü tabakası teşkil eden Halîl b. Ahmed ile başlayıp altıncı tabakada bulunan el-Mâzinî'ye kadar sürer. Kûfe Ekolü'nün birinci tabakasını başlatan Ebu Câfer er-Ru'âsî ile başlayıp dördüncü tabakada bulunan İbnu's-Sikkît'e kadar devam etmiştir.⁴¹

Bu dönem nahiv ilminin mevzularının hudutları çizilmiş, nahiv ilmi belirli bir disiplin içine sokulmuş. Birçok alanda eserler yazılmıştır, yine bu dönemde Basra ekolüne karşı Kûfe diye yeni bir ekol oluşmuş ve iki ekol arasında ilk münazaralar bu dönemde başlamıştır. Sîbeveyh (ö.180/796), el-Asma'î (ö.216/831), el-Ahfeş (ö.215/830), el-Kisâ'î (ö.189/804), el-Ferrâ (ö.207/822) gibi büyük âlimler bu dönemde yetişmişler. Üçüncü dönem Basralı el-Mâzini, Kûfeli İbnu's-Sikkît zamanından Sâ'leb (ö.291/903) çağına kadar sürmüştür.⁴²

Dördüncü dönem Basra ve Kûfe ekollerinin son temsilcilerinden başlar ve Bağdat, Endülüs, Mısır ve Şam ekollerinin sonuna kadar olan zamanı kapsar.⁴³ Bağdat ekolü, Basra ve Kûfe anlaşmazlıklarını giderip senteze ulaşan gruptur. Zamanla bu hareket genişlemiş ve (h.IV), Asırda bu ekolün kendisine mahsûs görüşleri ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde Endülüs, Mısır ve Şam bölgelerinde gramer geliştirme hamleleri devam etmiş ve birçok âlim yetişmiştir.⁴⁴

³⁸ - Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s. 33.

³⁹ - Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁰ - Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*, Dâru'l-Mearif, Kâhire 1995, s. 40.

⁴¹ - et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 41.

⁴² - et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 46.

⁴³ - et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁴ - Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s. 75-147.

II.III. Sarf

Sözlükte “çevirmek, döndürmek” anlamında kullanılan sarf kelimesi,⁴⁵ ıstılâhî anlamda; istenilen manayı elde etmek için kelimenin dönüştürdüğü şekillerden bahseden bilim dalıdır.”⁴⁶ Sarf ilmi, genelde isim ve fiilikonu ederken çok azda olsa harflerden bahseder. Buna göre, kelimeye yeni anlamlar kazandırmak için onu muhtelif kalıplara sokmaya tasrîf (çekim) denir.⁴⁷

İlim adamları sarf ve nahvin önemini özellikle Kur’ân ve hadise bağlayarak açıklamaya çalışmışlardır.⁴⁸ Süyûtî, “*Nahiv ve sarf bilinmeden, Arap dilinin nahvi ve sarfı ile rivâyet edilen Kur’ân ve hadislerin bilinmesinin mümkün olmadığından bunları (sarf ve nahiv) öğrenmek ittifak ile farz-ı kifâyedir.*”⁴⁹ Diyerek, konunun önemini belirtmiştir.

Sarf ilmi, kelimenin iskelet yapısını; nahiv ise; kelimelerin birbirleriyle olan ilişkilerini incelediği için mantıkî olarak sarf ilmi, nahiv ilminden önce öğrenilmesi gerekirken; zor ve kapalılığından dolayı işe aksinden başlanmıştır.⁵⁰ İlk dönemlerde sarf ilmine olan ilgisizlik, genelde nahiv kitaplarının en sonunda ve nahve oranla çok daha az yer verilmesiyle göze çarpmaktadır. Sarf, âdeta nahiv ilminin bir parçası olarak görülmektedir.⁵¹

Sarf ilminin tespiti, h.II. asrın sonlarında yaşamış olan Ebû Müslim Mu‘âz el-Herrâ (ö. 187/802)’ya dayandırılmaktadır. Son dönem ilim adamlarına ait eserlerde bu ilmin esaslarının Kûfeli nahivcilerin ileri gelenlerinden Mu‘âz el-Herrâ tarafından tespit edildiği hususunda genel bir kanâat mevcuttur.⁵² Süyûtî “*el-İktirâh*” adlı eserinde sarf ilmini ilk defa Mu‘âz el-Herrâ’nın tespit ettiği hususunda ittifâk

⁴⁵- Hulûsî Kılıç, “*Sarf*”, DİA, İstanbul 2009, XXXVI, 136-137.

⁴⁶- Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi, Sarf, Nahiv, Edâtlar*, (10. Baskı), M.Ü. F.İ.V. Yay. İstanbul 2009, s. 11.

⁴⁷- Çörtü, *a.g.e.*, s. 11.

⁴⁸- Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s. 185.

⁴⁹- Celâleddin Ebû'l-Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin Ebi Bekr b. Muhammed el-Huzayri es-Süyûtî eş-Şafîî, *el-İktirâh fi ilmi usûli'n-nahv*, (nşr, Ahmet Subhî Furât), İstanbul üniversitesi yay. İstanbul 1975-1978, s. 42.

⁵⁰- Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s.186.

⁵¹- Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s.188.

⁵²- Bakırcı-Demirayak, *a.g.e.*, s. 189.

olduğunu ve onun bu ilmi Ebu'l-Esved ed-Dü'elî'nin eserlerinden çıkardığını belirtmektedir.⁵³

Sarf konusunda ilk eseri yazan kişi ise, Ebu Osman el-Mâzinî'dir. Ancak bazı rivayetlere göre sözü edilen Muâz, Sîbeveyhi'nin çağdaşı olup, onun, fiilin yapısı konusunda bazı çalışmaları olmuştur. Çünkü "*el-Kitab*" adlı eserde sarf ile ilgili konuların hemen hemen tamamlandığı görülmektedir. Dolayısıyla konu hakkında anlatılanların çelişkili olduğu anlaşılmaktadır. Mâmâfih sarf ilminin Sahabe döneminde başladığı ve Emevî döneminde genişleyerek bir konuma geldiği ve Abbasî döneminin ilk günlerinde de kitap şeklini aldığı anlaşılmaktadır.⁵⁴

⁵³ - Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 112.

⁵⁴ - Kırkız, *a.g.m.*, s. 11-12.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN-İ HIŞÂM'IN HAYATI İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. İBN-İ HIŞÂM

1.1.1. Hayatı

Müellifin tam adı, Ebû Muhammed Cemâluddin Abdullah b. Yûsuf b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısri'dir. 708 (1309)'de Kâhire'de doğmuş ve 761 (1360)'ta Kâhire'de vefat etmiştir. Sufiye mezarlığına defnedildiği rivâyet edilmektedir.⁵⁵

1.1.2. İlmî Şahsiyeti

İbn Hişâm, İbnu's-Serrâc, Abdullatif b. Murahhal ve Ebu Hayyân el-Endelüsî gibi hocalardan ders almıştır. Arapça konusundaki temel bilgileri sürekli yanında bulunduğu Abdullatif b. Murahhal'den almıştır. Ayrıca Şâfi'î fakihî ve muhaddis Tacû't-Tebrîzî'nin derslerine devam etmiştir. Tacû'd-Dîni el-Fakihânî'den “*Şerh 'ul-İşâre*” adlı eserini okumuştur. Bedreddin İbn Cemâa'dan kırâata dair “*eş-Şâtıbiyyeyî*” okutma icazeti almıştır. Şâfi'î fikhında derinleşmiştir. Kâhire'deki el-Kubbetül-Mansûriyye medresesine tefsîr hocası olarak tayin edilmiştir. Vefâtından beş yıl kadar önce Hanbelî mezhebinî benimseyerek Kâhire'deki el-Medresetü'l-Hanbeliyye'ye müderris olmuştur. Arap gramerinin inceliklerine vakıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları inceleyip meslektaşlarıyla tartıştıktan sonra eğitim ve öğretimde en verimli yönetime ulaşmaya çalışmıştır.⁵⁶

İbn Haldûn, onun nahiv ilminin öncülerinden olan Sîbeveyhi ve İbn Cinnî neslinden sonra bu alanın en büyük üstâdlarından biri olduğunu söyler.⁵⁷

⁵⁵ - Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, II, 305-310; 'Umrân Abdü's-Selâm Şuayb, *Menhecu İbn Hişâm min hilâl-i kitabihî'l-Muğnî*, Dâru'l- kutubi'l-vataniyye, Bingâzî, 1986 s.19-20; Özbalıkçı, *a.g.m.*, XX, 74-77.

⁵⁶ - Kehhâle, *a.g.e.*, II, 305-306; Şuayb, *a.g.e.*, s. 25; Özbalıkçı, *a.g.m.*, XX, 74-77.

⁵⁷ - Şuayb, *a.g.e.*, s. 25; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 305-306; Özbalıkçı, *a.g.m.*, XX, 74-77.

1.1.3. Eserleri

İbn Hişâm el-Ensârî'nin, basılmış, kısmen de basılmamış, yazma; ayrıca mevcudu bilinmeyen birçok eserinden bahsedilmektedir.⁵⁸

1.1.3.1. Yayımlanmış Eserleri

1-*Câmi'u's-sâğîr fin-nahv*: Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi'nde bir yazma nüshası mevcuttur. Buna İbrahim b. İsmâîl el-'Alevî'nin ve ez-Zebidînin iki ciltlik büyük bir şerhi vardır. Ayrıca kitabın diğer bir yazma nüshası Paris Ktp, nr. 4195'de mevcuttur. M. Şerif Sa'îd ez-Zibâh tarafından 1968 yılında Dımaşk'ta neşredilmiştir.⁵⁹

2-*Elğâzu İbnî Hişâm*: Sultan Melik Kâmil'in Kütüphanesi için telif ettiği bir eserdir. Birçok kere basılmıştır. Son olarak 1967'de Necef'te Hallü'l-elğaz ismiyle basılmıştır.⁶⁰

3-*Evdahu'l-mesâlik İlâ Elfiyyeti İbn Mâlik*: İbn Mâlik'in nahve dair manzûm eserinin nesre aktarılmış şerhidir. Birçok defa basılmıştır.⁶¹

4-*Fevhu'ş-şezâ bi mes'eleti kezâ*: Hocası Ebu Hayyân'ın, "*eş-Şezâ fi mes'eleti kezâ*" adlı kitabının şerhidir. Ahmed Matlûb'un tahkîki ile Bağdat'ta 1963'de yayınlanmıştır.⁶²

5-*el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb*: *Kavâ'idu'l-i'râb* diye meşhurdur. Birçok şerhi vardır. Muhyiddin el-Kâfiyeci şerhi, bunlardan biridir. Reşid el-Abidî 1970 ve Ali

⁵⁸- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Yusuf Sancak, "*İbn-i Hişâm el- Ensârî*", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 19, Erzurum, 1999, s. 203; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

⁵⁹- 'İsâm Nureddin, *İbn Hişâm el-ensârî hayatühü ve menhecü'n-nahv*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Alemlî, Beyrût 1989, s. 32- 34; Sancak, a.g.m., s. 204-206; M. Reşit Özbalıkcı, a.g.m., XX, 74-77; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁶⁰- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkcı, a.g.m., XX, 74-77; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁶¹-Şuayb, a.g.e., s. 28-29; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkcı, a.g.m., XX, 74-77.

⁶²- Özbalıkcı, a.g.m., XX, 74-77; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

Fûde tarafından Mecelletü külliyyeti'l-Adâb. (Riyâd 1971)' de tahkikleri yapılarak yayımlanmıştır.⁶³

6-*İkâmetü'd-delil 'alâs-sıhhâti't-temsîl ve fesâdi'd-te'vil*: İbn Hacer el-Askalâni'nin *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinde bahsettiği bu eser, Haşim Taha Şellaş tarafından Mecelletü Külliyyeti'l Âdâb, (Bağdat sayı 16, 1972)'de ayrıca Rabia Çelebi tarafından tahkikleri yapılarak Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (Sayı 3, 1979)'da yayımlanmıştır.⁶⁴

7-*Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ ve şerhi*: Bu kitap birçok defa basılmıştır.⁶⁵

8-*Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*: Bu kitap dilbilgisi ve edâtlarla alakalıdır. Tahran ve Kâhire'de birçok defa basılmıştır. Gerek bizzat müellif, gerekse başkalarınınca haşiyeler ve şâhidlerine şerhler yazılmıştır. Onlardan biri de Muhammed el-Emîr hâşiyesidir.⁶⁶

9-*Mesâil fî irabi'l-Kur'ân*: Sâhib Ebû Cenâh tarafından tahkiki yapılmıştır. el-Mevrid mecmuası. 3. cildin 3. sayısı, Bağdat'ta, 1973'te basılmıştır.⁶⁷

10-*Şerh-u Bânet Su'âd veya Şerh 'alâ kasideti Bânet Su'âd*; Ka'b b. Zuheyr'in Hz. Peygamber hakkındaki manzûmesinin şerhidir. A. Guidi tarafından 1871'de Leipzig'de: 1304 ve 1316'da Kâhire'de basılmıştır.⁶⁸

11-*Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye: el-Kevâkibu'd-dürriyye fî şerhi'l-lemhatu'l-Bedriyye* diye de isimlendirilmiştir. Hâdî en-Nehri'nin tahkiki ile Bağdat'ta 1977'de basılmıştır.⁶⁹

⁶³ - Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁶⁴ - Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁶⁵ - Sancak, a.g.m., s. 206-207; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁶⁶ - Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207.

⁶⁷ - Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77.

⁶⁸ - Sancak, a.g.m., s. 206-207; Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77.

⁶⁹ - Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

12-*Şüzûrû'z-zeheb ve şerhi*: Tam adı *Şüzûrû'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*'dır. Birçok defa farklı yerlerde basılmıştır.⁷⁰

13-*Mûkidü'l-ezhân ve mûkizu'l-vesnân*: Atıf Efendi. Ktp. nr. 2800/5'de ve Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de dört nüsha, Paris Ktp. nr. 115 ve Berlin Ktp. nr. 6748-6749'da nüshaları mevcuttur.1322'de Haremeyn Matbaası'nda, ayrıca bir cüzü de *Şerhu Şüzûri'z-zeheb* 'le beraber 1322'de de Bulak'ta basılmıştır.⁷¹

14-*el-Mesâilu's-seferiyye fin-nahv*: Hâtim Sâlih ez-Zâmin neşriyle Bağdat'ta el-Mevrid Mecmûası (c.9, sayı.3, sh.115-146)'da yayınlanmıştır.⁷²

1.1.3.2. Başka Kitaplar Dâhilinde Basılmış Olan Eserleri

İbn Hişâm'ın yukarıda adı geçen kitaplar dışında daha çok risâle tarzında yaklaşık 10-30 varaktan ibaret bazı eserleri de 1318'de Haydarâbâd'da basılan Celâleddin Süyûtî'ye ait "*el-Eşbâh ve'n-nezâir fin-nahv*" adlı kitabının muhtelif sahifeleri arasında bulunmaktadır.⁷³

Bunlar:

1-*Mesâ'il fin-nahv ve ecvibetihâ*: Bu kitap "*Risâle fi intisâb-luğaten ve fadlen ve irabı hılâfen ve edyân ve ve'l-keâm âlâ helümme cerren*" ismiyle yayınlanmıştır.⁷⁴

2-*Muhtasaru'l-intisâf mine'l-keşşâf*: Zemaşerî'nin *Keşşâf*'ındaki Mu'tezilî görüşleri çürütmek için İbnu'l-Münîr tarafından yazılan *el-İntisâf mine'l- Keşşâf* adlı kitabın özetidir. Berlin Kütüphanesi ile Kâhire'deki Ezher Kütüphanesinde nüshaları vardır.⁷⁵

⁷⁰- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77.

⁷¹- Sancak, a.g.m., s. 206-207; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁷²- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 206-207; Özbalıkçı, a.g.m., XX, 74-77.

⁷³- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Sancak a.g.m., s. 206.

⁷⁴- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Sancak a.g.m., s.206; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁷⁵- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak a.g.m., s. 206.

3-*Meseletu i 'tirâzu 'ş-şart*: Leiden, 12 nr. 217, 218'de mevcuttur.⁷⁶

4-*Şerhu 'l-kasideti 'l-luğaziyye fi 'l-mesâili 'n-nahviyye*: Leiden Cat. Cod. Arab. Nr. 222'de mevcuttur.⁷⁷

1.1.3.3. Yazma Halinde Bulunan Eserleri

1-*el-Mebâhisu 'l-mardiyye el mute'allika bi "men" eş-şartıyye*: 2 cilt olup, Dâru'l -Kutubi'l-Mısriyye'de, üç nüshası vardır.⁷⁸

2-*Havâşin ale 'l-elfiyye*: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bir nüsha vardır.⁷⁹

3-*Mesele fi' şerh hakikati 'l-istifhâm ve 'l-farkı beyne edevâtih*: Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁸⁰

4-*Mes'ele fi' ta'addudi mâ ba'de illâ 'alâ selâseti aksâm*: Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁸¹

5-*Risâle fi 'isti'mâli munâdâ fi tis'i âyât mine'l Kur'ân*: Berlin Ktp. nr. 6884'de mevcuttur.⁸²

6-*er-Ravzatu 'l-edebıyye fi şevâhid 'ulûmil-Arabiyye*: İbn Cinnî'nin '*el-Luma'*' adlı eserinin şâhidlerinin şerhidir. Berlin Ktp. nr. 7652 de mevcuttur.⁸³

7-*Şerhu 'l-Cümel: ez-Zeccâcî'nin el-Cümel* adlı kitabının şerhidir. Ahmediye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁸⁴

8-*Şevâridü 'l-mulah ve mevâridü 'l-minah*: Ruhun tezkiyesine Akâid, Ferâiz ve dinî meselelere dair olup, Berlin Kütüphanesi nr. 2097'de ve Sâhib Ebu Cenâh'da bir

⁷⁶ - Sancak *a.g.m.*, s. 206; Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41.

⁷⁷ - Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41; Özbalıkçı, *a.g.m.*, XX, 74-77; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Sancak, *a.g.m.*, s. 206-207.

⁷⁸ - Kehhâle, *a.g.e.*, II, 305-306; Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208.

⁷⁹ - Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208; Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41.

⁸⁰ - Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208.

⁸¹ - Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34.

⁸² - Kehhâle, *a.g.e.*, II, 305-306; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208.

⁸³ - Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 305-306.

⁸⁴ - Şuayb, *a.g.e.*, s. 28-41; Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34; Sancak, *a.g.m.*, s. 207-208.

sureti mevcuttur ve müellifin *Mesâ'il fi İ'rabi'l-Kur'ân* adlı eserine yaptığı tahkikin mukaddimesine de bu eseri almıştır (el- Mevrid, c. III, sayı 3, Bağdad 1974.)⁸⁵

9-*Tahlîsu'ş-şevâhid ve telhîsul-fevâ'id*: Irak Müze Ktp. Ve Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de mevcuttur.⁸⁶

10-*Telhîsu'd-delâle fi telhîsi'r-risâle*: Mağrib el-Karaviyyün Camii Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.⁸⁷

1.1.3.4. Günümüze Kadar Ulaşmayan Eserleri

1-*el-Câmiu'l-kebîr fi'n-nahv*: es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*'ta bahsetmektedir.⁸⁸

2-*et-Tahsîl ve t-tafsîl li-kitâbi't-tezyîl ve' t-tekmîl*: Bu kitabı, Cemâlüddin Abdullâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî (672)'ye ait olan *Teshîlü'l-fevâ'id ve Tekmilü'l-makâsîd* adlı kitaba şerhtir.⁸⁹

3-*et-Tezkire fi'n-nahv*: İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*'inde; İbn Hacer, *ed-Dureru'l -Kâmile*'sinde ve es-Süyûtî; *Buğyetü'l-vu'at*'ta 15 cilt olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁰

4-İbn Mâlik'in *et-Teshîl*'ine haşiyeler.⁹¹

5-*Kifâyetu't-ta'rîf fi 'İlmi't-tasrîf*: İsmail Paşa Keşfü'z-Zünûn zeylinde bahsetmektedir.⁹²

⁸⁵ - Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208.

⁸⁶ - Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

⁸⁷ - Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁸⁸ - Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208.

⁸⁹ - Sancak, a.g.m., s. 207-208; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁹⁰ - Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208.

⁹¹ - Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

⁹² - İsmail Paşa, *Hediyetu'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, Ma'ârif Basımevi, İstanbul 1955, s. 250-252; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34.

6-*el-Kavâ'idu'l-kubrâ fi'n-nahv*: Muhyiddin el-Kâfiyeci, “*el İhkâm*”, el-Basravî Muhammed b. Halil de, *Şerhu'l-İrşâd* adlarıyla şerh etmişlerdir. Ebu'l-Bekâ el-Mısırî tarafından nazma çevrilmiştir.⁹³

7-*el-Kavâ'idu's-suğrâ fi'n-nahv*.⁹⁴

8-*Ref'u'l-hasâse an kurrâi'l-hulâsa*: es-Süyûtî, 4 cilt olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵

9-*Risâle fi ahkâmi “Lev” (لَو) ve “Hattâ” (حَتَّى)*.⁹⁶

10-*Şerhu'l-burde*: el-Busîrî'nin (ö.694) *el-Kasidetü'l-bürdeel-Mevsûme bi'l-kevâkibi'd-düriyye fi medhi hayri'l-beriyye*, adlı manzum eserinin şerhidir.⁹⁷

11-*Şerhu'l-câmi'i's-sağîr fi'l-Furû'*: Hanefî fakihî el-İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, *el-Câmi'u's-Sağîr fi'l-furû* kitabının şerhidir.⁹⁸

12-*Şerhu ebyâti İbn Nâzım*.⁹⁹

13-*Şerhu'ş-şevâhidi'l-kubrâ fi'n-nahv*.¹⁰⁰

14-*Şerhu'ş-şevâhidi's-suğrâ fi'n-nahv*.¹⁰¹

15-*Şerhu't-teshîl*: İbn Mâlik'in, *et-Teshîl*'inin şerhidir.¹⁰²

16-*Umdetu't-tâlib fi tahkîki tasrîfi İbni'l-Hâcib*: İki cilttir. İbn Hâcib'in (ö.646) sarfla alakalı *eş-Şâfiye* adlı eserinin şerhidir.¹⁰³

⁹³- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁹⁴- Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

⁹⁵- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208.

⁹⁶- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

⁹⁷- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208.

⁹⁸- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-44; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

⁹⁹- Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

¹⁰⁰- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

¹⁰¹- Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Şuayb, a.g.e., s. 28-41.

¹⁰²- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Nureddin, a.g.e., s. 32-34; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306.

¹⁰³- Şuayb, a.g.e., s. 28-41; Sancak, a.g.m., s. 207-208; Kehhâle, a.g.e., II, 305-306; Nureddin, a.g.e., s. 32-34.

1.1.4. Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ (شَرْحُ قَطْرِ النَّدىِ وَبَلِّ الصَّدَى)

Eser, temel gramer kurallarını özlü ifâdelerle anlatan bir giriş niteliğindedir. Şerh'i yine müellifi tarafından yapılmıştır. Nahiv ağırlıklı olmakla birlikte sarf konularını da içermektedir İbn Usfûr el-İşbilî'nin “Şerh-u Cümeli'z-Zeccâci”si, Ebu Ali el-Farisî'nin “*el-Halebiyyati*”, ez-Zameşerî'nin “*el-Keşşâf*”ı ile “*el-Enmûzeci*” eserin belli başlı kaynaklarıdır.

Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ kitabına çok sayıda şerh yazılmıştır: Ahmed el-Fakihî'nin “*Mucibu'n-nidâ ilâ şerhi Katri'n-nedâ*”, Ma'mer ibn Abdulkavî Abdulmelik el-Assafî'nin “*Bulûğu'l-merâm li kuteyyibi Katri'n-nedâ li İbn-i Hişâm*”, İsmail b.Temim el-Cevherî'nin ve İbrahim el-Endelüsî'nin şerhleri bunlardan bazılarıdır. *Katru'n-nedâ*'nın müstakil olarak baskısından ziyade müellifin şerhiyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır. Muhammed Muhyiddîn eseri *Sebilü'l-hüdâ bi tahkiki şerhi Katri'n-nedâ* adlı talikiyle yayımlanmıştır. (Kâhire 1386/1963) Tâhâ Muhammed ez-Zeynî ile Muhammed Abdulmü'min el-Havâicî de gerekli açıklamalar ve ilave ettikleri araştırmalarla birlikte yayımlanmıştır. (Kâhire, 1388/1969).¹⁰⁴

Müellif, *Şerhu Katri'n-nedâ*'yı yazma sebebini eserin giriş kısmında Allah'a hamd, Peygamberine ve onun yolunda gidenlere salât ü selâm getirdikten sonra “وبعد” diyerek şöyle ifade etmektedir. “*Bu şerhim, Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ olarak isimlendirdiğim mukaddimemi açıklasın, ondaki kapalılığı gidersin, şevâhitlerini mükemmelleştirsin, faydalarını tamamlasın, onunla (Şerh-u Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ) yetinmek isteyeneye yeterli olup Arapçayı öğrenmek isteyenlere tamı tamına yetsin diye yazdığım bir zerredir.*”¹⁰⁵

Bu eser, Arapçayı öğrenmeye başlayanlar için bir başlangıç kitabıdır. Müellif, birçok nahivcinin görüşüne yer vermiş, çeşitli görüşleri karşılaştırmış, tarafların iddiâ ve delillerini serdetmiş, sonra kendi tercihini belirtip kendi görüşünü delillendirmeye

¹⁰⁴ - Şuayb, a.g.e., s. 32-33; Özbalıkcı, a.g.m., XX, 74-77.

¹⁰⁵ - Cemâleddin Abdullâh Ebu Muhammed, b.Yûsuf b.Hişâm, el-Ensârî, *Şerh-u Katri'n-nedâ ve bell'is-sadâ*, (thk, Muhammed Muhyiddin Abdü'l-Hamîd), Mektebetü Dârü'l-Fikr. Beyrût Lübnan 2009, s. 20; Şuayb, a.g.e., s. 32-33.

çalışmıştır. Tercihini belirtmede kısaca, doğru ve güvenilir anlamlarında “*sevâp*” en sahih, en doğru söz anlamlarında “*esahhu’l-akval*” yine en doğru ve en çok benimsenen, tercih edilen görüş manasında da “*el-ercak*” gibi ifadeler kullanmıştır.¹⁰⁶

Bu eser Anadoludaki klasik yöntemle Arapça tadrîsât yapan medreselerde ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın müftü ve vâiz yetiştiren Yüksek dînî ihtisâs eğitim merkezlerinin hazırlık sınıflarında ders kitabı olarak okutulmaktadır.¹⁰⁷

İbn Hişâm’ın söz konusu eserindeki takip etmiş olduğu metodu şu şekilde izah edebiliriz: Arapçayı öğretmeyi hedeflemiştir. Bunun içinde nahivde birçok meselede önce kâideyi verir, sonra örneğini zikreder.¹⁰⁸ Kâideleri delillendirmede yani örnek göstermede ilk sırayı âyeti kerimelere vermiştir. Çünkü âyetleri irab kâidelerinin esası, hüküm ve yorumların kaynağı olarak kabul etmiştir.

En çok *Muğni’l-lebîb* adlı eserinde âyetleri şâhid olarak getirmiştir. Âyet sayısı 1980’dir. *Şerhu-şuzûri’z-zeheb*’te 619, araştırmamıza konu olan *Şerh-u Katri’n-nedâ*’da ise mükerrerle beraber 433’tür. Bu konudaki metodu ise şu şekildedir.

a-İstişhâd konusunda aynı zamanda kırâat farklılarından da istifâde etmiştir. Şöyle ki; bu konuda takındığı tavrı İbn Mâlik gibidir. En önemlisi de İbn Hişâm’ın kırâat imâmıların Kur’ân okunuşunun en güzelini bulmaya çalışan, Kurân’ın bir harfinin bile değişmesine razı olmayacak kimseler olarak görmesidir.¹⁰⁹

b-İstişhâd konusunda âyetlerden sonra sırayı hadislere vermiştir. Burada hadisin nahiv kurallarına şahid olmasını câiz görmeyenlere peygamber efendimiz (s.a.v.)’in Arapların lisân yönüyle en fasîhi olduğunu hatırlatarak karşı çıkmış ve *Muğni’l-lebîb*’de 61, *Şerh-u Şuzûri’z-zeheb*’te 21, *Şerh-u kasideti Bânet Su’ad*’da yirmi, *Şerh-u katri’n-nedâ*’da 18 hadisi istişhâd olarak kullanmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁶- Özbalkıç, *a.g.m.*, XX, 74-77.

¹⁰⁷- Vehbi Akşit, *İstanbul Haseki ve Konya Selçuk Eğitim Merkezlerinde Derslerin Program Yönünden Değerlendirilmesi*, Konya 1997, s. 90-92.

¹⁰⁸- Nureddin, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁰⁹- Cemâleddin Abdullâh Ebu Muhammed, b.Yûsuf b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri’z-Zeheb*, (thk, Yakup Bedi Emil), Mektebetü Dâri’l-Fikr, Beyrût, 1996, s. 17.

¹¹⁰- Özbalkıç, *a.g.m.*, XX, 74-77.

c-Şiirle istişhâdı nahiv kâidelerini delillendirmede çokça kullanmıştır. *Muğni'l-lebib*'de 1203, *Evdahu'l-mesalik*'te 583, *Şerhu-Şuzûri'z-zeheb*'te 239, *Şerhu Katri'n-nedâ*'da 150 şiiri şâhit olarak kullanmıştır.¹¹¹

1.1.4.1. Şerh-u Katri'n-Nedâ'nın Konuları

Şunu ifade etmemiz gerekir ki, istifâde ettiğimiz eserin tahkîk ve tashîhi, Yûsuf eş-Şeyh Muhammed Bekâî tarafından yapılmış olup; “*Bulûğu'l-ğâyât fi irabi's-şevâhidi vel-ayât*” adlı hâmişi ise Berâkat Yûsuf Hebbud tarafından te'lîf edilmiştir. Berâkat Yûsuf Hebbud, çalışmasında âyetlerin tamamının sûre ve âyet numaralarını âyetlerin istişhâd yönlerini, irabıyla birlikte vermiştir. İstişhâd edilen hadislerin ise kaynakların bir kısmını zikretmiştir. En geniş açıklamayı ise istişhâd edilen şiirlere ayırmıştır. Şiirlerin kimlere ait olduklarını, şiir içinde geçen garip kelimeleri, şiirin manasını açıklamış ve irabını yaparak şiirde istişhâd edilen kelime veya kelimelerini de ayrıca açıklamıştır. Şâyet şiir, onun diğer eserlerinde istişhâd edildi ise şiir numarasıyla birlikte oraya da atıfta bulunmuştur.¹¹²

İbn Hişâm, eserinde kelimeyi isim, fiil ve harf diye üç kısma ayırdığını zikredip, ismin ‘alâmetleriyle devam eder. Mübtedâ ve haber konusuna kadar “bâb” kelimesini kullanmaz. Bunun yerine “fasl” ifadesini kullanır; kitapta 9 fasl vardır. Bunlardan 4’ü bâb’a kadar 5’i ise bâbların içinde yer almıştır. Bâbların sayısı 16 tanedir.

Müellif, bu eserinde fasılları aşağıdaki sıraya göre şöyle zikretmiştir:

فصل: أنواع الأبي. ¹¹³ فصل: علامة الأبي على ضربين: ظاهرة وهي الأصل ومقابلة. ¹¹⁴ فصل: يرفع المضارع خالياً من ناصب وجازم. ¹¹⁵ فصل: الاسم ضربان نكرة ومعرفة. ¹¹⁶ فصل: حكم المنادى المضاف الى ياء المتكلم. ¹¹⁷ فصل: احكام تابع المنادى. ¹¹⁸ فصل: احكام الترخيم. ¹¹⁹ فصل: احكام الاستغاثة. ¹²⁰ فصل: في ذكر همزة الوصل. ¹²¹

¹¹¹ - Nureddin, *a.g.e.*, s. 32-34.

¹¹² - İbn.Hişâm, *a.g.e.*, s.19.

¹¹³ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 60.

¹¹⁴ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 76.

¹¹⁵ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 78.

¹¹⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 128.

¹¹⁷ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 275.

¹¹⁸ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 283.

¹¹⁹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 289.

¹²⁰ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 295.

¹²¹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 443.

Aynı zamanda eserinde bâbları aşağıdaki sıraya göre şöyle zikretmiştir:

باب: المبتدأ والخبر. ¹²² باب: النواسخ. ¹²³ باب: الفاعل. ¹²⁴ باب: النائب عن الفاعل. ¹²⁵ باب: الاشتغال. ¹²⁶ باب: التنازع. ¹²⁷
باب: المفعول. ¹²⁸ باب: الحال. ¹²⁹ باب: التمييز. ¹³⁰ باب: يخفض الاسم. ¹³¹ باب: يعمل عمل فعله. ¹³² باب: التوابع. ¹³³ باب:
العدد. ¹³⁴ باب: موانع الصرف. ¹³⁵ باب: التعجب. ¹³⁶ باب: الوقف. ¹³⁷

1.1.4.2. Şerh-u Katri'n-Nedâ'da İstişhâd Metodu

İstişhâd, bir sözün ardından onu pekiştiren ve doğruluğunu kanıtlayan atasözü, vecîze ve temsil niteliğinde bir söz zikretme anlamına gelen edebî bir sanattır. Bedi' ilmi içinde yer alan istişâdı işleyen ilk müellif Ebu Hilâl el-Askerî, “istişhâd” ve “ihticâc” adını verdiği türü şöyle açıklamıştır: İlk önce bir söz getirilir, sonra onu bundan doğan ve buna bir zeyil konumunda olan doğruluğuna delil ve örnek teşkil eden diğer bir söz takip eder.¹³⁸

Arap dilinde ilk olarak istişhâdın sahabe devrinde Kur'an'daki bazı garip kelimelerle açıklama getirme gayesiyle başladığı nakillerden öğrenilmektedir.¹³⁹ Şerh-u Katri'n-nedâ, istişhâd açısından İbn Hişâm'ın zengin sayılabilecek eserlerinden biridir. İstişhâd metodunu Kur'an, kırâat, hadis-i şerîf, atasözü gibi mesnedler üzerine bina etmiştir.¹⁴⁰

¹²² - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.154.

¹²³ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 167.

¹²⁴ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 239.

¹²⁵ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 251.

¹²⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 258.

¹²⁷ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 265.

¹²⁸ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 270.

¹²⁹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 316.

¹³⁰ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 322.

¹³¹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 328.

¹³² - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 246.

¹³³ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 380.

¹³⁴ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 416.

¹³⁵ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 419.

¹³⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 428.

¹³⁷ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 434.

¹³⁸ - İsmâil Durmuş, “İstişhâd”, DİA, İstanbul 2001, XXIII, 396-397.

¹³⁹ - M.Reşit Özbalıkcı, *Arap Dilinde İlk İstişhâd*, DEÜİFD, sy. V. İzmir 1989, s.369-383.

¹⁴⁰ - Nureddin, *a.g.e.*, s. 59-60.

İbn Hişâm, Kur'ân'la istişhâd ederken müttafakün-'aleyh olan kâidelerin tesbiti için âyetleri zikreder. Daha sonra âyetten elde etmiş olduğu delille uygun gördüğü kâideyi destekler. Sonunda da âyeti izâh eder.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD

2.1. ARAP DİLİNDE İSTİŞHÂD

Müslümanlar, Arabistan sınırlarını aşip yeni ülkeleri fethettikten sonra, bu ülkelerde yeni medeniyetlerle karşılaşmışlardır. Onlarla bir arada yaşadıklarından ötürü birbirlerinden etkilenmişlerdir. Zamanla bu medeniyetlere sahip olanların pek çoğu Müslüman olmuş bazısı da eski dinlerinde kalmıştır. Müslümanlar, yeni din ile her sahada hayatlarına rehber olabilecek bir kitaba sahiptiler. Oadaki ahkâmı anlamaya ve onu düzgün okumaya çalışıyorlardı. Arap dili gramerinin inşa edilmesinde bu karşılıklı münasebetlerin mühim bir rolü vardır. Bunun neticesinde, dış etkiler karşısında henüz mazbut bir şekli olmayan Arap gramerini tespit etmeye ihtiyaç duyuldu. Bu ihtiyaçtan hareketle Arap dilbilimcileri, Arap gramerini tespit etme yoluna koyuldular. Bununla birlikte Arap dili ile ilgili kâidelerin tespiti ve kelimelerin anlamlarının belirlenmesi noktasında doğruluğuna güvenilen örneklere ihtiyaç duyulması, istişhâd denilen vakıayı ortaya çıkarmıştır.¹⁴¹

Arap dilinde ilk olarak istişhâdın, sahabe devrinde, Kur'ân'daki bazı garip kelimelere, açıklama getirme gayesiyle başladığı nakillerden öğrenilmektedir. İstişhâd konusunda en çok kendisinden söz edilen, Abdulah b. Abbas'tır. İbnu'l-Enbârî, onun şiirle istişhâd ettiğini nakletmiştir.¹⁴²

Hicri birinci asrın sonlarından itibaren kurumlaşmaya başlayan tefsir, hadis, sarf, nahiv, lügat, fıkıh, kelâm, belagat gibi çeşitli ilimler, kuruluşları döneminde ortaya koydukları hükümleri başta Kur'an, hadis ve şiir olmak üzere müteaddid delillere dayandırmış; sahabe asrında başlatılan istişhâd olayını böylece geliştirerek devam ettirmişlerdir.¹⁴³

Bütün Arap lehçeleriyle istişhâd sahih olmakla birlikte Kureyş, Kays, Aylan, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tayy kabilelerinin lehçeleri daha

¹⁴¹ - Özbalıkçı, *a.g.m.*, s. 378.

¹⁴² - Ebu-Bekir Muhammed b.Kasım b. Beşşâr el-Enbârî, *İzâhu'l-vakf ve'l-ibtidâ*, (thk, Muhammed Ramazan), Mecme'u luğati'l 'Arabiyye, Dimâşk, 1390/1971, s. 105.

¹⁴³ - Özbalıkçı, *a.g.m.*, s. 378.

muteberdir. Yunanlılar'a komşu olan Tağlib, İran'a komşu olan Bekir b.Vail gibi Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu kabilelerin lehçelerinden istişhâd ise uygun görülmemiştir. Hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de istişhâd açısından makbul sayılmamıştır. Dürüstlük şartı istişhâd'da kendisinden rivâyette bulunulan kimsede değil, râvide aranmıştır. Müslüman olmayanların, çocukların, kadınların ve delilerin sözleriyle de istişhâd edilmiştir. Uydurma olması veya bir müvelled şâire ya da sözüne güvenilmeyen birine ait olması ihtimalinden dolayı söyleyeni bilinmeyen nazım ve nesirle istişhâd câiz görülmemiştir. Lehçelerin birbiriyle karışması istişhâda engel değildir. İki ve daha fazla rivâyeti olan şâhidle vezin ya da kâfiye zoru ile yapılmış değişikliklerle de istişhâd câizdir. İrabı ve anlamı kesin olmayan, ihtimal taşıyan örnek geçersizdir. Bu ilkeler hem Arap gramerinde hem de Arap sözlüğünde uygulanır.¹⁴⁴

2.1.1. İstişhâdın Lügat Manası

“el-İstişhâd (الإِسْتِشْهَادُ) kelimesi, “şehide” (شَهِدَ) kelimesinden türemiş olup, istif'âl babının mastarıdır. Bu kök; hazır, mevcut olmak; bulunmak, şâhit getirmek, şâhit göstermek, şâhit olmak; görmek, öğrenmek, tayin etmek, kesin haber vermek manalarına gelir. el-İstişhâd (الإِسْتِشْهَادُ) mastarına gelince; fiili, harf-i cersiz kullanıldığı zaman “birinin şâhitliğini istemek” manasına, ba (ب) harf-i cerrîyle kullanılınca “şâhitlik hususunda birinin yardımını istemek” anlamına gelir.¹⁴⁵

2.1.2. Terim Olarak İstişhâd

İstişhâd; Arapçada bir kelimenin veya cümlenin kullanılış vaz'ının sıhhatini, bir kâidenin doğruluğunu bir âyet veya hafızası sağlam, konuşması sağlam bir Arap'tan sahih senetle gelen diğer nakli bir delille ispat etmek,¹⁴⁶ manasına gelmektedir.

¹⁴⁴- Durmuş, *a.g.m.*, s. 397.

¹⁴⁵- Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l 'Ayn*, (thk, Dr. Mehdî el-Mahzûmî), Müessesetü'l-e'lemi lil-matbu'ât, Beyrut, 1988, III, 397.

¹⁴⁶- Nusrettin Bolelli, “*Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5-6, 1987-1998, s. 172; Özbalıkçı, *a.g.m.*, s. 41-42

eş-Şâhid (الشَّاهِد) kelimesi de, Arapça bilginlerine göre, bir kâidenin ispatı için Kur'an'dan ve Arapçasına güvenilen Arapların sözlerinden kendisiyle istişhâd edilen kısma denir.¹⁴⁷ Bazı kaynaklarda istişhâd yerine el-ihticâc (أَلْحْتِجَاج) ve el-istidlâl (أَلِاسْتِدْلَال) terimleri de kullanılmıştır. Misâl ile şâhid arasında fark vardır. Şâhid bir dil bilgisi kuralının, bir ifadenin doğruluğunu kanıtlar; misal ise kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir.¹⁴⁸

2.1.3. İstîshâdın Kaynakları

Arap dilinin kâidelerini tespitinde delil kabul edilen sözleri önem sırasına göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1.3.1. Şiir

Gerek Kur'an tefsirinde, gerekse filolojik çalışmalarda hangi şâirlerin şiirleri ile istişhâd edileceğihususunda zaman sınırlaması getirilmiştir. İslâm öncesi devirden itibaren dilin fesâhatinin bozulduğu hicrî ikinci asrın yarısına kadarki zaman diliminde yaşayan bütün Arapların dinine bakılmaksızın şiirleriyle istişhâd edilir. Eski müellifler, birbirlerini takip eden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak şâirleri tabakalara dolayısıyla şiiri, târihî devirlere ayırmışlardır. Bu taksim dil ve edebiyat çalışmalarıyla yakından alakalıdır. Fasih Arapçanın kâidelerini tespit eden dil âlimleri bu tabakalara birtakım değerler verip, bu değerleri çalışmalarında ölçü olarak kullanmışlardır.

İbn Reşîk (ö.462/1069), dil ve edebiyat çalışmaları ile alakası bakımından şâirleri tabakalara ve şiiri devirlere ayırmışlardır. Câhiliye şâirleri (Câhiliyyûn): İslâmdan öncekiler ve müslüman olmamış şâirlerdir. İmru'ül-Kays, en-Nâbiğa ez-Zübyâni ve el-A'sa gibi. Muhadram şâirler (Muhadramûn): Cahiliye ve İslâmî dönemde şiir söylemiş şâirlerdir. Lebîd, Hassan b. Sâbit, Ka'b b. Zuheyr gibi. İslâmî şâirler (İslâmiyyûn, Müttekaddimûn): Bütün hayatları İslâmî hayat dönemi içinde geçmiş şâirlerdir. Cerîr ve Farzadâk gibi İslâmın gelişinden sonra doğup hicrî ikinci

¹⁴⁷ - Özbekçi, *a.g.m.*, s. 42; Bolelli, *a.g.m.*, s. 166.

¹⁴⁸ - Durmuş, *a.g.m.*, s. 396.

asrın ortalarına kadar yaşayan şâirlere denilmektedir. Bu tabakanın son şâiri İbrahim b.Herme'dir.(ö.150/767). Müvelled şâirler (müvelledûn, mühdesûn): Daha sonraki dönem şâirleridir. Diğer bir adla Arapçayla başka dilleri karıştıranlardır. İlk üç gruptaki şâirler topluca "*kudemâ*" diye adlandırılır.

Birinci ve ikinci gruptaki şâirlerin dilleri fasih sözleri de ittifakla dil konusunda hüccet; üçüncü tabakadaki şâirlerin şiirleri de, yaygın görüşe göre delil kabul edilmiştir. Dördüncü tabaka şâirlerin şiirlerinin ve sözlerinin örnek getirilmesine bazı istisnâlar dışında umûmiyetle cevaz verilmemiştir."¹⁴⁹

Diğer taraftan bazı dil âlimleri, kimin tarafından söylendiği bilinmeyen şiir veya nesir hiçbir sözle istişhâd edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bunun sebebi, kâili meçhûl sözlerin müvelled bir şâire veya dilinin fesâhatine itimat edilmeyen birine ait hatta uydurma olma endişesidir.¹⁵⁰ İbnü'l-Enbârî'nin öncülük ettiği bu görüşe karşı çıkanlar olmuş, kâili meçhul sözler, eğer itimata şayan bir din âlimi tarafından nakledilmiş ise delil getirmesinde bir mahzur olmadığını belirtmişlerdir. Nitekim Sîbeveyhi, *el-Kitab*'ında zikrettiği 1050 şâhit beyitten 50 tanesinin kâili bilinmediği halde bu yüzden hiçbir kimse tarafından tenkide uğramamıştır.¹⁵¹

2.1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân, meşhûr yedi harf üzerine mushafın iki kapağı arasında bize naklolunan kitaptır. İbnü's-Subkî (ö.756/1355), aynı tanıma "Tilâvetiyle ibadet olunan" kaydını koymuş; buna sebep olarak da, "Tilâveti mensuh olanların dışarıda kalmasını sağlamak" olduğunu belirtmiştir.¹⁵² İstîshâdın birinci kaynağı konumunda bulunan ve 23 sene zarfında Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygambere ilahî vahyin mahsulü olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlar için yalnız mukaddes bir kitâptan ibaret olmamış, aynı zamanda Arap Edebiyatı'nın ilk edebî şaheseri olmuş ve üslup bakımından bir eşsizlik kazanmıştır. Onun bu üslup

¹⁴⁹- Ebu Ali el-Hasan b. Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umde fi mehâsini 'ş-Şi'ri ve âdâbihi ve nakzihi*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdu'l-Hamîd), Dâru'l-Ceyl, Lübnân 1981, s.90-94; Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 20.

¹⁵⁰- Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 32.

¹⁵¹- Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hızânetul-edep*, (nşr. Abdusselâm Muhammed Hârun), Mektebetu'l-Hancı, Kâhire 1984, I, 8.

¹⁵²- Özbalıkcı, *a.g.m.*, s. 74.

özelliğini dost ve düşman herkes kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Yüksek dağ tepelerinden kopan seller gibi, önüne gelen her bir mâniayı silip süpürerek kalpleri ve akılları fetheden Kur'an-ı Kerim, Arap dili ve edebiyatına vâkıf olan kimseleri dehşete düşürmüş ve asrındaki belâgat sahiplerinin seslerini kesmiştir. Parlak üslubu, lafızlarının inceliği, manalarının çekici güzelliği, prensiplerinin büyüklüğü, garip haberleri, işâreti, isti'ârelerindeki sırlarıyla hem yüksek hem de aşağı tabakaya tesir ederek, bütün insanlığı hayret ve dehşet içinde bırakmıştı. O, Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâletini teyit eden en büyük bir mucize olmuştur.¹⁵³

İstişhâd kaynakları arasında en layık ve bu sebeple istişhâd'da ilk sıraya yerleştirilen Allah kelâmı Kur'ân'dır. Çünkü o, henüz gramer kâidelerinin tespitine başlanmadan önce Arapların yadırgamadıkları, aksine dost düşmanın hayranlık duyduğu bir üslûp ve tarzda edebiyat dünyasına meydan okuyarak gelmişti. Hiç şüphesiz Kur'ân, Arapça istimallerin aslî kalıplarını gâyet güvenilir bir şekilde muhafaza ederek günümüze kadar taşımıştır. İşte bu bakımdan Kur'ân ve onun kırâatleri, kıyasa asıl teşkil eden metinler içinde en muteberi sayılmıştır.¹⁵⁴ Nitekim Kur'ânın birinci kaynak olmasının sebepleri şöyle zikredilmiştir.

Lügatçıların lügatı elde etme metodları göz önünde alındığında, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevî ifadeleri sebebiyle taşıdığı üstün belâgat yönleri bir kenara bırakılsa bile şevâhid için birinci kaynak kabul edilmesinin gerekliliği son derece açıktır. Çünkü bilindiği üzere Kur'an-ı Kerîm, yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan topluluk tarafından, dinleme, okuma, yazma gibi lugati elde etme yollarının her çeşidiyle rivâyet edilmiş kendisinde en ufak bir şüphe olmayan mütevâtir bir metindir. Bu durumu göz önüne alan lügatçiler, Kur'an'da vârit olan kelimeleri en fasih kelimeler olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁵ Nahiv usûlüne dair eser veren müelliflerde, mütevâtir, âhâd ve şâzz ayrımı yapmaksızın bütün kırâatleriyle Kur'ân'ın dilde hüccet olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁶

¹⁵³ - Süyûtî, *el-İtkân*, I, 240-245.

¹⁵⁴ - Özbeklikçi, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁵⁵ - Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu ıstılahi'l fünûn ve'l-'ulûm*, (nşr, Ali Dahrûc), Beyrût 1996, Mektebetü Lübnan, I, 1002.

¹⁵⁶ - Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 20.

Allah'ın hüccetinin onlar üzerinde müessir olması ve onların, bizim lehçemiz ve üslûbumuzla gelmediği için onun bir benzerini getiremedik dememeleri için, Araplara ait bütün bu üslûp ve tarzlar Kur'ân-ı Kerîm'de vârit olmuştur. Gerçekten Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerini getirmekten aciz kalsınlar diye Kur'ân-ı Kerîm'i onların şiir ve hitâbelerinde tanıyıp bildikleri lehçelerle indirmiştir. Bu bakımdan nahivci, lügatçı, belâgatçı ve diğerlerinden hiçbir bilgin Kur'ân'la istişhâda karşı çıkmadığı gibi, el-Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh, Kisâ'î, el-Ferrâ, el-Muberrid, İbn Durustuveyh, İbnü'l-Fâris ve es-Se'âlibî vb. nahivci ve lügatçılar, Kur'ân-ı Kerîm ile İstişhâdı nakilleri (asılları) arasında ilk sırada ve ön planda tutmuşlardır.¹⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîmin ilk kaynak olma sebeplerini zikrettikten sonra kırâatın muteber olma şartlarından bahsedeceğiz.

Kırâatin muteber olması için, Arap dilinin kurallarına ve Hz. Osman'nın (ö.35/665) istinsâh ettirdiği Mushaf'ın yazısına uygun olması ve sahih bir senet taşınması şarttır.¹⁵⁸ Bu şartları taşıyan kırâatlerden yalan üzerine birleşmesi mümkün olmayan topluluklardan nakledilen kırâatlere mütevâtir, bu dereceye ulaşmakla birlikte kurrâ katında şöhret kazanmış olanlara meşhûr, Arapça veya Mushafa uygun olmayan veya hutta kurrâ katında şöhret kazanmamış olanlara âhâd adı verilir. Arapça ve Mushaf'ın yazısına uygun olsa bile, sahih bir senet taşımayan kırâatlere ise şâz denilir. “مَلَكَ يَوْمَ الدِّينِ” “Din gününe malik oldu”¹⁵⁹ kırâatı gibi.¹⁶⁰

Bu tariftten anlaşılmalıdır ki kırâat ilmindeki şâzz ıstılahının, “kâidelere aykırı olan veya kullanımı yaygın olmayan söz” anlamındaki Arap dilindeki ıstılahıyla¹⁶¹ bir ilgisi yoktur. Bu sebeptendir ki, İbn Cinnî (ö.392/1002), şâzz kırâatlerin Arapça bakımından önemini göstermek için *el-Muhtesap* adında bir eser yazma gereği hissetmiştir. Ona göre Şâzz kırâatler, Hz. Peygamber'e ulaşan bir rivâyetten yoksunsa da irabla ilgili hususlardan yoksun değildir. Bu sebeple Şâzz

¹⁵⁷ - Özbalıkçı, *a.g.m.*, s. 66.

¹⁵⁸ - Süyûtî, *el-İtkân*, I, 240.

¹⁵⁹ - Fâtiha, 1/4.

¹⁶⁰ - Süyûtî, *el-İtkân*, I, 256-257.

¹⁶¹ - Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 30.

kırâatler, diğer kırâatlere göre zayıf olmakla birlikte Arap dilinde hüccettir.¹⁶² Ayrıca Sîbeveyh, el-Muberrid, İbn Dureyd, İbn Cinnî, ez-Zeccâcî, ez-Zemahşerî, İbn Mâlik, İbn Hişâm gibi nahiv âlimlerinin eserlerinde mütevâtir kırâatler yanında şâzz kırâatlerin şâhid olarak kullanımı da yer almıştır.¹⁶³

İstîşhâda konu olma bakımından Arap kelâmından sonra gelen Kur'ân'la istîşhâd edilmesi hususunda nahivciler ve lügatçılar arasında ittifak vardır. Onun mütevâtir, ahad ve şâzz bütün kırâatleri için de aynı görüş söz konusudur. Bazı nahivcilerin birkaç mütevâtir kırâate itirazda bulunmaları Kur'ân ve kırâatleriyle istîşhâda karşı oldukları anlamına gelmediği gibi, bu itirazlar bir yekün de teşkil etmez.¹⁶⁴

2.1.3.3. Hadis-i Şerîf

İslam dininin ikinci kaynağı sayılan hadisler de, Kur'ân-ı Kerîm gibi Arapçanın kelime yapısına, cümle yapısına, gramerine edebî sanatlarına tesir edip yüzyıllar boyunca bir yandan Arap dilinin yozlaşmasını önlerken, öte yandan Arapçanın zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, dil bilginlerinin ittifak ettiği bir husustur. Fakat bununla birlikte Arap dilinin sentaks kâidelerini tespit eden ilk nahivciler, şâhit ve delil olarak âyetler ve cahiliye dönemi şâirlerinin şiirlerinden istifade edip onlarla istîşhâd ettikleri halde, delil getirmede hadislere çok az başvurmuşlardır.¹⁶⁵ Hadisle istîşhâd hususundaki görüşler üç grupta toplanmıştır:

1-Hadisle istîşhâda mutlak surette cevâz vermeyenler: Bunların başında Ebû Hayyan el-Endelüsî, hocası İbnu'd-Dâî, Ebu'l-Hasan Ali Muhammed el-İşbîlî, İbn Harûf ve benzeri nahivciler gelmektedir.

2-Hadisle istîşhâda koşulsuz cevaz verenler: Bunların başında “*Elfiyye*” müellifi İbn Mâlik ile “*Katru'n-nedâ*” müellifi İbn Hişâm gelmektedir.

¹⁶²- Ebu'l-Feth Osman b.Cinnî, *el-Muhtesab*, (nşr. Ali en-Necdi), Mektebetü's-Safâ, Kâhire 1999, I, 33.

¹⁶³- Özbalıkcı, *a.g.m.*, s. 114.

¹⁶⁴- Özbalıkcı, *a.g.e.*, s.301-302.

¹⁶⁵- Bolelli, *a.g.m.*, s. 166.

3-Orta bir yol tutarak bazı şart mevcudiyeti halinde bir kısım hadislerle istişhâda cevaz verenler: Bunların başında da eş-Şâtîbî ve es-Süyûtî gelmektedir.¹⁶⁶

Hadisle istişhâda karşı çıkan dilciler, hadislerle istişhâd edilememesini bazı sebeplere bağlamışlardır. Hadisler, Hz. Peygamber'den işitildiği şekilde nakledilmemişlerdir. Çoğu mana ile rivâyet edilmiştir. Bu durumda hadislerin lafızlarının Peygamber Efendimize ait olduğu kabul edilemez. Dolayısıyla hadisleri, şâhid ve delil olarak kabul etmek bazı dil hatalarına sebep olabilir. Arap diliyle ilgili çalışmalarında üstün gayret ve mevki sahibi olan Mısırlı bilginler, hadisle istişhâd etmedikleri için birçok nahivci onlara uyararak hadisleri, dil kâidelerinin tespitinde delil olarak kullanmamıştır. Rivâyet edilen hadislerde, rivâyet esnasında birçok lahn yapıldığı için onlarla istişhâd etmemişler. Zira râviler içinde Arap olmayanların sayısı çoktu. Bunlar, Arapçayı nahiv ilmine uygun olarak bilmedikleri için farkına varmadan hadislerde lahn yapmışlardır. Ancak onların bu delilleri, konunun mütehassısları tarafından reddedilmiştir. Şöyleki; hadislerin mana ile rivâyet edildiği hususu kabul edilse bile bu durum, hadislerin tamamının yazıyla tespit ve tedvin edilmeden önceki hicrî birinci asır için sözkonusu olabilir."¹⁶⁷

Bu konuyu uzun bir şekilde araştıran Suphî Sâlih, "*Mana ile rivâyeti câiz görenler, bunu birtakım şartlara bağlamışlar. Mesela; mana ile rivâyeti, ancak dilleri selikalarına uyan ve Arap asıllı olan sahabe, tabiûn, büyük fakih imamlar ve raviler yapabilirler. Bu gibi zevatın Arapçası ise şâhid ve delil olarak kabul edilir. Ayrıca, ilk raviler, rivâyetlerinin mutlaka lâfzî ve nassa tamamen uygun olarak yapılması hususunda pek titiz davranıyorlardı. Vav “ و ” ve fâ “ ف ” harflerinin yer değiştirmesine bile müsamaha etmiyorlardı*"¹⁶⁸ demektedir.

Netice olarak, Hz. Peygamber'in Arapların en fasihi olduğu hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Arap şiirinden daha sıhhatli ve sağlam senetlerle intikal ettiklerinden, hadislerin lafzını değiştirmeden rivâyet etmenin asıl olduğu kanaati

¹⁶⁶- Hüseyin Tural, "*Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi*", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, Erzurum1990. s. 71; Bolelli, *a.g.m.*, s. 166.

¹⁶⁷- Bolelli, *a.g.m.*, s. 168-172.

¹⁶⁸- Subhî, es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (çev, Kandemir M. Yaşar), İFAV, 8. Basım, İstanbul 2009, s. 268.

yaygın olduğundan dolayı, ayrıca birçok hadis kitabı hicrî ilk iki asırda tedvin edilip hadissusûlü kâideleri tespit edildiği için ve bunun yanında sahih ve sahih olmayan hadislerle lafız ve mana ile rivâyet edilen hadisleri birbirinden ayırmaya yarayan kâideler de çok erken dönemlerde tespit edilmiş olduğundan; herhangi bir bedevinin veya cahiliyye şâirinin inşâd ettiği şiirlerle ihtilâfsız istişhâd edildiği halde Hz. Peygamber'in hadisleriyle istişhâd etmemenin, dayanıksız ve mesnetsiz bir iddiadan ibaret olması gerektir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra, en fasih Arapça, hadisler vasıtasıyla günümüze kadar intikal eden Hz. Peygamber'in vecîz söz ve hadisleridir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ - Bolelli, *a.g.m.*, s. 168-172.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERH-U KATRİ'N-NEDÂ'DA İSTİŞHÂD EDİLEN ÂYETLERVE KONULARI

3.1. KELİMENİN SÖZLÜK VE TERİM MANASI

İbn Hişâm, kelimenin sözlük ve terim manalarını tarif etmekle başlamış ve bu konuda âyetle istişhâd etmiştir. Kelimenin tarifini yaptıktan sonra, aşağıdaki âyeti kerîmeyi istişhâd olarak zikretmiştir.¹⁷⁰

Âyet ve Meâli:

{ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعْنِي لِأَعْمَلْ صَالِحًا مَا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا }

“Nihâyet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sizden ibarettir.”¹⁷¹

Âyetteki İstişhâd:

Müellifin, kelime tarifinde de ifâde ettiği gibi, “تطلق الكلمة في اللغة علي الجملة المفيدة”

kelime, sözlükte cümlelere verilen bir isimdir.

Âyette: “قَالَ رَبِّ ارْجِعْنِي لِأَعْمَلْ صَالِحًا مَا فِيمَا تَرَكْتُ” kelimesinden sonra gelmiştir ve bu cümlenin bir kelime olduğu ifâde edilmiştir.¹⁷²

3.2. MU‘REB VE MEBNÎ İSİM

İbn Hişâm, ismi iki kısma ayırıp şöyle tarif eder: “*Mu‘reb isim: ‘Avâmillerin üzerine dâhil olmasıyla sonu değişen isimdir. Örneğin: Zeyd gibi. Üzerine “جَاءَنِي” fiilinin dâhil olmasıyla “يَتَى” kelimesinin son harfini ref‘ edip kendisine fâil yapmıştır*”. Müellif, mu‘reb isim konusunda âyeti istişhâd etmeyip kendi inşâsından

¹⁷⁰ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁷¹ - Mü‘minûn, 23 /99-100.

¹⁷² - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 21.

misâller istişhâd etmiştir.¹⁷³ Mebnî isim: ‘Avâmillerin üzerine dâhil olmasıyla sonu değişmeyip yalnızca bir şekilde kalan irabı mahallen olan isimdir.

Mebnî isim, kendi içinde dört kısma ayrılır. Kesre üzerine mebnî olan isim: “هؤلاء” gibi. Fetha üzerine mebnî olan isim: “أَحَدٌ شَرٌّ” ve kardeşleri gibi. Damme üzerine mebnî olan isim: “قَبْلٌ” ve “بَعْدٌ” ile benzerleri gibi. Sükûn üzerine mebnî: “مِنْ” ve “كَمْ” gibi.¹⁷⁴

Damme üzerine mebnî isim dört kısma ayrılır: “قَبْلٌ” ve “بَعْدٌ” kelimelerinin lâfzen mudâf olmaları durumu: Bu durumda ya zarfîyet üzerine mansûb ve mu‘reb, ya da “مِنْ” ile mecrûr ve mu‘rebdir. Muzâf ileyhın mahzûf olup lafzın sübûtünün menvî olması durumu: Bu durumda irabı bir önceki gibidir. “قَبْلٌ” ve “بَعْدٌ” kelimelerinin lâfzen ve mânen izâfeden kesilip müzâf ileyhın menvî olmadığı durum; irabı mezkûr irab gibidir. Muzâf ileyhın mahzûf olup, lafzının değil mânasının menvî olması durumu: Bu durumda “قَبْلٌ” ve “بَعْدٌ” kelimeleri damme üzerine mebnîdir.¹⁷⁵

Âyet ve Meâli:

{ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَتَكْفُرُوا كَمَا كَفَرْتُمْ قَبْلَهُمْ قَوْمَ نُوحٍ وَعَادَ وَشُعُوبَ }

“Ey Muhammed! Eğer seni yalanlarsa bil ki, onlardan Önce Nuh, Ad ve Semûd kavimleri de (peygamberlerini) yalanlamışlardı.”¹⁷⁶

Âyetteki İstişhâd:

Müellif, âyette, zarfîyet üzerine mansûb ve mu‘reb için “قَبْلَهُمْ” kelimesini istişhâd edip, bu cümlede “قَبْلٌ” kelimesi “هُمْ” zamîrine muzâf olmasından dolayı mebnîlikten çıkıp zarfîyet üzerine mansûb ve mu‘reb olduğunu ifâde etmektedir.¹⁷⁷

¹⁷³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 24-25.

¹⁷⁴ - İbn. Hişâm, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 31-35.

¹⁷⁶ - Hacc, 22 /42.

¹⁷⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 31.

Âyet ve Meâli:

{لَمَّا آتَتْكُمْ آيَاتُنَا لَمَّ يَتَذَكَّرْ لَكُم بِالْحَقِّ ذِكْرًا وَيَأْتِيَنَّكُم مِّن بَيْنِ يَدَيْكُم آيَاتُهَا فَتَرْكَبُونَهَا} {

“İşte bunlar, Allah'ın âyetleridir. Onları sana gerçek olarak okuyoruz. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar.”¹⁷⁸

Âyetteki İstişâh:

Yukarıdaki âyette; “بَعَثَ اللَّهُ” cümlesinde “بَعَثَ” kelimesi “لَهُ” kelimesine muzâf olduğundan mebnîlikten çıkıp zarfiyet üzerine mansûb ve mu‘reb olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹

Âyet ve Meâli:

أَلَمْ يَأْتِهِم نَبَأُ الَّذِينَ مَقَّوْا لَهُمْ قَوْمَ نُوحٍ وَعَادًا وَثَمُودَ وَقَوْمَ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُم رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ لِلَّهِ ظُلْمٌ لَّهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ {

“Onlara kendilerinden öncekilerin; Nûh, Ad ve Semûd kavimlerinin; İbrahim'in kavminin; Medyen halkının ve yerle bir olan şehirlerin haberleri ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. (Ama inanmadılar, Allah da onları cezalandırdı.) Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı”¹⁸⁰

Âyetteki İstişâh:

Âyette; “مِّن قَبْلِهِمْ” cümlesinde “مِّن قَبْلِهِمْ” kelimesi “هُم” zamîrine muzâf olduğundan mebnîlikten çıkıp mu‘reb ve mecrûr olmuştur.¹⁸¹

¹⁷⁸ - Câsiye, 45/6.

¹⁷⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 31.

¹⁸⁰ - Tevbe, 9/70.

¹⁸¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 32.

Âyet ve Meâli:

{ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقَوْمَ الْأُولَىٰ بِصَافِرَاتِ الْبَعْرِ لِتَنبِّئَنَّهُمْ يَوْمَ يَدْعُوكَ }¹⁸²

“Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa’ya -düşünüp ibret alsınlar diye- insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidâyet rehberi, bir rahmet olarak Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik.”¹⁸²

Âyetteki İstîshâd:

Âyette “مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا” cümlesinde “بَعْدِ” kelimesinin müevvel masdar olan “مَا أَهْلَكْنَا” cümlesine (bu cümle masdariyye “مَا” sından sonra geldiğinden masdar olan “أَهْلَكْنَا” te’vilindedir) muzâf olduğundan mebnîlikten çıkıp mu‘reb ve mecrûr olmuştur.¹⁸³

Âyet ve Meâli:

{ لِيَلْبِغَ الْأُمُورَ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَهُمْ يَوْمَ تَفْرَجُ السُّمُونُ }¹⁸⁴

“Önce de, sonra da emir Allah'ındır. O gün Allah'ın (Rumlara zafer vermesiyle) mü'minler sevinecektir.”¹⁸⁴

Âyetteki İstîshâd:

Örnek âyette ise; “مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ” cümlesinde muzâf ileyhin mahzûf olup, lafzının değil mânasının menvî olmasından dolayı “قَبْلِ” ve “يَأْتِيَهُمْ” kelimeleri mu‘reb olmayıp damme üzerine mebnî olmuşlardır. Zaten “قَبْلِ” ve “يَأْتِيَهُمْ” kelimelerinin mebnî oldukları tek yer bu durumdur. Bazı âlimler “مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ” kelimelerini tenvinsiz mecrûr okurlarken, bazı âlimlerde; “مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ” şeklinde tenvînli mecrûr

¹⁸² - Kasas, 28 /43.

¹⁸³ - İbn Hişâm, a.g.e., s.32.

¹⁸⁴ - Rûm, 30/ 4.

okumuşlardır. Yedi meşhûr kırâat ise, müellifin istişhâd ettiği gibi damme üzerine mebnî okumuşlardır.¹⁸⁵

3.3. FİİL VE KISIMLARI

İbn Hişâm, fiilin üç kısım olduğunu beyân edip her birinin ‘alâmetini ve hükümünü açıklamıştır. Bu kısımlardan mâzî fiil konusunda âyetist işhâd etmeyip sadece emir ve muzâri‘ filleri konusunda âyet istişhâd etmiştir. Biz de müellifin tertibine binâen sırayla fiil kısımlarının ‘alâmetlerini hükümlerini ve istişhâd ettiği âyetleri “âyetteki istişhâd” başlığı altında zikredeceğiz:

3.3.1. Mâzî Fiilin ‘Alâmeti ve Hükümleri

Sâkin olan “ت” yı kabul etmesiyle tanınıp binâsı fetha üzerinedir. Örneğin: “ضَبَّ” gibi. Cem’i müzekker vâvı bitiştiğinde mazmûm olur. Örneğin: “ضَبُّوا” gibi. Harekeli merfû‘ zamîr bitiştiğinde ise sükûn üzerine mebnî olur. Örneğin: “ضَبُّتُ” gibi. Mâzî fiil konusunda âyet istişhâd etmeyip kendi inşâsından misâl irâd etmiştir.¹⁸⁶

3.3.2. Emir Fiilin ‘Alâmeti ve Hükümleri

Taleb’e delâlet edip muhâtaba “ي”sını kabul etmesiyle tanınır. Genel mânada binâsı sükûn üzerindedir: “اِضْرِبْ” gibi. Sonu mu‘tel olduğunda hazif üzerinde mebnîdir: “اُضْرِبْ” gibi. Bazen nûn’un hazfî üzerine mebnîdir: “اُضْرِبُوا” gibi. Emir fiili olmaları ihtilâflı olan kelimeler üç tanedir. “عَدَّالَ - هَاتِ - هَلُمَّ” bu kelimelere, ilgili örnek âyetleri zikrettiğimizde değinmeye çalışacağız.¹⁸⁷

¹⁸⁵ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁸⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 38-42.

¹⁸⁷ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 42-46.

Âyet ve Meâli:

{ فَاذْكُرِّي وَوَقِّي عَيْنًا فَإِمَّا تَرِينِ مِنَ النَّبِيِّ شِرًّا حَلًّا فُتُوبِي إِلَيَّ نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْعِمَّ إِلَّا نَسِيًّا }

“Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksen, "Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım" de.¹⁸⁸

Âyetteki İstişhâd:

Emir fiilinin tanınma ‘alâmetine istişhâd olarak “ فَاذْكُرِّي وَوَقِّي ” âyetlerini zikrederek bu fiillerin talebe delâlet edip muhâtaba “ي” sını kabul ettiklerinden her bir fiil emir fiili olarak tanınır.¹⁸⁹

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَدْ يَدْعُوهُمُ اللَّهُ الْعَمَّةَ وَقَوْلِي لِقَائِكُمْ لَأَجْعَلَنَّكُمْ لِحَاوَاتِكُمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ النَّبِيَّ إِلَّا قَلِيلًا }

“Şüphesiz Allah içinizden, savaştan alıkoyanları ve kardeşlerine, "Bize gelin" diyenleri biliyor. Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler.”¹⁹⁰

{ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَ كُفُومِ النَّبِيِّنَّ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا }

“De ki: "Haydi, Allah şunu haram kıldı" diye tanıklık yapacak şahitlerinizi getirin.”¹⁹¹

Âyetlerdeki İstişhâd:

Yukarıdaki iki âyette; İbn Hişâm, emir fiili olmaları ihtilâflı olanlar konusunda “ هَلُمَّ إِلَيْنَا ” ile “ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمْ ” âyetlerini istişhâd ederek, bu iki âyette geçmiş olan “ هَلُمَّ ” kelimesi hakkında iki görüş olduğunu ifâde eder. Birinci görüş olan Ehl-i Hicâz’a göre; bu kelime ifrâd, tesniye ve cemi durumlarında değişmeyip müfred sığâsıyla isti‘mâl edildiğinden (örnek âyetlerde de görüldüğü gibi cemi‘ sigâları ile geldiklerine rağmen müfred olarak kullanılmışlar) ve de bu kelime, her ne kadar

¹⁸⁸ - Meryem, 19/26.

¹⁸⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 42.

¹⁹⁰ - Ahzâb, 33/18.

¹⁹¹ - En‘âm, 6 /150.

taleb'e delâlet ediyorsa da muhâtaba “ي” sını kabul etmemesinden dolayı kelimenin, emir fiili değil, ismi fiil olduğunu ifâde ediyorlar. İkinci görüş sahibi olan Benû Temîm ise; Bu kelimeye müsned-u ileyhiye göre bâriz zamîr muttasıl olması, taleb'e delâlet edip muhâtaba “ي” sını kabul etmesinden dolayı, “هَلُمُّ” kelimesinin emir fiili olduğunu beyân eder.¹⁹²

Âyet ve Meâli:

{ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ }

“De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”¹⁹³

Âyetteki İstişhâd:

İbn Hişâm, yukarıda ki âyette; emir fiili olup olmadıkları ihtilâflı olanlar konusunda “هَاتِ” kelimesini zikredip bu kelime hakkında iki görüş olduğunu ifâde eder. Birinci görüşü savunan bir kısım nahiv âlimi bu kelimenin ismi fiil olduğunu ifâde eder. İkinci görüşe göre, bu kelimenin taleb'e delâlet edip muhâtaba “ي” sını kabulünden dolayı emir fiili olduğunu ifâde eder. Örneğin: “هَاتِي” gibi. Kelime; cemi “و” ı bitişme hali dışında devamlı meksûrdur. Cemi “و” ı bitişmesi halinde ise âyette zikredildiği üzere mazmûm olur. Örneğin: “هَاتُوا” gibi.¹⁹⁴

¹⁹² - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 43-44.

¹⁹³ - Bakara, 2 /111.

¹⁹⁴ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 44-45.

Âyetler ve Meâlleri:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ لِي كَيْدًا أَلَّا تُبْشِرُوا بِي ؕ مَا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِهْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ {

“Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız.”¹⁹⁵

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ إِن كُنْتُمْ فَخْرًا حَيْرَةٌ لِّمَا فِي الدُّنْيَا مَا وَزِنْتَنَّهُمَا فَعَمَّالَيْنِ أَمْضِعْنَ وَأَسْوَحْنَ سَوَاحًا جَمِيلًا {

“Ey Peygamber! Hanımlarına de ki: "Eğer dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsanız, gelin size mut'a vereyim ve sizi güzelce bırakayım.”¹⁹⁶

Âyetlerdeki İstişhâd:

İbn Hişâm, Emir fiili olmaları ihtilâflı olan kelimelerden “تَعَالَى” kelimesini zikredip bu kelime hakkında iki görüş olduğunu ifâde eder. Birinci görüşü savunan bir kısım nahiv âlimi bu kelimenin ismi fiil olduğunu söylemektedirler. İkinci görüşe göre, kelimenin taleb'e delâlet edip muhâtaba “ي” sını kabulünden dolayı emir fiili olduğunu ifâde eder: “تَعَالَى” gibi. Bu kelimenin bütün durumlarda istisnâsız meftûh olduğunu beyân eder. Müellif, yukarıdaki geçen iki âyette “تَعَالَوْا” ile “فَعَمَّالَيْنِ” kelimelerini istişhâd edip bunlardan “تَعَالَوْا” kelimesine cemi' vâvı muttasıl olduğuna rağmen fetha üzerine mebnîdir. İkinci âyetteki kelime olan “فَعَمَّالَيْنِ” kendisine müennes “ي” sı muttasıl olmasına rağmen fetha üzerine mebnîdir. Zira beyân ettiğimiz gibi bu kelime istisnâsız fetha üzerine mebnîdir.¹⁹⁷

¹⁹⁵ - En'âm, 6/151.

¹⁹⁶ - Ahzâb, 33/28.

¹⁹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 44-45.

3.3.3. Muzâri‘ Fiil ve‘Alâmeti

Muzâri‘ fiil: cezm edâtlarından lem’in “ لَمْ ” dâhil olması ile “ نَأَيْتُ ” harflerinden herhangi birisinin başına gelmesiyle tanınır: “ لَمْ يَلِدْ ” ile “ نَأَيْتُمْ ” gibi. Mâzisi dört harfli olursa muzâri‘ harfinin ilk harfi mazmûm olur: “ يَلْحُجْ - كَجَج ” gibi. Mâzisi dört harfli olmazsa, muzârisi fethalı olur. “ يَضْرِبْ - ضَبَّ ” gibi. Nisve nûn’u bitiştğinde sükûn üzerine mebnidir: “ يَتَقَنَّ ” gibi. Tevkîd nûn’u mübâşeretin bitiştğinde ise fetha üzerine mebnidir: “ لَيْتُ نَبِيَّ دَدًا ” gibi. Bu durumlar dışında muzâri‘ fiil mu‘rebdir: “ يَتَقَوْمُ زَيْدًا ” gibi.¹⁹⁸

Âyet ve Meâli:

لَمْ يَلِدْ لَمْ يُولَدَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ {

“O’ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” “Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.”¹⁹⁹

Âyetteki İstîshâd:

İbn Hişâm, muzâri‘ fiil tarifinde “Bu fiilin ‘alâmeti cezm edâtlarından lem’in “ لَمْ ” muzâri‘ fiile dâhil olmasıyla tanınır” demektedir. Buna örnek olarak yukarıdakiâyeti istîshâd etti. Âyette “ لَمْ يَلِدْ لَمْ يُولَدَ لَمْ يَكُنْ ” her bir fiile cezm edâtı olan “ لَمْ ” in dâhil olmasıyla fiillerin muzâri‘ oldukları kanâatine varırız.²⁰⁰

¹⁹⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 46.

¹⁹⁹ - İhlâs, 112/4-5.

²⁰⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 56.

Âyet ve Meâli:

{ وَالْوَالِدَاتُ يَرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْفِصَ الرِّضَاعَةَ }

“Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.”²⁰¹

Âyetteki İstişhâd:

İbn Hişâm, muzâri‘ fiili tarif bölümünde, bu fiile nisve nûn’u bitişmesi durumunda muzâri‘ fiilinin mebnî olduğunu söylemektedir Buna istişhâd olarak yukarıdaki âyetteki “ يَرْضَعْنَ ” kelimesini konuya delil ederek bu fiile cemi müennes nûnu bitiştiğinden sükûn üzerine mebnî olduğunu ifâde eder.²⁰²

Âyet ve Meâli:

{ وَالطَّلَاقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ }

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler.”

Âyetteki İstişhâd:

Âyetteki; “ يَتَرَبَّصْنَ ” cümlesi bir önceki âyette zikr ettiğimiz konu ile ilgili olarakbu kelimeye cemi müennes nûn’u bitiştiğinden muzâri’ fiili sükûn üzerine mebnî olmuştur.²⁰³

²⁰¹ - Bakara, 2/ 233.

²⁰² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 48.

²⁰³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 48.

Âyet ve Meâli:

{ وَإِنْ طَلَّقْتُمُ مَهْرًا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَرْصَةً فَمِنْ أَهْلِ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَخُونُوا أَوْ يَخُونُوا بِاللَّحْمِ فِي يَدِهِ
عُقَّةُ النِّكَاحِ }

“Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından) vazgeçmesi başka.”²⁰⁴

Âyetteki İstişhâd:

“إِلَّا أَنْ يَخُونُوا” ayeti, muzâri‘ fiile cem‘i müennes nûn’u bitiştiğinden muzâri’ fiili sükûn üzerine mebnî olduğunu ifâde etmek için getirilmiştir. Ancak bu kelimedeki “vâv” harfi, kelimenin aslından olup zâid değildir. Zira bu “و”-“عَفَا”-“يَخُونُوا” fiillerinin vâv’ı olup, nûn ise sâbık olan “طَلَّقَاتٌ” kelimesine dönen zamîrdir. Böyle oluncada nisve “ن” un muttasıl olmaması için bir engel yoktur. Dolayısıyla fiil, sükûn üzerine mebnî bir muzâri‘ fiildir.²⁰⁵

Âyet ve Meâli:

{ كَلِمَةً لِيُتَبَدَّلَ فِي الْحُطْمَةِ }

“Hayır! Andolsun ki o, Hutâme’ye (kızgın ateşe) atılacaktır.”²⁰⁶

Âyetteki İstişhâd:

Muzâri fiiline tevkîd nûn’u mübâşeretin bitiştiğinde fetha üzerine mebnîdir. Müellif, bu kâideye istişhâd olarak “لِيُتَبَدَّلَ” âyetine mübâşeretin tevkîd nûn’u muttasıl olduğundan dolayı bu cümleyi örnek olarak getirmiştir.²⁰⁷

²⁰⁴ - Bakara, 2/ 237.

²⁰⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 49.

²⁰⁶ - Hümeze, 104/4.

²⁰⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 49.

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَالِ قَدْ أُجِيبَ تَعَوُّدُكُمْ فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعْ لِكُلِّ سَبِيلِ الْإِنِّينِ لَا يَهْتَمُونَ }

“Allah da, "Her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin" dedi.”²⁰⁸

{ لَتَبْلُغَنَّ فِي أُمُورِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ }

“Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz.”²⁰⁹

{ فَكَلِمِي وَأَشْيِي وَهِيَ عَيْنٌ مَا تَبِينَنَّ مِنَ الْبَشَرِ أَحْمًا فَتَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا }

“Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksin, "Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım" de.”²¹⁰

{ لَهَلْؤَلَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بِعَدَا إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ الْوَاعِدُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ }

“Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler. Rabbine çağır ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma!”²¹¹

Âyetlerdeki İstişâd:

“Muzâri‘ fiilinin fetha üzerine mebnî olabilmesi için tevkîd nûn’ununlâfzen veya takdîren fâsılâsız muttasıl olması gerekir. Bunun aksi olması durumunda ise, fiilimiz mebnî olmayıp mu‘reb olur. Bu kâideye istişâd olarak yukarıda üç âyetteki; “ تَبِينَنَّ - يَصُدُّكَ - لَتَسَعُنَّ - لَتَبْلُغَنَّ - وَلَا تَتَّبِعَنَّ ” fiiller örnek olarak zikredilir. Bunlardan “ وَلَا تَتَّبِعَنَّ ” kelimesinde zâhiren nûn ile fiil arasına “elif” fâsıla olduğundan fiil, fetha üzerine mebnî olmayıp mu‘rebtir. Diğer ikiâyetteki “ تَبِينَنَّ - لَتَبْلُغَنَّ ” fiilleri ise, her ne kadar zâhiren tevkîd nûn’u muttasıl görülse de; kelimelerin aslî açılımı yapıldığı zaman nûn’un muttasıl değilde munfasıl olduğu müşâhede edilir. Zira “ لَتَبْلُغَنَّ ” fiilinin aslı; “ تَبْلُغَنَّ ” olup, aradaki “vâv” harfinin fâsıla olduğunu görüyoruz. Diğer örnek ise;

²⁰⁸ - Yûnus, 10/89.

²⁰⁹ - Âl-i İmrân, 3/186.

²¹⁰ - Meryem, 19/26.

²¹¹ - Kasas Sûresi 28/ 87.

“ تَوَيَّنَ ” fiilinin aslı “ تَوَابَيْنَ ” olup, buradada fiil ile tevkîd nûn’u arasına “ya” fâsıla olmuştur. Bu itibarla müellif, bu iki muzâri’ fiiller mebnî olmayıp mu‘reb olduğunu ifâde eder. Geriye kalan “ وَوَلَّيْتَهُمُ - يَصُدُّكَ ” fiillerinin durumu, fâsılanın takdîren meydana geldiği durumla ilgili kâideye örnektir. Bu fiillerin tadîri; “ وَسَمِعُوا نُنَّ يَصُدُّونَكَ ” olup, her ikisinde de fiil ile tevkîd nûn’u arasında takdîren “ و ” fasıla olarak gelmiştir ve fiiller, mu‘rebtir.²¹²

3.4. HARF VE ALÂMETİ

Harf; isim ve fiilin ‘alâmetlerinden hiç birini kabul etmemekle tanır. “ لَمَّا ” harf olma üzere - مَ الْمَصْدَرِيَّةُ - إِذْ مَا - مَهْمَا ” gibi. Sahîh görüşe göre dört edâtın; “ لَمَّا ” harf olmaları ihtilâflıdır. Musânnıf, harf olan edâtlarla ilgili herhangi bir âyet İstişhâd etmeyip harfiyeti ihtilâflı olanlarla ilgili delil getirmiştir.

3.5. HARFİYETİ MUHTELEFÜN-FÎH OLAN EDÂTLAR

Müellifin hakkında âyet istişhâd ettiği edâtlar üç tanedir:

3.5.1. Mehmâ (مَهْمَا)

Cumhûrun görüşü, bu edatın isim olduğu yönündedir. Ancak Suheylî ve İbn Yes‘ûn gibi nahiv âlimleri, onun edât olduğu yönünde görüş arz etmişlerdir.

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَقَالُوا لَهَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَاتِنَا مَا فَجَعْنَا لَكَ بِمُؤْمِنِينَ }

“Dediler ki: "Bizi büyülemek için her ne âyet getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”²¹³

²¹² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 49.51.

²¹³ - A‘râf, 7/132.

{ مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا قَوْلًا هِيَ أَلَمْ تَعْلَمِ أَنَّ اللَّهَ عَٰلِمُ كُلِّ شَيْءٍ قَلِيلٍ }

“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?”²¹⁴

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetteki “مَهْمَا” edâtı istişhâd konusudur. Zira “بِهِ” zamîri “مَهْمَا” edâtına râcidir. Zamîrler ancak isimlere râci‘ olurlar. Buna istinâden bu edât’ın isim olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. Yukarıdaki ikinci âyet, “مَهْمَا” edâtıyla ilgili olmasa da dolaylı olarak onunla irtibatlıdır. Şöyleki; Suheylî ve İbn Yes‘û; bu edâtın harf olduğu yönünde görüş arz etmişlerdir. Delil olarak da; “مَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ أَمْرٍ مِنْ خَلِيقَةٍ هُوَ” adlı şiiri,²¹⁵ istişhâd olarak getirmişlerdir. Bu şiirde “مَهْمَا” edâtının şart’a delâlet ettiğini, irab’ta mahalli olmadığını ve harf olduğunu ileri sürmüşler. İbn Hişâm da, şiirde “تَكُنْ” fiilinin isminin müstetir olduğu, “مِنْ خَلِيقَةٍ” cümlesinin de “مَهْمَا”ya tefsir olduğunu söyleyip, dolayısıyla “مَهْمَا” mübtedâdır; kendisinden sonraki cümle de haberidir; diye cevâp vermektedir. Böyle oluncada “مَهْمَا” edâtının isim olması kaçınılmazdır. Zira mübtedâ ancak isim veya te’vili isimle câizdir. O, buna benzer tefsîr ve müfesser örneği için de “مِنْ آيَةٍ” cümlesi kendinden önce geçen “مَا” edâtının tefsiridir.²¹⁶

3.5.2. Masdariyye Mâsî (مَا الْمَصْدَرِيَّةُ)

Müellif, masdariyye (مَا) sının kendisinden sonra gelen cümleyi müevvel masdara çevirdiğini söylemektedir. Sîbeveyh, onun “أَنَّ الْمَصْدَرِيَّةَ” konumunda olduğunu

²¹⁴ - Bakara, 2/ 106.

²¹⁵ - Şâir ve Şiiri İçin bkz, Mustafa Kırkız, *Züheyr b. Ebu Sülma ve Hikmet*, adlı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa-1998. s. 4.

²¹⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 53-55.

söyler. Ahfeş ve İbn Serrâc ise, bu edâtın “ اَلَّذِي ” konumunda bir ism-i mevsûl olduğu görüşündedirler.²¹⁷

Âyet ve Meâli:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا لِهَذِهِ حِجَابًا وَلَا تَتَّخِذُوا لَهَا ذُرِّيَّةً مِّنْ دُونِكُمْ إِنَّهَا لَأَنفُسِكُمْ حِجَابٌ وَإِنَّهُمْ لَشَرٌّ عِندَ اللَّهِ }

“Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler.”²¹⁸

Âyetteki İstişhâd:

Âyetteki “ وَدُّوْا ” cümlesindeki “ مَا ” edâtının masdariyye olduğunu, kendinden sonra gelen “ عَزَمْتُمْ ” fiilini masdar te’viline çevirdiğini, takdirinin de: “ وَدُّوْا ” olduğunu ifade eder. Bu itibarla “ مَا ” edâtı isim değil harf olduğu görüşü te’yîd edilmiş olur.²¹⁹

3.5.3. Lemmâ (لَمَّا)

Arap dilinde “ لَمَّا ” edâtı üç kısma ayrılır:

1- “ لَمَّا ” konumunda nâfiye olan “ لَمَّا ”dır.

2- “ لَمَّا ” konumunda icâbîye olan “ لَمَّا ”dır. Örneği: “ عَمَّ مَتَّعِيكَ لَمَّا كَلَّمْتَنِي كَذَا أَيَّامًا ” (Senden ancak şöyle yapmanı istiyorum) cümlesidir.

3- “ لَمَّا ” Edât’ının, başkasının var olması sebebiyle bir şeyin meydana gelmesi için rabîta olması.

Sîbeveyh; bu edâtın şart bildirmekte olduğunu; Ebu Ali el-Fârisî ise, onun “ حِينَ ” manasında zarf olduğunu ifade eder.²²⁰

²¹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 53-55.

²¹⁸ - Âli-İmrân, 3/ 118

²¹⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 56-57.

²²⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 57-58.

Âyetler ve Meâlleri:

{ كَلَّا لَمَّا يَنْقُضُ مَا أَمُرُّ }

“Hayır, hayır o, Allah'ın kendisine emrettiğini yerine getirmedi. (İman etmedi.)”²²¹

فَضِطَّلَمَّا عَمَلِيَهُ هَوْتِ مَا كَهْمُ عَمَلِي هَوْتِ بِهِ إِلَّا كَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَنْ لَوْ كَانَُوا يَهْمُونَ
الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ }

“Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman'ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktı.”²²²

Âyetlerdeki İstişâd:

İbn Hişâm, “م” konumunda nâfiye olan “لَمَّا”nın örneği için âyetteki “لَمَّا يَنْقُضِ” cümlesini istişâd olarak getirmiş, bunun “لَمَّا يَنْقُضِ” te’vilinde olduğunu beyân etmiştir. Fârisî, “حِينَ” manasında zarf olduğunu ifade etmiştir. Âyetteki “لَمَّا” edâtı onların iddia ettiği gibi olsaydı, o zaman âmili muzâf ileyhi olurdu. Muzâfun ileyhin, muzâf’ta amel etmesi câiz değildir. Öte yandan ‘âmil kendisinden sonra gelen “مَا كَهْمُ” cümlesi de olamaz. Zira nâfiye olan “مَا” edâtının sonrası, kendisinden öncekinde amel edemez. Bu itibarla “لَمَّا” edâtının zarf değil harf olduğu görüşü te’yîd edilmiş olur.²²³

3.6. CEMİ MUZEKKER SÂLİM’İN İRABI VE TEVÂBİLERİ

Cemi muzekker sâlimin irabı ref hali vâv, cer ve nasb hali yâ ileidir. Örneğin; “جَاءَنِ الرَّبُّونَ - وَرَأَيْتُ اللَّوَيْنَ - وَوَمَرْتُ بِاللَّوَيْنِ” gibi. Nahiv âlimleri mulhak dediğimiz bazı

²²¹ - Abese, 80/ 23.

²²² - Sebe’, 34/14.

²²³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 57.

lafızları cemi müzekker es-sâlime tabi etmişlerdir ki, bu lafızlar şunlardır;
224. «عَمِلْيُونَ بِذُنُوبٍ - سِنُونَ وَبَابِهِ - طَيِّبُونَ - وَابِلُونَ - وَأَهْلُونَ - وَالْوَعَاءُ الْمَمُونَةُ وَنُورًا وَأَخْوَاتُهَا»

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَلَا تَلْبَسُوا أُلُوفًا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعْيَةَ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ }

“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler.”²²⁵

{ يُكَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَاللَّيْلَ فِي ذَلِكَ لَعْنَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ }

“Allah, geceyi ve gündüzü döndürüp duruyor. Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır.”²²⁶

Âyetlerdeki İstişâd:

Müellif, cemi muzekker sâlimin mulhaklarından “أُولُوا” için iki âyet istişâd etmiştir. Birincisi, “وَلَا تَلْبَسُوا أُلُوفًا” cümlesinde “أُولُوا” kelimesi “تَلْبَسُوا” fiiline fail olup ref hali vâv ileldir. İkinci âyet olan “لَا أُوتِي الْأَبْصَارَ” da ise “أُولِي” kelimesi mecrûr olup cer hali (ي) ileldir.²²⁷

Âyetler ve Meâlleri:

{ سَيَقُولُ لَكَ الْحَدِيثُ مَلَأْتَنِي مِنْهَا مَا أَهْلُونَا }

“Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanları sana, "Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu”²²⁸

²²⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 64.

²²⁵ - Nûr, 24/22.

²²⁶ - Nûr, 24/ 44.

²²⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 66.

²²⁸ - Fetih, 48/ 11.

فَلِكْفَارَتِهِ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلَ يَكْتُمْ أَوْ كَسْوَتُهُمْ أَوْ تُخْرِيجِينَ قِيمَةً بِجِدِّ فَصِيحَةٍ أَوْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ
ذَلِكَ كَفَّارَةُ إِيمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا إِيمَانَكُمْ كَمَا كَفَّيْتُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ لَكُمْ أَيَّامٌ ثَلَاثَةٌ تَشْكُرُونَ {

“Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”²²⁹

{ لَمْ يظننتم أن لن ينقلب الرسول والمؤمنون لأهل بيهم أبداً وزيّن ذلك في قلوبكم وظننتم ظن السوء وكنتم قوماً
: ورا }

“(Ey münafiklar!) Siz aslında, Peygamberin ve inananların bir daha ailelerine geri dönmeyeceklerini sanmıştınız. Bu, sizin gönüllerinize güzel gösterildi de kötü zanda bulundunuz ve helâkı hak eden bir kavim oldunuz.”²³⁰

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetler, cemi müzekker sâlimin mulhaklarından olan “ أَهْلُونَ ” ile ilgilidir. “ أَهْلُونَ ” kelimelerinden ilki fâil olduğu için ref' hali “ و ” ile; ikincisi mef'ûl olduğu için nasb hali “ ي ” ile, üçüncüsü ise cer hali yâ ile gelmiştir.²³¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ الَّذِينَ جَاءُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ فَرِيكَ لَدُنَّا سَأَلْتَهُمْ أَجْمَعِينَ }

“Onlar, Kur'an'ı tutarsız parçalar olarak nitelendirenlere gelince, Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz.”²³²

²²⁹ - Mâide, 5/ 89.

²³⁰ - Fetih, 48/ 12.

²³¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 67.

²³² - Hicr, 15/ 91-92.

{ فَحَمَلِ اللَّيْنِ كُفُوا فَبَلَكَ مُهْطِعِينَ إِلَى حِمِينَ وَعَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ }

“Şimdi, inkâr edenlere ne oluyor ki, boyunlarını uzatarak (alay etmek için) sağdan soldan gruplar hâlinde sana doğru koşuyorlar?”²³³

Âyetlerdeki İstişhâd:

Cemi müzekker sâlimin mulhaklarından olan “ سُنُونٌ ”nin benzerleri olan “ عُونٌ - عِضُونٌ ” ile ilgili istişhâd edilmiştir. Âyetlerde geçen “ عِضِينَ ” ve “ عَزِينَ ” kelimeleri mansûb olup, nasb halleri “ ي ” ile dir.²³⁴

Âyet ve Meâli:

{ كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَنْبِيَاءِ لَفِي عِلْمِيَّيْنٍ وَهِيَ آدْرَاكٌ مَا عِلْمِيَّوْنٌ }

“Hayır! Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır. İlliyyûn nedir, bilir misin?”²³⁵

Âyetteki İstişhâd:

Âyet, cemi muzekker sâlimin mulhaklarından olan “ عِلْمِيَّوْنٌ ” kelimesinin ref hali “ و ” ile olup, cer alâmeti de “ ي ” ile olduğuna dair istişhâd olarak zikredildi.²³⁶

3.7. ZÂİD ELİF TÂ İLE CEMİ‘ (CEMİ MÜENNES SÂLİM) VE TEVÂBİ‘LERİ

Cemi müennes sâlimin irabı; nasb hali fetha yerine kesre ile, ref ve cer halleri ise, ref hali damme ile cer hali kesre ile dir.²³⁷

²³³ - Meâric, 70/36-37.

²³⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 67.

²³⁵ - Mutaffîfîn, 83/18-1.

²³⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 67.

²³⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 69.

Âyetler ve Meâlleri:

خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّمُؤْمِنِينَ {

“Allah, gökleri ve yeri hak olarak (yerli yerince) yarattı. Şüphesiz bunda, iman edenler için (Allah'ın varlık ve kudretine) bir nişâne bulunmaktadır.”²³⁸

أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ {

“Yoksa Allah kızları erkeklere tercih mi etti?”²³⁹

Âyetlerdeki İstişhâd:

Her iki âyette de “السَّمَاوَاتِ” ve “لِلْبَنَاتِ” kelimeleri zâid olan elif ve tâ ile cem‘ edildiği için nasb halleri fetha yerine kesre iledir. Ref’ ve cer halleri ise, aslı üzerinde olup; bu şartları hâiz bütün cemi müennes sâlimler bu kâideye tabidir.²⁴⁰

Âyet ve Meâli:

{ يَكْفُ بِتَالِكُنَّكُمْ أَمْهَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ }

“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En Sonunda O'na döndürüleceksiniz.”²⁴¹

Âyetteki İstişhâd:

İbn Hişâm, cemi müennes sâlim tarifinde zâid elif ve tâ ile cem‘ olması şartını ileri sürer. Elif ve tâ zâid değilde asli olmaları durumunda irabları nasb hâlinde fetha ile ref’leri dammeyle, cer’leride kesre ile olur. Âyetteki “أَمْهَاتًا” kelimesinin “ت” sı zâid değil de asli olduğu için kelime cemi münnes sâlim olmayıp cemi teksîrdir.²⁴²

²³⁸- Ankebut, 29/44.

²³⁹- Saffât, 37/153.

²⁴⁰- İbn Hişâm, a.g.e., s. 69.

²⁴¹- Bakara, 2/28.

²⁴²- İbn Hişâm, a.g.e., s. 70.

3.8. GAYRI MUNSARİF OLAN İSİMLERİN İRABI VE HÜKMÜ

Gayrı munsarif, dokuz fer‘i illetten iki veya iki illet yerine tekâbül eden bir fer‘i illeti kendisinde bulunduran isme denir. Birinci misâl “ فَاطِمَةُ ” (Fâtîme) gibi. Bu isim, marifelik ve te'nîs illetlerini bulundurduğu için gayrı musarif olmuştur. İkinci misâl “ مَسَاجِدَ ” (mesâcîde) gibi. Kendisi “ sıġatül-muntehel-cumû’ ” (cemi‘ olan isimlerin son bulduğu özel kalıplara denir) sıġalarından olup, iki illete tekâbül eden illetlerden cemi‘ illeti kendisinde bulduğundan gayrı munsarif olmuştur.

Gayrı munsarif ismin hükmü, cer hali fetha ilelidir. Ancak iki durum bundan müstesnadır: a-İsmin başına “ أل ” takısı dâhil olduğunda; b-İsim muzâf olduğunda. Bu iki durumda irabı aslî olur.

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِنَّا أُوحِينَآ لِيَكْفَمَا أُوحِينَآ إِلَى نُوحٍ وَالتَّبِيَّيْنِ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُحْيَى وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُحْيَى وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُحْيَى وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُحْيَى وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُحْيَى }
وَعِيسَى وَإِيْيُوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زُكْرًا

“Biz, Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'e, Yunus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyetmiştik. Davûd'a da zebur vermiştik.”²⁴³

{ اذِجْعَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ وَمِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ وَمِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ وَمِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ وَمِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ وَمِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ وَمِنْ مَحْرَبٍ وَمَنْجَبٍ }
الشُّكْرُ

“Cinler, Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı. Ey Davûd ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.”²⁴⁴

²⁴³ - Nisâ, 4/163.

²⁴⁴ - Sebe, 34/13.

{ وَلَا تَبْأَسْوَهِلًا مَّا كُنْتُمْ فِي الْمَسَاجِدِ لَكُمْ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَمَا كُنْتُمْ بِهَا لِلَّهِ لَعْنَةُ الْبَشَرِ لَعْنَةُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ }

“Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar.”²⁴⁵

{ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ }

“Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”²⁴⁶

Âyetlerdeki İstişhâd:

Gayrı munsarif isim konusunda âyetlerde geçen “ يَعْجَبُ إِسْمَاعِيلُ - إِبْرَاهِيمَ ” isimleri ile istişhâd edilmiştir. Bu isimler, dokuz illetten “ ‘alemiyet ve ‘ucmet”in varlığından dolayı gayrı musarif olmuşlardır. Zikredilen diğer âyetteki “ نَمَّازِيلُ - مَحَارِبُ ” kelimeleri ise, iki illet yerine geçen sıgatü'l-muntehel-cumû' illetini ihtivâ ettiklerinden gayrı munsarif olmuşlardır.²⁴⁷

Diğer âyetlerdeki “ الْمَسَاجِدِ ” kelimesi, “ sıgatül-muntehel-cumu' ” illeti kendinde olmasına rağmen ismin başında “ أَلْ ” takısı olduğundan cer hali kesre ile olur. Son âyetteki “ أَحْسَنِ ” kelimesi ise, “veznül-fiil ve vasfiyet” illetlerinden dolayı gayrı munsarif olmasına rağmen, kendinden sonra gelen “ تَقْوِيمٍ ” kelimesine muzâf olduğundan cer hali kesre iledir.²⁴⁸

3.9. EF'ÂL-Î HAMSE VE İRABI

Ef'âl-î Hamse; ya da emsile-i hamse dediğimiz; tesniye elifiyle muttasıl olup iki gâib erkek için olan “ يَتَّقُونَ ”, iki hâzır erkek veya kadın için olan “ تَقْوِمَانِ ” Cemi' vâvı muttasıl, gâib topluluğu için olan “ يَتَّقُوْنَ ”, hâzır topluluğu için olan “ تَقْوِمُونَ ”, muhâtaba “yâ” sı muttasıl olan “ تَقْوِمِينَ ” fiilleridir. Bu fiillerin irabı harekeyle değil

²⁴⁵ - Bakara, 2/187.

²⁴⁶ - Tîn, 95/4.

²⁴⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 72.

²⁴⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 73.

harfledir. Ref halleri dammeye niyâbeten nûnun subûtü, cezm ve nasb halleri ise, sükûn ve fethaya niyâbeten nûn'un hazf'i ile dir: “ فَإِنَّ مَعَّةَ لُؤَا وَ لِنَّ عَفَّ لُؤَا ” gibi.²⁴⁹

Âyet ve Meâli:

{ فَإِنَّ مَعَّةَ لُؤَا وَ لِنَّ عَفَّ لُؤَا لِفُلَاثُقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُوهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِمَكَاذِرِينَ }

“Yapamazsınız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”²⁵⁰

Âyetteki İstişhâd:

Emsile-i hâmse örneği, âyetteki “ فَإِنَّ مَعَّةَ لُؤَا ” cümlesidir. “ عَفَّ لُؤَا ” fiiline câzimin dâhil olması sonucunda nûnun hazf olmasıyla meczûm olmuştur. “ وَ لِنَّ عَفَّ لُؤَا ” fiili nâsıb ve mansûbdan oluşup nasb hali nûn'un hazfiyledir.²⁵¹

3.10. TAKDİR-İ İRAB VE ÇEŞİTLERİ

İrab'ın 'alâmeti, zâhiri irab ve takdiri irab diye ikiye ayrılır. Bu fasıl, takdirî irab konusundadır. Örneğin: “ الْفَتَى ” gibi maksûr olan isimlerde son harfi hareke kabul etmediğinden irab'ın bütün hareketleri mukadderdir. Ya da “ غُلَامِي ” gibi mütekellim “yâ” sına muzâf olan isimlerde de irab'ın bütün hareketleri mukadderdir. Damme ve kesrenin mukadder olduğu “ الْقَاضِي ” gibi olan mankûs isimlerde istiskâlden dolayı hareke mukadder olup fetha hali asli olan zâhiri irabtır. Damme ve fethanın mukadder olduğu “ يَخْتَبِي ” gibi taazzurden dolayı hareketin takdiri olduğu bir fiil olup elif ile mu'tel olan bütün fiillerde bu irab söz konusudur. Vâv veya yâ harfiyle mu'tel olan “ يَدْعُو - يَقْضِي ” gibi muzâri' fiilin sadece dammesi mukadderdir. Bu grup fiillerde

²⁴⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 74.

²⁵⁰ - Bakara, 2/24.

²⁵¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 75.

ve isimlerde fetha hâli mukadder olmayıp zâhirdir. Örneğin: “لَنْ يَدْعُوا - لَنْ يَمُضِيَ - إِنَّ الْفَاضِيَّ

»252

Âyetler ve Meâlleri:

{ يَا قَوْمِ أَدْعُوا إِلَيَّ وَأَطِيعُوا أَمْرِي لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ }
{ يَا قَوْمِ أَدْعُوا إِلَيَّ وَأَطِيعُوا أَمْرِي لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ }

“Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun, ona iman edin ki, günahlarınızı bağışlasın ve sizi elem dolu bir azaptan kurtarsın.”²⁵³

{ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَدْرِءُونَ عَيْنُكُمْ لَأَنبؤتَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنُ مِمَّا فِي أُنْفُسِهِمْ إِذِ الْمَنُظَّرَاتِ }
{ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَدْرِءُونَ عَيْنُكُمْ لَأَنبؤتَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنُ مِمَّا فِي أُنْفُسِهِمْ إِذِ الْمَنُظَّرَاتِ }

“Sizin hor gördüğünüz kimseler için, "Allah, onlara asla hiçbir hayır vermez" de diyemem. Allah, onların içlerindeki daha iyi bilir. Böyle bir şey söylersem, o zaman ben gerçekten zâlimlerden olurum.”²⁵⁴

{ وَرَبُّنَا عَلِمَ كُلَّ شَيْءٍ }
{ وَرَبُّنَا عَلِمَ كُلَّ شَيْءٍ }

“Kalkıp da, "Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başkasına asla ilâh demeyiz. Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz.”²⁵⁵

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerdeki “لَنْ يَدْعُوا - لَنْ يَمُضِيَ - دَاعِي” kelimelerin her birinin irabı, sadece damme hâli takdîrî olup, örneklerde de gördüğümüz gibi hafif olması hasebiyle fetha hâli zâhiri irabıdır.²⁵⁶

3.11. MUZÂRİ‘ FİİLİNİ NASB EDEN EDÂTLAR

Muzâri‘ fiiline şu dört harften (لَنْ - كَيْ - أَنْ - إِذَنْ) biri dâhil olursa fiili nasb eder.²⁵⁷

²⁵² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 76-77.

²⁵³ - Ahkâf, 46/31.

²⁵⁴ - Hûd, 11/31.

²⁵⁵ - Kehf, 18/14.

²⁵⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 77.

²⁵⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 79-83.

3.11.1. Len (لَنْ)

Muzâri' fiini nasb eden edâtlardan birincisi “لَنْ” dir. Bu edâtın bazı özellikleri şunlardır: a-Nasb görevini icrâ etmesi gereklidir. b-Nefiy'i istikbâl manasını verir. c-Te'bîd ve te'kîd içerir, duâ manasını taşımaz.²⁵⁸

Âyet ve Meâli:

{ قَالَ رَبِّ مَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ }

"Rabbim! Bana verdiğin nimetle asla suçlulara arka çıkmayacağım" dedi.²⁵⁹

Âyetteki İstîshâd:

Örnek âyette “لَنْ أَكُونَ” fiilindeki “لَنْ” işlevi, nasb ve nefiy'i istikbâldir. İbn Serrâc'ın iddiâ ettiği gibi “duâ” mânasında değildir.²⁶⁰

3.11.2. “كَيْ” i Masdariyye

Bu edâtın nâsibe olabilmesi için, üzerine lâfzen veya takdîren lâm dâhil olup, masdariye olan (أَنَّ) konumunda olması gerekir. Lâm'ın takdîren “كَيْ” edâtına dâhil olduğuna: “عَدْتُكَ كَيْ تَكْفِينِي” geçen örnekte “ل” harfî lâfzen mahzûf, niyeten mezkûr olup, “كَيْ” edâtı da “nâsibe” dir.

Âyetler ve Meâlleri:

{ لَمْ يَكُنِ اللَّهُ أَعْمَى مَا فَعَلْتُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ }

“(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şırmamayasınız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez”.²⁶¹

²⁵⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 79.

²⁵⁹ - Kasas, 28/17.

²⁶⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 79-80.

²⁶¹ - Hadîd, 57/23.

{ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَمَىٰ الضَّالِّينَ حُجَّ فِي أَزْوَاجِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا
وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ فَعُولًا }

*Zeyd, o kadından ilişğini kesince, biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karlılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse), müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir.*²⁶²

Âyetlerdeki İstîşhâd:

İbn Hişâm, nâsibe olan key “ كَيْ ” edâtına “lâm”ın lâfzen dâhil olduğu “ لِكَيْ لَا ” İbn Hişâm, nâsibe olan key “ كَيْ ” edâtına “lâm”ın lâfzen dâhil olduğu “ لِكَيْ لَا ” âyetlerini istîşhâd etti. Her iki âyette “ كَيْ ” edâtına “lâm” harfi lâfzen dâhil olmuştur. “ لِكَيْ لَا تَأْسُوا ” fiil nûn’un hazfiyle mansup; “ لِكَيْ لَا يَكُون ” fiili ise, lâfzen mansûbtur.²⁶³

3.11.3. “ أَنْ ” i Masdariyye

Muzâri’ fiilini nasb eden edâtlardan olan “ أَنْ ” diğer edâtlardan farklı olarak hem zâhiren hem de mukâdder olarak amel eden edâttır. Bu özelliğinden dolayı kendisine ümmü’n-nevâsib denilmektedir.

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَالَّذِي أَطْعَمُنِي أَنِّي أَخْلِيَ بِي يَوْمَ الدِّينِ }

*“Ve hesap günü, hatalarımı bağışlayacağını umduğum o ’dur.”*²⁶⁴

{ يُرِيدُ اللَّهُ لِيُخَفِّفَ عَنْكُمْ وُجُوهَ الْإِنْسَانِ ضِعْفًا }

*“Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”*²⁶⁵

²⁶² - Ahzâb, 33/37.

²⁶³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 80-81.

²⁶⁴ - Şu‘arâ, 26/82.

²⁶⁵ - Nisâ, 4/28.

Âyetlerdeki İstîshâd:

Yukarıdaki “ أَنْ يُخَفِّفَ - أَنْ يَغْمُرَ ” âyetlerinde masdariyye olan “ أَنْ ” zikredilen fiilleri, zâhiren amel ederek nasb etmiştir.²⁶⁶

3.11.3.1. Masdariyye Olan “En” in (أَنْ) Mâ Kabli İtibariyle Durumları

Bu edâtı’n amel etmesinin şartları; ilim ve zan kelimeleri öncesinden geçmemesi gerekir. Bu itibarla masddariyye olan “ أَنْ ” için mâ kabli itibâriyle üç durum söz konusudur.

1-Masdariyye olan “en” (أَنْ) edât’ından önce “ilme delâlet eden kelime” geçtiğinde, “en” edât’ı kesinlikle muhaffefe sakîle olup başka manaya gelmez. Böyle bir durumda kendisinden sonrası için iki şey vâciptir: a-“ أَنْ ” Edât’ından sonra gelen merfû‘ okunur. b-“ أَنْ ” edât’ı ile sonraki arası şu dört harfle; “ س - سَوِّفَ ” harfleri, nefiy harfî, kad ve lev harfleriyle fâsıla yapılır.

2-Masddariyye olan “en” (أَنْ) edât’ından önce “Zann’a delâlet eden kelimenin” geçmesi, bu durumla ilgili iki görüş vardır, “en”in muhaffefe sakîle olması veya nasibe olarak kalması görüşü ki bu görüş ercah ve ekserdir. (tercihe şayan ve daha çoktur).

3-Masdariyye olan “en” (أَنْ) edât’ından önce “ilime ve zanna delâlet eden herhangi bir kelimenin” geçmemesi durumu. Bu durumda kesinlikle nâsibedir.

Bütün bu maddelerle ilgili örnek âyetlerin tetkikini, âyet ve meâllerini zikrettikten sonra “âyetteki istîshâd” başlığı altında ele almaya çalışacağız.

²⁶⁶ - İbn Hişâmi, *a.g.e.*, s. 84-85.

Âyet ve Meâli:

﴿لَمَّا أَنبَأَ كُوفٌ مِنْكُمْ مَعْصَىٰ وَآخُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ بِتَعْمُونٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخُونَ يُمَتِّتُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾

“Allah bilmektedir ki, içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızk) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler, diğer bir kısmınız da Allah yolunda çarpışacaklardır.”²⁶⁷

Âyetteki İstişâh:

(أَنَّ)'i masdariyye'den önce ilime delâlet eden herhangi bir kelimenin geçmesi durumunda “en” edât'ı ile sonraki arası, şu dört harfle; sîn, sevf, nefiy, kad ve lev harfleriyle fasl edilmektedir. Âyetteki “عَلِمَ أَنَّ سَيَكُونُ” cümlesinde “عَلِمَ” fiili geçtiğinden “أَنَّ” ile medhûlü olan “يَكُونُ” arasına tenfis harfi olan “س” fâsıla olup, “أَنَّ” ise muhaffefe sakîle olmuştur.²⁶⁸

Âyet ve Meâli:

﴿أَفَلَا يَرْجِعُونَ أَلَا يَرْجِعُونَ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا﴾

“O şeyin, kendilerine hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini, kendilerine ne bir zarar ne de bir fayda vermek gücünde olmadığını görmezler mi?”²⁶⁹

Âyetteki İstişâh:

“أَفَلَا يَرْجِعُونَ أَلَا يَرْجِعُونَ” cümlesinde (أَنَّ)'i masdariyye edâtından önce “ilime delâlet eden kelimenin” geçmesinden dolayı “أَنَّ” edâtından sonra gelen “يَرْجِعُونَ” fiili merfû‘ okunup, mezkûr kâide gereği, edâtla fiil arasına nafiye olan “لَا” fâsıla olmuştur; Bu sebeble “أَنَّ” edât'ı nâsibe değil muhaffefe-i sakîledir, dolayısı ile nasb amelini icrâ etmemektedir.²⁷⁰

²⁶⁷ - Müzzemmil, 73/20.

²⁶⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 85-86.

²⁶⁹ - Tâhâ, 20/89.

²⁷⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 86.

Âyet ve Meâli:

{ لَمَّا آتَاكَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَنُورُوا أَنُورُوا أَنُورُوا لَمَّا آتَاكَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَنُورُوا أَنُورُوا }

“İman edenler hâlâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi?”²⁷¹

Âyetteki İstişhâd:

“ لَمَّا آتَاكَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَنُورُوا أَنُورُوا أَنُورُوا ” cümlesinde masddariyye olan “ أَنُورُوا ” edât’ından önce ilim’e delâlet eden “ لَمَّا آتَاكَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ ” (manasına gelir.) fiilin geçmesinden dolayı “ لَمَّا آتَاكَ بِبَنِي إِسْرَائِيلَ ” edât’ının medhülü olan “ آتَاكَ ” fiili merfû‘ okunup edâtla fiili arasına “ لَمَّا ” fâsıla olmuştur. Bu sebeple, zikrettiğimiz gibi “ أَنُورُوا ” edât’ı nasibe değil muhaffefe-i sakîledir.²⁷²

Âyetler ve Meâlleri:

{ أَلَمْ يَكْفُرُوا بِاللَّهِ إِذْ كَانُوا أَكْفَارًا يَكْفُرُونَ }

“Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece «İman ettik» demeleriyle bırakılacaklarını mi sandılar?”²⁷³

{ وَجِبُوا وَالْأَلْفَافِ تَكْفُورًا فَعَصَوْا وَآمَنُوا وَمَا يَصِفُونَ }

“Bir belâ olmayacak zannettiler de kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul etti. Sonra içlerinden çoğu yine kör ve sağır oldu. Allah onların yaptıklarını görmektedir.”²⁷⁴

Âyetlerdeki İstişhâd:

“ أَنُورُوا ”i masdariyye’den önce zanna delâlet eden kelimenin geçmesi durumunda iki görüş vardır: Bunlar; “ أَنُورُوا ” in muhaffefe sakîle olması veya nâsibe olarak kalması görüşü ki, bu görüş ercah ve ekserdir.

²⁷¹ - Ra‘d, 13/31.

²⁷² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 86-87.

²⁷³ - Ankebut, 29/1-2.

²⁷⁴ - Mâide, 5/71.

Birinci âyetteki “ أَحْسَبَ النَّاسُ أَنْ يَمُوتُوا ” cümlesinde zan fiili olan “ أَحْسَبَ ” den sonra “ أَنْ ” edâtı gelmesine rağmen, ercah görüşe göre bu örnekte “ أَنْ ” edâtı yinede nasibedir. Nasb amelini medhûlünün son harfini hazf ederek yapmıştır. İkinci âyette “ وَحَسْبُكَ وَالْأَلَا تَكُونُ ” cümlesinde iki görüş vardır. Bir görüşe amel edip nasb amelini icra etmiştir. Diğer görüşe göre ise, amel etmeyip muhaffefe musakkaledir.²⁷⁵

Âyet ve Meâli:

{ وَالَّذِي أَطْعَمُنِي إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنْ بَطْنِي يَوْمَ الدِّينِ }

“Ve hesap günü, hatalarımı bağışlayacağını umduğum o'dur.”²⁷⁶

Âyetteki İstişâd:

Âyetteki “ وَالَّذِي أَطْعَمُنِي إِذْ أَخْرَجْتَنِي مِنْ بَطْنِي ” cümlesinde ilim ve zanna delâlet eden herhangi bir kelime geçmediğinden; “ أَنْ ” edâtı kesinlikle nasibe olup, nasb amelini de “ إِذْ أَخْرَجْتَنِي ” fiilinde yapmıştır.

3.11.3.2. Masdariyye Olan “En” in (أَنْ) Cevâzen Mukadder Olduğu Yerler

Masddariyye olan “ أَنْ ” edâtı mudmer olarak amel etmesi iki kısma ayrılır: a-İdmârı câizi olan “ أَنْ ”. b-İdmârı vâcibi olan “ أَنْ ”. Bu başlık altında câiz olan idmârı ele almaya çalışacağız. Masdariyye olan “ أَنْ ” bir kaç meselede cevâzen mukadderdir:

1-“ أَنْ ” edâtının, fiil takdîrinden halis bir isimle mesbûk olan bir âtîf harfinden (bu harfler “ و ” - “ ف ” - “ أو ” - “ ثُمَّ ” harflerinden olmalı) sonra gelmesi durumunda.

2-“ أَنْ ” edâtının, ta‘lîl, akibet veya zâide olan cer lâm’ından sonra gelmesi durumunda.

²⁷⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 88.

²⁷⁶ - Şuarâ, 26/82.

Âyet ve Meâli:

{ وَمَا كَانَ لِبَيْتِهِ كَلِمَةٌ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يَفِئْتُهُمْ مِنْ دُونِ حِجَابٍ أَوْ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ مِنْ سَمَاءٍ مَوْجِدَةٍ }²⁷⁷

“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir.”²⁷⁷

Âyetteki İstişâh:

“ أَنْ ” edât’ı, fiil takdîrinden hâlis bir isimle mesbûk olan bir âtif harfinden sonra gelmesi durumunda idmârî câizdir. Geçen âyette, “masdariyye olan en” fiil takdîrinden uzak bir isim olan “ وَحْيًا ” kelimesiyle mesbûk âtif harflerinden olan “ أَوْ ”-den sonra geldiğinden, câiz olarak mudmer olmuş ve medhûlü olan “ يَفِئْتُهُمْ ” fiilini nasb etmiştir. Âyetin takdîri; “ أَيُّ وَحْيًا أَوْ رَسُولًا ” olup, “ وَحْيًا ” kelimesi masdar takdîrinde olup fiil takdîrinde değildir.²⁷⁸

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَاللَّيْلَةَ أَنْزَلْنَاهُ نَزْلًا مُبِينًا لِنَاسٍ مَا نَزَّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ }²⁷⁹

“Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik.”²⁷⁹

{ إِنَّمَا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لَأَلْقِيَهُمْ فِي جَهَنَّمَ أَوْ يَنْزِلُ عَلَيْهِمْ مِنْ سَمَاءٍ مَوْجِدَةٍ }²⁸⁰

“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir.”²⁸⁰

²⁷⁷ - Şûrâ, 42/51.

²⁷⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 89.

²⁷⁹ - Nahl, 16/44,

²⁸⁰ - Fetih, 48/1-2.

{ فَاَلْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجِدَّهُمَا كَانُوا خَاطِبِينَ }

“Nihâyet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, Sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri yanlış yolda idiler.”²⁸¹

{ وَقَيْنِ فِي بَيْتِ يَتِيمِكُنَّ وَلَا تَبْتَغِينَ نِكَاحَ الْجَاهِلِ بَيْنَ الْمُنَى وَالصَّلَاةِ وَأَتَيْنَ الرَّكْعَةَ وَأَطَعُوا اللَّهَ رَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ
عَنْكُمْ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا }

“Evlerinizde oturun, eski cahiliye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”²⁸²

Âyetlerdeki İstişâd:

“ أَنْ ” edât'ının, ta'lîl, akibet veya zâide olan cer lâm'ından sonra gelmesi durumunda, edatın cevâzen mudmerdir. Âyetlerdeki ta'lîl için olan cer lâm'ına örnek; “ لِيُذْهِبَ اللَّهُ الْبَغْيَ كُلَّهُ ” cümleleridir. Burada her iki lâm da ta'lîl için olup, “ أَنْ ” edât'ının idmârı câizdir ve cevâzen mudmer olan “ أَنْ ” dâhil olduğu fiilleri nasb etmiştir. “ أَنْ ” âyetinde, “lâm” akibet için olup, “ أَنْ ” edât'ının idmârı câizdir, dâhil olduğu fiili nasb etmiştir. Zâid olan “lâm”ın örneği ise; “ لِيُذْهِبَ اللَّهُ الْبَغْيَ كُلَّهُ ” âyeti olup, “ أَنْ ” edât'ının idmârı câizdir, dâhil olduğu fiili nasb etmiştir. Bu, lâm'ın İbn Hişâm'a ait olup, Sîbeveyh ve Halîl b. Ahmed ise; fiilin, burada mübtedâ olarak merfû' olan masdar ile mukadder olduğunu, lâm ve sonrasının bu mübtedâyâ haber olduğu görüşünü ileri sürerler. Onların görüşüne göre âyetin takdiri; “ إِنَّمَا رَأَيْتُمُوهُنَّ إِلَى الْبِلَادِ كَذَّابًا ” şeklinde olur.²⁸³

²⁸¹ - Kasas, 28-8.

²⁸² - Ahzâb, 4/165.

²⁸³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 90-92.

3.11.3.3. Masdariyye Olan “En” in (أَنْ) “Lâm”dan Sonra İdmârı ve

Hükümleri

İbn Hişâm, eserinde; “*Hulâsa olarak lâm’dan sonra “أَنْ” için üç durum vardır.*

1-İdmâr’ın vâcip olduğu yerler (kevn’i menfiyle mesbûk olan cuhûd lâm’ından sonra).

2-İdmâr’ın vâcip veya câiz olduğu olduğu durumlar (filin “Ynâfiye” ile beraber olduğu durumlar veya lâ’nın zâide olduğu durumlar).

3-Vâcip ve câiz olduğu yerler (Bu da geriye kalan yerlerde söz konusudur)” demektedir.²⁸⁴

Âyetler ve Meâlleri:

{ سَلَامٌ مِّنْ رَبِّكَ يُسَلِّمُ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ }

“(Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”²⁸⁵

الرَّبِّ الْعَلِيمِ الْكِتَابِ الْأَيْدِي قُلُوبُونَ عَمَلِي شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِإِذْنِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن شَاءَ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ }

“Böylece kitap ehli, Allah’ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütf bütünüyle Allah’ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütf sahibidir.”²⁸⁶

²⁸⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 92-94.

²⁸⁵ - Nisâ, 4/165.

²⁸⁶ - Hadîd, 57/29.

﴿وَكَانَ اللَّهُ لِيُدَبِّرَهُمْ وَأَنْتَ فِي يَدَيْهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُدَبِّرُهُمْ وَيَسْتَعْتِفُونَ﴾

“Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.”²⁸⁷

{ إِنْ أَنْتَ إِلَّا تَزِدُّهُمْ عُقُوبًا اللَّهُ يَكْفُلُ الْيَتِيمَ وَلَا لِيُضِلَّهُمْ سَبِيلًا }

“İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını artıranları Allah ne bağışlayacak, ne de onları doğru yola iletecektir.”²⁸⁸

{ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ فَرَقًا لَا مَلْجَأَ لِبَائِسٍ }

“De ki: Allah'ın hidâyeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.”²⁸⁹

{ وَأَمَّا لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَمْ يُؤْمِنُوا }

“Bana Müslümanların ilki olmam emrolundu.”²⁹⁰

Âyetlerdeki İstişâh:

Lâm'dan sonra “ أن ” in izhâr ve idmâr'ının vâcip, câiz veya iki durumunda câiz olduğu durumlar zikredildi. Birinci âyetteki; “ لِيَكُونَ ” cümlesinde, fiilimiz lâ nâfiye ile beraber olduğundan “ أن ” edatının izhârı vâciptir. “ لِيَكُونَ ” fiilini nasb eden iltikâ sâkinden dolayı mudğem bulunan “ أن ” edâtıdır. İkinci âyetteki; “ يَزِدُّهُمْ لِيُضِلَّهُمْ ” fiilinin mansûbiyeti en masdariyye ile vaciptir. Âyetin takdîri; “ أَلَا يَضِلُّهُمْ الْكُفْرُ الَّذِي يَبْتَغُونَ ” şeklindedir. Üçüncü ve dördüncü istişâh âyetlerindeki “ لِيَكُونَ اللَّهُ ” “ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُدَبِّرَهُمْ ” “ لِيُضِلَّهُمْ ” fiillerinin önünde olumsuzluk edâtı bulunan “ كَانُ - لِيَكُونَ ” fiilleri cuhûd lâm'ıyla beraber oldukları için idmârı vâcip olan “ أن ” edâtıyla

²⁸⁷ - Enfâl, 8/33.

²⁸⁸ - Nisâ, 3/137.

²⁸⁹ - En'âm, 6/71.

²⁹⁰ - Zümer, 39/12.

mansûbturlar. Birinci âyette kevn’i menfiy hem lâfzen hem mânen olup ikinci âyette ise, kevn’i menfiy sadece mâna olarak gelmiştir. Beşinci âyetteki “لَنْ نَسْلَمَ” fiilinin nasb hali, idmârı câiz olan en-i masdariyye ile olmuştur. Altıncı âyetteki “أَكُونَ” – “لَأَنْ أَكُونَ” fiilinin nasb hali, izhâr’ının câiz olduğu “أَنْ” i masdariyye ile olmuştur.²⁹¹

3.11.3.4. (أَنَّ) i Masdariyye’nin Vücûben Mukadder Olduğu Yerler

En-i masdariyye’nin vücûben mukadder olduğu yerler sırasıyla şunlardır.

1-“Hatta” (حَتَّى) edâtından sonra idmârı.

2-“Fâ” (ف) sebebiyeden sonra idmârı.

3-Ma‘iyye (و) indan sonra idmârı.

4-(إِلَى) veya (إِلَّا) mânasında olan (أَوْ) den sonraki idmârı.²⁹²

3.11.3.4.1. “Hatta” (حَتَّى) Edâtından Sonra “En” (أَنَّ) Edâtının İdmâr’ı ve Bu Edâtın Sonraki Fiilin Mensûb veya Merfû‘ Olmasının Şartları

“أَنَّ” edâtının vücûben mudmer olduğu yerlerden biri “hatta” (حَتَّى) edâtından sonraki durumdur. Böylesi durumlarda “hatta” (حَتَّى) edâtından sonra gelen fiil belli şartlar çerçevesinde, merfû‘ veya mansûb olmak üzere iki şekilde okunur.

“Hatta” (حَتَّى) edâtından sonra gelen fiilin mansûb okunması ve şartları

a-Fiilin, ister konuşma zamanına nisbetle, ister mutlak manada müstakbel olması.

b-Kendisinden sonra fiilin merfû‘ okunduğu (حَتَّى)’nın (كَيْ) veya (لِي) manasına gelmesi.

²⁹¹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 92-94.

²⁹² - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 95-96.

Zikredilen durumlarda “أَنَّ” edâtının idmâr’ı gerekli olup, edâttan sonra gelen fiilin nasbı yalnız “hatta” ile değilde belki “أَنَّ” edâtının idmârıyla birliktedir. Kûfeliler ise, böylesi durumlarda nasb halinin sadece “حَتَّى” edâtıyla olduğu görüşünü ileri sürerler.²⁹³

Âyetler ve Meâlleri:

{قَالُوا لِمَ جَاءَ لِمِيعَةٍ مَا كُنَّا فِي حَتَّى يَجْعَلْ لَنَا مَوْسَى }

“Onlar: Biz, dediler, Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!”²⁹⁴

{وَلَوْلَا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا لَهُ فَتَنَّا نَصْرَ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ }

“Ve öyle sarsılmışlardı ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah’ın yardımı ne zaman! Dediler. Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.”²⁹⁵

{فَقَاتِلُوا آلَ بَنِي نَدْبِ حَتَّى تَخْرُجُوا إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ }

“Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.”²⁹⁶

Âyetlerdeki İstişâh:

“حَتَّى” edâtından sonra gelen fiilin mansûb okunması ve şartları konusunda; fiilin, ister konuşma zamanına nisbetle, ister mutlak manada müstakbel olması durumunda, “حَتَّى” medhûlünün mansûb olacağını, bazen “حَتَّى” bazen “إِلَى” manalarına geleceğini belirtmiştik.

Âyetlerdeki “حَتَّى” ile “حَتَّى يَجْعَلْ لَنَا مَوْسَى” cümlelerinde “حَتَّى” edât’ından sonra “أَنَّ” edât’ının idmâr’ı gerekli olup, birinci âyette; “حَتَّى” edâtının medhûlü olan “

²⁹³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 95-96.

²⁹⁴ - Tâhâ, 20/91.

²⁹⁵ - Bakara, 2/214.

²⁹⁶ - Hucûrât, 49/9.

” fiili tekellüm zamanına nisbeten müstakbeldir ve mansûbtur. İkinci âyetteki; “يَقُولُ” fiili ise her ne kadar haber verme zamanına nisbeten mâzî olsada onların zilzâl hallerine nisbeten müstakbel olup, mansûbtur. Ayrıca, “حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا” âyetinde “حَتَّىٰ” edâtının sonrası mâkabline gaye olması sabit olduğundan “إِلَى” manasına gelmiş olup, geçen “حَتَّىٰ تَنْفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ” âyetinde de “حَتَّىٰ” edâtı hem “حَتَّىٰ” hemde “إِلَى” manasına gelir.²⁹⁷

Âyetler ve Meâlleri:

{ سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ طَلَعَ الْفَجْرُ }

“O gece, esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar.”²⁹⁸

{ اِنَّكُمْ بِمَا لَكُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوْلَا يَاتِ لَيْسَ سَجْنَةً حَتَّىٰ حِينٍ }

“Sonunda (aziz ve arkadaşları) kesin delilleri görmelerine rağmen (halkın dedikodusunu kesmek için yine de) onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine uygun görüldü.”²⁹⁹

Âyetlerdeki İstişhâd:

“أَنَّ” edât’ından sonra gelen fiilin nasbı yalnız “حَتَّىٰ” ile değilde belki “أَنَّ” edâtının idmârıyla birlikte dir. Zira böyle bir iddianın doğru olması durumunda; müellif, bir âmilin bazen nasb, bazen de cer amelini yapması gerektiğini ifâde edip Arap grammerinde de buna benzer bir durumun olmadığını ifâde eder.

İbn Hişâm, istişhâd olarak da “حَتَّىٰ طَلَعَ الْفَجْرُ” ve “حَتَّىٰ حِينٍ” âyetlerini örnek getirip burada “حَتَّىٰ” edâtının iki yerde de ismi mecrûr ettiğini ifade edip nasb etmediğini belirtir. Dolayısıyla konu bazında geçen (حَتَّىٰ تَنْفِيءَ - حَتَّىٰ يَرْجِعَ) âyetlerinde ise,

²⁹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 95-96.

²⁹⁸ - Kadir, 97/5.

²⁹⁹ - Yûsuf, 12/35.

nasb ameli “حَى” nın kendisiyle değil “أَنْ” edâtının idmârıyla olduğunu söylemek gerekir.³⁰⁰

Âyet ve Meâli:

{ وَرُلُّوا حَىٰ يَتُوبَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ فَتَقِيْ نَصْرَ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ }

“Ve öyle sarsılmışlardı ki, nihâyet Peygamber ve beraberindeki müminler: Allah'ın yardımını ne zaman! Dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımını yakındır.”³⁰¹

Âyetteki İstişhâd:

“حَى” edât’ından sonra gelen fiilin merfû‘ olması için üç şart gerekir:

1-“حَى” edât’ının sonrası mâkabline müsebbep olması durumunda.

2-“حَى” edatından sonra gelen fiilin zamanı istikbâl değilde hâl olması gerekir. Bu durumun aksine istişhâd olarak getirilen âyetteki “حَى يَتُوبَ الرَّسُولُ” cümlesindeki “حَى” nın medhûl olan “يَتُوبَ” fiilinin zamanı mâzi olduğundan Nâfi‘ kırââtına göre mansûb değil de merfû‘ okunur.

3-“حَى” edât’ının mâ kablinin tâmmе olması gerekir. Örneğin: “كَانَ” fiilinin tamme olarak sayılması durumunda “كَانَ سِيرِي حَتَّىٰ أَنْطَهَا” gibi.³⁰²

3.11.3.4.2. (أَنْ) i Masdariyyenin “fâ” (ف) Sebebiyeden Sonra İdmârı

Masdariyye olan “أَنْ”in “fâ” i sebebiyeden sonra nefiy veya taleb’i fiille mesbûk olması durumunda idmârı vâciptir.³⁰³

³⁰⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 96-97.

³⁰¹ - Bakara, 2/214.

³⁰² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 97.

³⁰³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 99-104.

Âyet ve Meâli:

{ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ يَوْمَئِذٍ أَكْذَابًا لَّكَ نُجُوزِي كُلَّ نَفْسٍ }³⁰⁴

“İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.”³⁰⁴

Âyetteki İstîshâd:

Âyetteki “ فَيَمُوتُوا ” fiili, nefiy mahzayla (لَا يُقْضَىٰ) mesbûk olan “ ف ”i sebebiyyeden sonra “ أَنْ ” edâtının vücûben mudmer olmasıyla, (nûn harfinin hazfiyle) mansûb olmuştur.³⁰⁵

Âyet ve Meâli:

{ كُلُّ طَائِفَةٍ مِّنْ أَتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ لَا تَطْعَمُوا فِيهِ فِي حِلِّ عَلَيْهِمْ غَضَبِي وَمُجْلِدِ عَلَيْهِمْ غَضَبِي فَقَدْ هَوَىٰ }

“Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yeyiniz, bu hususta taşkınlık ve nankörlük de etmeyiniz; sonra sizi gazabım çarpar. Her kim ki kendisini gazabım çarparsa, hakikaten o, yıkılıp gitmiştir.”³⁰⁶

Âyetteki İstîshâd:

Âyetteki; “ لَا تَطْعَمُوا ” fiili, talep kısımlarında olan, nehiyle “ فَيَمُوتُوا ” mesbûk olan “ ف ”i sebebiyyeden sonra, “ أَنْ ” edâtının vücûben mudmer olması sonucunda mansûb olmuştur.³⁰⁷

³⁰⁴ - Fâtır, 35/36.

³⁰⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 99.

³⁰⁶ - Tâhâ, 20/81

³⁰⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 101.

Âyet ve Meâli:

{ وَأَنْفُتُوا مَنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ آتِيَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ }

“Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın.”³⁰⁸

Âyetteki İstişhâd:

Âyetteki; “فَأَصَّدَّقَ” fiili, talep kısımlarından olan tahdîd “تَحْضِيزٌ” (kışkırtma-talep) manasını içeren “لَوْلَا أَخَّرْتَنِي” cümlesiyle mesbûk olan “ف” i sebebiyyeden sonra, “أَنْ” edâtının vücûben mudmer (gizli) olması sonucunda mansûb olmuştur.³⁰⁹

Âyet ve Meâli:

{ وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن يَدْخُلُكُمْ مِنْ يَدَيْهِ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا }

“Eğer Allah'tan size bir lütuף (zafer) erişirse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: "Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyaydım.”³¹⁰

Âyetteki İstişhâd:

Delil olan âyetteki; “فَأَفُوزَ” fiili, talep kısımlarından olan temenniyle “يَا لَيْتَنِي” mesbûk olan “ف” i sebebiyyeden sonra, “أَنْ”'in vücûben mudmer olması ile mansûb olmuştur.³¹¹

³⁰⁸ - Münâfikûn, 63/10.

³⁰⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 101.

³¹⁰ - Nisâ, 4/73.

³¹¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 101.

Âyet ve Meâli:

{ وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَوْحًا لِّلِّي أَبْلُغَ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ طَلَعَ لِي الْإِلَهُ مُوسَى }

"Firavun dedi ki: "Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirimde Mûsâ'nın ilâhını görürüm"³¹²

Âyetteki İstişhâd:

Misâl olarak verilen âyetteki; "أَطَّلَعَ" fiili, talep kısımlarından olan terecci manasındaki (أَبْلُغَ) mesbûk olan " ف " i sebebiyeden sonra, vücûben " أَنْ " edâtının mudmer olması sonucunda mansûb olmuştur.³¹³

3.11.3.4.3. (أَنْ) i Masdariyyenin Ma'iyeye "و" ndan Sonra İdmârı

Masdariyye olan "أَنْ" in nefiy mahza veya talep'i fiille mesbûk olan vâv-ı ma'iyeye'den sonra gelmesi durumunda, idmârı vâciptir.³¹⁴

Âyet ve Meâli:

{ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتِخَذُوا الْإِنْسَانُ أَهْلًا عَالِمِينَ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتِخَذُوا الْإِنْسَانُ أَهْلًا عَالِمِينَ وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ }

"Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"³¹⁵

Âyetteki İstişhâd:

Âyette; "أَنْ" fiili, nefiyle (وَمَا) mesbûk olan vâv-ı ma'iyeye'den sonra, vücûben " أَنْ " edâtının mudmer olması sonucunda mansûb olmuştur.³¹⁶

³¹²- Mü'min, 40/36-37.

³¹³- İbn Hişâm, a.g.e., s. 101-102

³¹⁴- İbn Hişâm, a.g.e., s. 105.

³¹⁵- Âl-i İmrân, 3/142.

³¹⁶- İbn Hişâm, a.g.e., s. 105.

Âyet ve Meâli:

{ وَلَوْ تَيَّ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ لَفَقَلْبُوا مَا نَزِدُّ وَلَا نَكُذَّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ }

“Ateşin karşısında durdurulup da, "Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak" dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!”³¹⁷

Âyetteki İstîşâd:

Konumuzla ilgili geçen âyetteki; “ لَا نَكُذَّبُ ” fiili, talep kısımlarından temenniyle (وَتَوَجَّى) mesbûk olan vâv-ı maiye'den sonra, vücûben “ أَنْ ” edâtının mudmer olması sonucunda mansûb olmuştur.³¹⁸

3.12. MÜZÂRİ‘ FİİLİNİ CEZM EDEN EDÂTLAR

Muzâri‘ filini cezm eden edâtlar, bir fiili cezm eden ve iki fiili cezm edenler diye ikiye ayrılır. Bir fiili cezm eden edâtlar beşe ayrılıp; talep, lem, lemmâ, emir lâm’ı, nâhiye lâsı, gibi. İki fiili cezm eden edâtlar ise; in, “ اِنْ ” eyne, “ اِيَّ ” eyyu, “ اِيَّ ” men, “ مَنِ ” mâ, “ مَا ” mehmâ, “ مَهْمَا ” metâ, “ مَهْيَ ” eyyane, “ اِيَّانَ ” heysumâ, “ حَيْثُمَا ” izmâ, “ اِيَّانَا ” enna, “ اِيَّانَا ” gibi edâtlardır.³¹⁹

3.12.1. Bir Fiili Cezm Eden Edâtlar

3.12.1.1. Talep

Bir fiili cezm eden edâtlardan birincisi taleptir. Buda herhangi bir lafzın emir, nehiy, istifhâm vb. mânalara delâlet edip, akabinde de “ ف ” dan mücerred cezâ kastedilen muzâri fiil meczûm olarak gelir.³²⁰

³¹⁷ - En‘âm, 6/27.

³¹⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 106.

³¹⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 109-123.

³²⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 109.

Âyetler ve Meâlleri:

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ كَمَا لَمَّ الْأَتْكُافُ بِمَا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا {

“Ey Muhammed! De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın.”³²¹

{ مَا أَتَىهَا الْإِنْسَانُ أَمْرًا هَلْ أَدُمُّكُمْ إِلَىٰ تَارَةٍ تُنَجِّيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تَوَدُّونَ بِاللَّهِ رَسُولًا وَخُحَاهُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَهْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَخْفَى لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلِكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ {

“Ey iman edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. Bunu yapınız ki Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır.”³²²

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetteki “تَعَالَوْا” ve “تَوَدُّونَ بِاللَّهِ رَسُولًا وَخُحَاهُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” fiilleri, talep fiilleri olduğu ve akabinde de kendilerinden cezâ kast edilen “ف” dan mücerred muzârî olan “أَتْلُ” ve “يَخْفَى” fiilleri geldiklerinden bu fiillerden “أَتْلُ” fiili, geçen talep fiiline cevâp olduğundan son harfî olan vâv’ın hazfiyle meczûm olmuştur. Âyette geçen “يَخْفَى” fiili ise, talep içeren fiillere cevâp olduğundan harekesi, son harfin hazfiyle meczûm olmuştur.³²³

³²¹ - En’âm, 6/151.

³²² - Saff, 61/10-12.

³²³ - İbn Hişâm, a.g.e., s.109-111.

Âyetler ve Meâlleri:

{ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلَّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ سَمِعَ مَا نَدَى }³²⁴

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”³²⁴

{ وَلَا تَمْنُنَ بِمَا كُنْتَ تُرِيدُ }

“İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.”³²⁵

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden “ تُطَهِّرُهُمْ ” fiili, her ne kadar talep olan “ خُذْ ” ile mesbûk olsada, kendisinden cezâ değilde “ صَدَقَةً ” kelimesine sıfat kastedilmiştir, dolayısıyla bu fiil üm kurrâların ittifâkıyla merfû‘ okunur.³²⁶

İbn Hişâm eserinde; “Talep kısımlarından olan nehyin cevâbında cezm’in ancak nehiy edât’ı olan “لَا”nın yerine şartla mekrun olan “إِنْ” edâtlarının geçebilmesi gerekir. Aksi takdirde talep kısımlarında olan nehyin cevâb’ı meczûm değil merfû‘ okunur, der.”³²⁷ Bu kâideye istinâden ikinci âyetteki “ تُنَسِّئُهُمْ ” fiili, her ne kadar talep kısımlarından nehiy olan, “ وَلَا تَمْنُنَ ” âyetine, cevâp olmasına rağmen, “nâhiye lâ”sının yerine “ لَا إِنْ ” edâtları geçemediğinden, yedi kırâat imâmı’nın ittifâkıyla, “ تُنَسِّئُهُمْ ” fiili merfû‘ okunur.³²⁸

3.12.1.2. “Lem” (لَمْ)

“لَمْ”, muzâri‘ fiilini olumsuz yapıp, mâzî’ye çeviren bir edâttir.

³²⁴- Tevbe, 9/103.

³²⁵- Müddessir, 76/6.

³²⁶- İbn Hişâm, a.g.e., s.111-112.

³²⁷- İbn Hişâm, a.g.e., s.113-114.

³²⁸- İbn Hişâm, a.g.e., s.113-114.

Âyet ve Meâli:

{ لَمْ يُولَدِ لَهُ } لَمْ

“O'ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir) Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).”³²⁹

Âyetteki İstîshâd:

Örne kâyetteki “ لَمْ يُولَدِ لَهُ ” fiilerine “lem” edât’ının dâhil olmasıyla mânâyı olumsuz mâzîye çevirmiştir.³³⁰

3.12.1.3. “Lemma” (لَمَّا)

Bir fiili cezm eden edâtlardan üçüncüsü, (لَمَّا)’dır. “ لَمَّا ” edât’ı “ لَمْ ” edâtıyla dört ortak özellikte birleşir; harfiyyet, sadece muzâriye aidiyet ve muzâri’ fiilini cezm edip onu mâzîye çevirmedi. Ayrıca dört ayırıcı özellikte ayrılır. Bunlar; a-“ لَمَّا ” edât’ıyla menfî olanın olumsuzluğu hâl zamanına kadar devam ederken, “ لَمْ ” edâtının mâzîye aittir. b-“ لَمَّا ” edât’ının olumsuzluğa çevirdiği fiilde, tavakku’ (olumluluk beklentisi) varken “ لَمْ ” edâtında bu söz konusu değildir. c-“ لَمَّا ” edât’ının medhûlünün hazfî câizken, “ لَمْ ” edâtında bu câiz değildir. d-“ لَمَّا ” edât’ı, şart harfiyle beraber kullanılmazken, “ لَمْ ” edâtın da şart edâtıyla beraber kullanım vardır.³³¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ كَلَّا لَمَّا يَتَقَضَىٰ مَا أُمِرٌ }

“Hayır, hayır o, Allah'ın kendisine emrettiğini yerine getirmedi. (İman etmedi).”³³²

³²⁹ - İhlâs, 112/3.

³³⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.114.

³³¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.115-116.

³³² - Abese, 80/23

{ اَلَّذِيْ عَلَّمِيَ الْكُبْرٰىنَا بِاَلْحَمْدِ فِيْ شَلْتِيْ مَكْرِيْ بِاَللَّمَّا يَلُوْقُوْا عَمَّا }
}

“O zikir (Kur'an) içimizden ona mı indirildi?” diyerek kalkıp gittiler. Hayır, onlar benim Zikrimden (Kur'an'dan) şüphe içindedirler. Hayır, henüz azabımı tatmadılar.”³³³

{ هَلْ اَتٰى عَمَلِ الْاِنْسَانِ حِيْنَ بَدَا لَمْ يَكُنْ شَيْءًا مَّا مَدْكُورًا }
}

“İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.”³³⁴

Âyetlerdeki İstişhâd:

Müellif, “لَمَّا” edâtıyla ilgili mükerrerle birlikte dört âyet istişhâd edip; birinci şâhid âyette “لَمَّا يَنْقُصُ” fiilinde edât, muzâri‘ fiilini olumsuz mâziye çevirip, harekenin hazfiyle meczûm yapmıştır. İkinci delil olan âyetteki “لَمَّا يَلُوْقُوْا” fiilinde edât, muzâri‘ fiilini olumsuz mâziye çevirip, nûn’un hazfiyle meczûm yapmıştır. Üçüncü âyetteki “لَمْ يَكُنْ” fiilinde edât muzâri‘ fiilini olumsuz mâziye çevirip, harekenin hazfiyle meczûm yapmıştır.³³⁵

3.12.1.4. “Emir Lâmi” (أَمْرٌ بِالْأَمْرِ)

Bir fiili cezm eden edâtlardan dördüncüsü “emir veya duâya delâlet eden tâleb’iye lâm’i”dir.³³⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ اَلَّذِيْ نَفَقَ ذُوْ سَعَةٍ مِّنْ سَعَةٍ فَلْيَرْزُقْهُ فَاَلَيْ نَفَقَ مِمَّا آتَاهُ اللّٰهُ }
}

“Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğiinden (o ölçüde) harcasin.”³³⁷

³³³ - Sâd, 38/8.

³³⁴ - İnsan, 76/1.

³³⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.115-116.

³³⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s.116.

³³⁷ - Talak, 65/7.

وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَٰمِلِينَآ رَبُّكَ قَالِ إِنَّكُمْ مَّا كُنْتُمْ بِأَعْيُنِنَا

“(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) "Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin." O da, "Siz hep böyle kalacaksınız" der.”³³⁸

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetlerde; “لِيُقَضِّ” fiili, üzerine dâhil olan cezm eden edâtlardan “emir lâm”ıyla, ikinci âyetteki, “لِيَقْضِ” fiilini ise “cezm edâtlarından “duâ lâm” ıyla meczûm olmuştur.³³⁹

3.12.1.5. “Nahiye Lâsı” (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)

Bir fiili cezm eden edâtlardan beşincisi “nehiy veya duâya delâlet eden tâleb’iye “lâ”sıdır.³⁴⁰

Âyetler ve Meâlleri:

لَا تَقْرَبُوا مَا نَسَبَ إِلَيْهِ هُوَ يَعْزِمُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَشْرِكُوا بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

“Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: "Yavrurum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”³⁴¹

رَبِّ مَا لَا تَدْرِي أَحَدٌ مِّنَّا إِلَّا غَطًّا

“Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma!”³⁴²

Âyetlerdeki İstişâd:

Yukarıdaki örnek âyetlerde; “لَا تَشْرِكُوا” fiili, üzerine dâhil olan cezim edâtlarından nehye delâlet eden talebiye “لَا” sıyla, ikinci şâhid âyetteki; “لَا تَدْرِي أَحَدٌ مِّنَّا إِلَّا غَطًّا”

³³⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s.116.

³³⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.116-117.

³⁴⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.117.

³⁴¹ - Lokmân, 31/13.

³⁴² - Bakara, 2/286.

fiili ise, cezim edâtlarından duâya delâlet eden talebiyye “لَا” sıyla meczûm olmuştur.³⁴³

3.12.2. İki Fiili Cezm Eden Edâtlar

İki fiili cezm eden edâtlar onbir tane olup, bunlar iki fiili cezm ederek birincisini fiil-i şart, ikincisini cevâb-ı şart yapar.

3.12.2.1. “İN” (نِ)

İki fiili cezm eden edatlardan birincisi “اِنَّ” edatıdır.

Âyet ve Meâli:

يَكْفُرْ اِنْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَاْتِ بِاٰخَرِيْنَ وَكَانَ اللّٰهُ عٰلِمِ ذٰلِكَ قَلِيْلًا {

“Ey insanlar! Allah dilerse sizi yok eder ve başkalarını getirir. Allah, buna hakkıyla gücü yetendir.”³⁴⁴

Âyetteki İstîshâd:

İki fiili cezm eden edatlardan birincisi olan “اِنَّ” edât’ı geçen âyette; “اِنَّ شَأْنًا يُذْهِبُكُمْ” – “اِنَّ شَأْنًا” fiilini cezm ederek kendisine şart, diğer örnek cümle olan “اِنَّ شَأْنًا يُذْهِبُكُمْ” fiilini ise cevâb-ı şart olarak cezm etmiştir.³⁴⁵

3.12.2.2. “EYNEMÂ” (اَيْنَمَا)

İki fiili cezm eden edatlardan ikincisi “اَيْنَمَا” edatıdır.

³⁴³ - İbn Hişâm, a.g.e., s.117.

³⁴⁴ - Nisâ, 4/133.

³⁴⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.117.

Âyet ve Meâli:

{ أَيُّهَا تَكُونُوا يُلْزِمُكُمْ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُحْرٍ مُّشِيَّةٍ }

“Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size ulaşacaktır.”³⁴⁶

Âyetteki İstîshâd:

Âyette “ أَيُّهَا تَكُونُوا يُلْزِمُكُمْ ” cümlesinde cezm edât’ı olan “ أَيُّهَا ” medhûleri olan “ تَكُونُوا يُلْزِمُكُمْ ” fiillerini kendisine şart ve cevâp kılarak hareke ve nûn’un hazfî ile meczûm yapmıştır.³⁴⁷

3.12.2.3. “EYYÜ” (أَيُّ)

İki fiili cezm eden edâtlar’dan üçüncüsü “ أَيُّ ” edatıdır.

Âyet ve Meâli:

{ قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى }

“De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O'nundur.”³⁴⁸

Âyetteki İstîshâd:

Âyetteki “ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ” cümlesinde cezm edatı olan “ أَيًّا ” medhûlü olan “ تَدْعُوا ” fiilinin nûn’unu hazf etmekle meczûm yapıp kendisine şart, “ فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ” cümlesini ise, mahallen meczûm yapıp kendine cevâb-ı şart yapmıştır.³⁴⁹

³⁴⁶ - Nisâ, 4/78.

³⁴⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s.117.

³⁴⁸ - İsra, 17/110.

³⁴⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.118.

3.12.2.4. “MEN” (مَنْ)

İki fiili cezm eden edâtlar’dan dördüncüsü “ مَنْ ” edatıdır.

Âyet ve Meâli:

{يَلْسَ بِأَمَانِكُمْ وَلَا مَانِيٍّ أَهْلِ الْكِتَابِ يَمْنَعُ سِوَا مَا يُجْزِي بِهِ وَلَا يَجِدُ لَهُ مِنَ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا }³⁵⁰

“İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.”³⁵⁰

Âyetteki İstişâh:

Âyetteki; “ يَمْنَعُ ” fiili, cezm edât’ı olan “ مَنْ ” in dâhil olmasıyla harekenin hazfiyle meczûm olurken, şart cümlesi olmuş, “ يُجْزِي ” fiili ise, son harfin hazfiyle meczûm olup cevâp cümlesi olmuştur.³⁵¹

3.12.2.5. “MÂ” (مَا)

İki fiili cezm eden edâtlar’dan beşincisi “ مَا ” edât’ıdır.

Âyet ve Meâli:

{وَمَاتَعُوا لِمَا مِنْ خَيْرٍ يَعْطَمُهُ اللَّهُ }³⁵²

“Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir.”³⁵²

Âyetteki İstişâh:

Geçenâyette; “ وَمَاتَعُوا ” fiilini cezm edatı olan “ مَا ”nın dâhil olmasıyla nûn’un hazf olmasıyla meczûm olurken şart cümlesi olmuş, “ يَعْطَمُهُ ” fiili ise, son harfin harekesinin hazfiyle meczûm olup cevâp cümlesi olmuştur.³⁵³

³⁵⁰ - Nisâ, 4/12.

³⁵¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.118.

³⁵² - Bakara, 2/197.

³⁵³ - İbn Hişâm, a.g.e., s.119.

3.13. ŞART CÜMLESİNİN “FÂ” VEYA “İZÂ-İ FÜCÂİYE” İLE BERABER GELMESİ VÂCİB OLAN YERLER

Şart edât'ından sonra gelen cümle, cevâp olmaya elverişli olmadığı zaman, vücûben “ ف ” ile beraber gelmesi gerekir. İsim cümlesi olması durumunda ise, “izâ-i fücâiye”yle beraber gelmesi câizdir.³⁵⁴

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَإِنَّمَا كُنَّا لَكَ فِتْنَةً يَا أَيُّهَا الْمُبِينُ } وَإِنَّمَا كُنَّا لَكَ فِتْنَةً يَا أَيُّهَا الْمُبِينُ

“Şâyet Allah sana bir zarar dokundursa, bunu O'ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa, onu da kimse gideremez. Bil ki O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”³⁵⁵

{ وَإِنَّمَا كُنَّا لَكَ فِتْنَةً يَا أَيُّهَا الْمُبِينُ } وَإِنَّمَا كُنَّا لَكَ فِتْنَةً يَا أَيُّهَا الْمُبِينُ

“De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³⁵⁶

{ وَإِن تَنِائُوا فَعَلْنَا فِتْنَةً لِّكُمْ فَالْقَلِيلُ مِمَّا تَصِفُونَ } وَإِن تَنِائُوا فَعَلْنَا فِتْنَةً لِّكُمْ فَالْقَلِيلُ مِمَّا تَصِفُونَ

“Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendinikilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir.”³⁵⁷

{ وَإِن تَنِائُوا فَعَلْنَا فِتْنَةً لِّكُمْ فَالْقَلِيلُ مِمَّا تَصِفُونَ } وَإِن تَنِائُوا فَعَلْنَا فِتْنَةً لِّكُمْ فَالْقَلِيلُ مِمَّا تَصِفُونَ

“Onlar ne hayır işlerlerse, karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanları bilir.”³⁵⁸

³⁵⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s.124-127.

³⁵⁵ - En'âm, 6/17.

³⁵⁶ - Âl-i İmrân, 3/31.

³⁵⁷ - Kehf, 18/39-40.

³⁵⁸ - Âl-i İmrân, 3/115.

وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى لُؤْلُؤِهِ مِنْهُمْ فَمَا أُوجِدْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْرٍ لَوْلَا رِكَابٌ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَسْلُطُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ
عَلَمَى كُلِّ شَيْءٍ قَابِلٌ {

“Onların mallarından Allah'ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah'ın her şeye hakkıyla gücü yeter.”³⁵⁹

{ قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لِقَبْرِ مَلِكٍ فَأَسْرَبْنَا فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يَدْرِكْهَا لَهُمْ قَالُوا أَنْتُمْ شَرِكُنَا وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا
تَصْنَعُونَ }

“Dediler ki: "Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı." Yûsuf, bunu içinde sakladı ve onlara belli etmedi. İçinden, "Siz kötü bir durumdasınız; anlattığınızı Allah çok daha iyi biliyor" dedi.³⁶⁰

فَلْيَهَاتُوا لِي فِي سَبِيلِ اللَّهِ الْبَنِينَ يُشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُضْمَلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَجِدْ لِنَفْسِهِ أُغْوَابًا فَسَوْفَ نُوْتِيهِ
أَجْرًا عَظِيمًا {

“O hâlde, dünya hayatını Âhiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.”³⁶¹

{ وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَإِنَّا سَاءَ مَا قَدَّمْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ إِذْ أَهْمْتُمْ بِتَقَاتُونَ }

“İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”³⁶²

³⁵⁹ - Haşr, 59/6.

³⁶⁰ - Yûsuf, 12/77.

³⁶¹ - Nisâ, 4/74.

³⁶² - Rûm, 30/36.

Âyetlerdeki İstişhâd:

Birinci âyetteki “ فُهِوْا لِمَى كُلِّ شَيْءٍ قَلْبِير ” cümlesi, isim cümlesi olduğundan, mezkûr fiil-i şart olan “ وَإِنْ يَمْسُكَ ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için ve isim cümlesi olup cezm edilecek fiil bulunmadığı için, cümlenin başına “fâ” vüçûben gelmiştir. İkinci âyetteki “ فَاتَّبِعُونِي ” cümlesi, taleb’i fiil cümlesi olduğundan, mezkûr fiil-i şart olan “ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için, cümlenin başına “fâ” vüçûben gelmiştir. Üçüncü âyetteki “ فَعَسَىٰ رَبِّي ” câmid fiil cümlesi olduğundan, mezkûr fiil-i şart olan “ إِنْ تَنْ ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için, cümlenin başına “fâ” vüçûben gelmiştir. Dördüncü âyetteki “ فَلَنْ يَكْفُوهُ ” cümlesi “ لَنْ ” ile menfî muzârî‘ fiil cümlesi olduğundan, mezkûr ism-i şart olan “ إِنْ تَنْ ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için, cümlenin başına “fâ” vüçûben gelmiştir. Beşinci âyetteki “ مَا ” ile menfî fiil cümlesi olduğundan, mezkûr ism-i şart olan “ وَهِيَ أَفْءَاء ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için, cümlenin başına “fâ” vüçûben gelmiştir. Altıncı âyetteki “ فَقَدْ سَقَىٰ ” cümlesi “ قَدْ ” ile beraber fiil cümlesi olduğundan, mezkûr harf-i şart olan “ إِنْ يَسْرِق ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için, cümlenin başına “ ف ” vüçûben gelmiştir. Yedinci âyetteki “ فَسَوْفَ نُنُوتِيهِ ” cümlesi “ سَوْفَ ” ile beraber muzârî‘ fiil cümlesi mezkûr ism-i şart olan “ وَهِيَ يَمُقَاتِلُ ” cümlesine cevâp olmaya uygun olmadığı için, cümlenin başına “ ف ” vüçûben gelmiştir. Sekizinci âyette ise, “ إِذِذَا هُمْ يَفْعَطُونَ ” cümlesi, isim cümlesi olduğundan başına “fücâiye izâ”sı gelmesi câizdir. Zira “ إِذَا ” i fücâiye ancak isim cümlesinin önüne gelir.³⁶³

³⁶³ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.124-127.

3.14. BÂRİZ ZÂMİR İKİ KISIMDIR

3.14.1. Muttasıl ve Munfasıl Zamîr

Müellif, eserinde; ismi, nekre ve marife diye ikiye ayırır; Marife altı kısımdır; 1-Zamîr, 2-Âlem, 3-İsm-i işâret, 4-İsm-i mevsûl, 5-Zûl-edât, 6-Beş marife isimden birisine muzâf olan, şeklinde belirtir.³⁶⁴ Marifenin ilki olan zamîrler; mütekellim için “أنا” muhâtab için “أَنْتَ” gâib için “هو” gibi kelimelerden ibârettir. Zamîr kendi içinde, müstetir ve bâriz diye ikiye ayrılıp, bâriz zamîrde muttasıl ve munfasıl olarak iki kısma ayrılır. Muttasıl: Ayrı yazılmayan herhangi bir kelimeye bitişen zamirdir. “قُمْتُ” fiilinin “تَا” sı gibi. Munfasıl: Tek başına/ayrı yazılan zamirdir. “أَنَا” ve “أَنْتَ” gibi, kelimelerden ibârettir.³⁶⁵

Arap gramerinde bir cümlede muttasıl zamîre imkân olduğu sürece, munfasıl zamire cevâz yoktur. Örneğin; “قُمْتُ” yerine “قام أنا” denilemez. Ancak iki durum bu kâideden müstesnadır: a-Bir cümlede iki zamîr bulunup ikincisi birincisinden daha marife olup merfû' olmadığı, fiil de kalbî olmadığı durumlarda, vasıl imkânına rağmen fasıl mümkündür. Örneğin; “سَلِّينِي” gibi durumlarda, birinci zamîr olan mütekellim zamîri, muhâtab olan ikinci zamîrden daha marife olduğu için, “سَلِّ يَا” fasıl haliyle okunabilir. b-Zamîr'in, kâne ve benzerlerine haber olması durumlarında vasıl imkânı olmasına rağmen fasıl haliyle okunabilir. Örneğin; “كُنْتُ الصَّالِحِ” vasıl yerine “كُنْتُ صَالِحًا” fasıl haliyle okunabilir.³⁶⁶

³⁶⁴ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.128.

³⁶⁵ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.129-130.

³⁶⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.130.

Âyetler ve Meâlleri:

{إِن يَأْتِ قَوْمٌ بِرَأْيِهِمْ لِكُنْتُمْ عِندِي بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَأَتَايَنِي رَحْمَةٌ مِّنْ رَبِّي فَهَيِّتْ عِندِي كُمْ أَنْ لِيُرِيكُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ }

“Nûh dedi ki: "Ey Kavmim! Söyleyin bakalım; şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de siz ona karşı kör kalmışsanız, onu istemediğiniz hâlde, biz sizi ona zorlayacak mıyız?"³⁶⁷

{إِن يَسْأَلْكُمْوهَا فِي حُكْمِ تَبْخَلُوا وَخُجِرَ أَضْعَافُكُمْ }

“Eğer onları sizden isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdingiz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı.”³⁶⁸

{فَإِنْ أَنْزَلْنَا مِثْلَ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ أَهْتُمْ لَمَّا وَلِيتَوَلَّوْا فِيمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكُمُ اللهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ }

“Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse, onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”³⁶⁹

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden “أَنْ لِيُرِيكُمْوهَا - يَسْأَلْكُمْوهَا - فَسَيَكْفِيكُمُ اللهُ” fiileri, ef’âli kulûb’dan olmadıkları için vasıl hali tecih edilmiştir.³⁷⁰

3.15. İSM-İ İŞÂRAT VE LAFIZLARININ KULLANIMI

Müellif, ism-i işâret’i şöyle tarif eder; müzekker için “ذَا” müennes için; “ذِي”dır. Tesniye için “وتان - دان” olup ref hali elifle, cer ve nasb hali ise yâ iledir. Müzekker ve müennes cemileri için “أولاء”dır. Tesniye hariç uzak için mutlak olarak “ك” ile beraber, lâm’dan mucerred “ذَاكَ” gibi veya lâmla beraber olarak da “ذَالِكَ” şeklinde isti’ mâl edilir. Ayrıca cemi’ hali med yapanların lugatında

³⁶⁷ - Hûd, 11/28.

³⁶⁸ - Muhammed, 47/37.

³⁶⁹ - Bakara, 2/137.

³⁷⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.131-132.

“أُولَئِكَ” okunup “أُولَا لِكَ” şeklinde ise okunmaz. Başında “tenbîh hâ’sı” bulunduğu anda ise “هَذَاكَ” şeklinde “lâm”sız okunur.³⁷¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ سَلَامٌ لِّكَ يٰٓجِبْرِيلُ بِمَا تَخْرُجُ بِهِ يٰٓضَاءَ ۖ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ وَاضْمٌ لِّكَ جَدِّكَ مِنْ الرَّهْبِ فَمَّا زَانَ مِثْلَكَ }

“Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir.”³⁷²

{ قَالَ إِنِّي أَنزَلْتُكَ كَلِمًا إِحْسَىٰ أَبْنَتِي هَاتَيْنِ عَمَلِي أَن تَأْجِنِي ثَمَانِي ۖ حَجَّجَ فَبِإِنِّ أَنْتَمَتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ }

{ أَشُقُّ عَمَلِي لَكَ سِتِّ جَلِينِ إِهْءَاءَ ۖ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ }

“Şu'ayb, "Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımдан birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın" dedi.”³⁷³

{ أُولَئِكَ عَمَلِي هَلَّىٰ مِنْ بَهْرَمٍ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفُلُحُونَ }

“İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.”³⁷⁴

{ قَالَ يَا قَوْمِ هُوَءَاءَ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ وَلَا تَخُونُونِي فِي ضَيْقِي ۖ إِنِّي أَنزَلْتُكُمْ رُحْمًا شَدِيدًا }

“Lût, dedi ki: "Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar(la nikâhlanmanız) sizin için daha temizdir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç akli başında bir adam yok mu?”³⁷⁵

³⁷¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.134-137.

³⁷² - Kasas, 28/32.

³⁷³ - Kasas, 28/27.

³⁷⁴ - Bakara, 2/5.

³⁷⁵ - Hûd, 11/78.

Âyetlerdeki İstişhâd:

Müellif, ism-i işâret ilgili yukarıdaki âyetlerde; ref halinde tesniye müzekker için “ هَاتَيْنِ ” âyetini, istişhâd etmiştir. Tesniye müennesin cer ve nasb hali için “ قَدَاكِ ” âyetini, istişhâd etmiştir. Tesniye müennesin cer ve nasb hali için “ هَاتَيْنِ ” âyetini, müennes ve müzekker cemileri için “ أُولَئِكَ ” ve “ هَؤُلَاءِ ” âyetlerini istişhâd etmiştir.³⁷⁶

3.16. İSM-İMEVSÛL VE SILASI

İbn Hişâm, ism-i mevsûl’ü şöyle tarif eder: “İsm-i mevsûl, özel ve müşterek olmak üzere ikiye ayrılır. Özel olanlardan; sadece müzekker için, “ الَّذِي ” müennes için, “ الَّتِي ” tensiye müzekker için, “ الَّذَانِ ” tensiye müennes için, “ اللَّئِمَانِ ” bunların her biri ref hali elifle, cer ve nasb hali ise, yâ iledir. Cem’i müzekker için “ الألى ” veya bütün hallerde “ ي ” ile “ الذين ” dir. Cem’i müennes için, “ أَلَاءِي وَاللَّائِي ” dir. Müşterek olan edâtlar; “ ذُو - أَي - مَا - مَنْ - ذَا - أَل ” bu edâtlar, müzekker ve müennes olanlar için müştereken kullanılırlar. Bu edâtlardan “ ذُو ” sadece Tayy lugatında ism-i mevsûl olarak kullanılırken, “ ذَا ” edât’ı ise ancak istifhâm olan “ مَا ” ve “ مَنْ ” edâtlarının önden geçmesi şartıyla ism-i mevsûl olarak kullanılırlar. “el” takısının mevsûl olabilmesi için tafdîl dışında sarîh sıfata (İsm-i fâil, ism-i mef’ûl ve sıfatı müşebbeh) dâhil olması gerekir. Örneğin: “ الحسن - المضروب - الضارب ” gibi. Mevsûl sılası cümle ve şibh-i cümle, cümle de ismiyye ve fi’liyye olarak ikiye ayrılır. Sıla olan haberiye cümlesinde mevsûle mutâbık aid denilen zamîr vardır. Bu zamîr, mutlak olarak bazen hazf edilir. Şibh-i cümle ise; “ استقر ” fiiline mutaallik olan zarf veya car-mecrûrdan ibarettir. Örneğin: “ الَّذِي فِي الدَّارِ ” - “ الَّذِي عِنْدَكَ ”³⁷⁷

³⁷⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.135-136.

³⁷⁷ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.137-148.

Âyet ve Meâli:

قَوْلِ لِمَنْ اتَّقُوا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِمَنْ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلِأُولِي الْأَرْحَامِ خَيْرٌ وَلَنْ نَجْزِيَهُمْ دَرَجَاتِهِمْ إِلَّا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ
{الْمُتَّقِينَ}

“Allah'a karşı gelmekten sakınan kimselere, "Rabbiniz ne indirdi?" denildiğinde, "Hayr indirdi" derler. Bu dünyada iyilik yapanlara bir iyilik vardır. Âhret yurdu ise daha hayırlıdır. Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir.”³⁷⁸

Âyetteki İstifhâd:

“ذَا” edâtı, ancak istifhâm edât'ı olan “مَا” ve “مَنْ” edâtlarının önce gelmesi durumunda ismi mevsûl olarak kullanılır. Âyetteki “مَاذَا” kelimesi, “ذَا” edât'ının başına “مَا” istifhâmiye'nin gelmesiyle ism-i mevsûl olmuştur.³⁷⁹

Âyetler ve Meâlleri:

{لَمَّا لَمْ يَنْزِعْنَاهُ عَنْ أَهْلِ كَنْعَانَ إِذِ انْتَبَهَتْ عَلَيْهِمْ أَنِيسَةُ وَقَالَ رَبُّنَا اللَّهُمَّ أَنْتَ عَالِمُ الْغُيُوبِ}

“Sonra her bir topluluktan, Rahman'a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız.”³⁸⁰

{لَمَّا أَكَلُوا مِنْ ثَمَرِهِمْ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ}

“Meyvelerinden yesinler diye biz orada hurmalıklar, üzüm bağları var ettik ve içlerinde pınarlar fişkirttik. Bunları onların elleri yapmış değildir. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”³⁸¹

³⁷⁸ - Nahl, 16/30.

³⁷⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.141.

³⁸⁰ - Meryem, 19/69.

³⁸¹ - Yâsîn, 36/35.

{ قَالُوا لَنْ نُؤْتِيكَ عِلْمًا مَجَاعِلِينَ نَالَيْنَا مِنَ الْآلِي فُطِرْنَا فَمَا قَضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِمَّا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا }

“Sihirbazlar şöyle dediler: "Bize gelen apaçık delillere ve bizi yaratana seni asla tercih etmeyeceğiz. Artık sen vereceğin hükmü ver. Sen ancak bu dünya hayatında hüküm verirsin."³⁸²

{ وَقَالَ الْمَلَأُ مَقِيمِهِ الَّذِينَ كُفُّوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا الْآخِرَةِ وَأَتَوْهُمُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بِشَرِّكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ }

“O peygamberin kavminden, Allah'ı inkâr eden, Âhireti yalanlayan ve bizim dünya hayatında kendilerine bol bol nimet verdiğimiz ileri gelenler şöyle dediler: "O da ancak sizin gibi bir insandır. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor."³⁸³

Âyetlerdeki İstişâd:

İsm-i mevsûl'ün cümle olan sılasında, mevsûle râci' zamîr bulunabilir. Birinci âyetteki “ هُوَ ” cümlesinde ismi-mevsûle râci' merfû' zamîr olan “ هُوَ ” hazf edilmiştir. İkinci âyetteki “ وَأَمَّا حَلَّتْ أَيُّوبُ عَلَيْهِمُ ” ise; meşhur kurrâlardan Hamza, Kisâ ve Şu'be gibi âlimlere göre, ismi-mevsûle râci' olan “ هُوَ ” mensûb zamîri, cevâzen hazf edilmiştir. Üçüncü âyette “ فَمَا قَضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ ” izâfeyle mecrûr olan ism-i mevsûle râci' olan “ha” zamîricevâzen hazf edilmiştir, zira cümlenin takdîri; “ أَيُّ مَا أَنْتَ قَاضِيهِ ” şeklindedir. Dördüncü âyetteki “ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ” cümlesinde cer harfiyle mecrûr olan ism-i mevsûle râci' zamîr, cevâzen hazf edilmiştir. Cümlenin takdîri; “ أَيُّ تَشْرَبُونَ مِنْهُ ” şeklindedir.³⁸⁴

³⁸² - Tâhâ, 20/72.

³⁸³ - Mü'minûn, 23/33.

³⁸⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s.145-147.

3.17. MUARRİFE OLAN EL “أل” TAKISININ KISIMLARI

Muarrife olan el (أل) üç kısma ayrılır: 1-Ta‘rif’u’l-ahd. 2-Ta‘rif’u’l-cins. 3-İstiğrâk. İbn Hişâm; “*Muarrife-i istiğrâk olan el takısı iki kısma ayrılır*” der. a-Hakikatu’l-efrâd (fertlerin bizatihi kastedilmesi) itibarıyla istiğrâk. b-Sıfâtu’l-efrâd (fertlerin özelliklerinin kastedilmesi) itibarıyla istiğrâk. “أل” in hakikatü’l-efrâd (fertlerin bizatihi kastedilmesi) itibarıyla istiğrâk anlamına gelebilmesi için, kül “كل” kelimesinin hakikî manada, el takısı “أل” yerine geçebilmesi kuralını beyân ederken, el “أل” takısının sıfatu’l-efrâd (fertlerin özelliklerinin kastedilmesi) itibarıyla istiğrâk anlamına gelebilmesi için de kül “كل” kelimesinin mecâzî manada, el takısı “ال” yerine geçebilmesi gerekliliğini söyler.³⁸⁵

Âyetler ve Meâlleri:

{لِلَّهِ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِ كَمَشْكَاةٍ فِي يَمِينِهَا مِصْبَاحُ الْمِصْبَاحِ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ }

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunûn temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız.”³⁸⁶

{أَلَمْ يَرِ الْآلِنِينَ كُفُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَحَاطَنا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ }

“İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”³⁸⁷

{يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخِطَابَ الْإِنْسَانِ ضَعِيفًا }

“Allah, sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”³⁸⁸

³⁸⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.149-151.

³⁸⁶ - Nûr, 24/35.

³⁸⁷ - Enbiyâ, 21/30.

³⁸⁸ - Nisâ, 4/28.

Âyetlerdeki İstişhâd:

Birinci âyetteki; “الرَّجَاءُ - الْمَصِيبَ أَح” kelimeleri, önlerinde geçen aynı kelimelere işâretinüzerlerindeki “أل” takısı ahdî zikrîdir. İkinci âyetteki; “الْمَاء” kelimesi, üzerindeki “أل” takısına, ta‘riful-ahd, ta‘riful- cins veya mâhiyetin beyân-ı içindir. Üçüncü âyetteki; “الْإِنْسَانُ” kelimesi ise, üzerindeki “أل” takısının yerine “كُلُّ” kelimesi geçebileceğinden, bu “أل” takısına hakikatü’l-cins denilir.³⁸⁹

3.18. MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU

Mübtedâ ve haber merfû‘dur. “اللَّهُ بُنَىٰ - وَ مُحَمَّدٌ نَبِيًّا” cümlesinde ilk kelimeler mübtedâ olup, ikinci kelimeler haberdur. Mübtedâ: isnâd için lafz-î ‘âmillerden mücerred olan sarîh veya müevvel isimdir. Haber: mübtedâ ile beraber, cümlenin tamamlandığı müsneddir.³⁹⁰

Âyet ve Meâli:

{ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ }

“Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”³⁹¹

Âyetteki İstişhâd:

İbn Hişâm, “ müevvel olan mübtedâ’ya örnek olarak; “ وَأَنْ تَصُومُوا” cümlesini zikredip; ‘Bunun masdar te’viliyle; “صَوْمِكُمْ” şekliyle mübtedâ olup, kendinden sonra gelen; “خَيْرٌ لَّكُمْ” cümlesi ise haberdur ” demektedir.³⁹²

³⁸⁹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.150-151.

³⁹⁰ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.154-155.

³⁹¹ - Bakara, 2/184.

³⁹² - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.154-155.

3.19. MÜBTEDÂNIN NEKRE OLMASINI CEVÂZ KILAN ETKENLER

Mübtedâ'nın mârife, haberin de nekre olması gerekir. Bazı nahiv âlimleri, otuz küsür özel durumda; mübtedâ'nın nekre gelmesinin câiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Hişâm, “Mübtedânın sadece umûm veya husûs hallerinde nekre gelebileceğini zikr etmiştir.” Bu konuyla alakalı iki âyet ile istişhâd etmiştir:³⁹³

Âyetler ve Meâlleri:

{إِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ بِلَّ أَكُفُّهُمْ لَا يَطُوعُونَ }

“Allah ile birlikte başka bir ilâh mı var? Hayır, onların çoğu bilmiyor!”³⁹⁴

{وَلَعَبَّ دَقُّنْ خَيْرٍ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْبَدَكُمْ }

“Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır.”³⁹⁵

Âyetlerdeki İstişhâd:

“Âyetlerdeki; “إِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ” cümlesindeki “إِلَٰهٌ” kelimesi, mübtedânın nekre gelmesini câiz kılanlardan; istifhâm siyâkında gelmesi sebebiyle umûm manasına gelmiş olup nekre olmasına rağmen mübtedâ olmuştur deyip; Diğer âyetteki; “وَلَعَبَّ دَقُّنْ خَيْرٍ مِنْ مُشْرِكٍ” cümlesinde de mübtedâ olan “وَلَعَبَّ دَقُّنْ” kelimesi nekre olmasına rağmen “دَقُّنْ” kelimesi kendisine sıfât olup tahsîs'i yapıldığı için mübtedâ olması câiz kılınmıştır” der.³⁹⁶

3.20. CÜMLE OLAN HABER

Cümlenin haber olması durumunda, mübtedaya dört şeyle râbitla irtibâtı sağlanır. a-Zamîrle (aslolan budur). b-İsm-i işâretle. c-Mübtedânın lâfzen tekrarıyla. d-Umûmla. Bu zikredilen şartlar, haber olan cümlenin, mübtedânın aynı olmaması

³⁹³ - İbn Hişâm, a.g.e., s.155-156.

³⁹⁴ - Neml, 27/61.

³⁹⁵ - Bakara, 2/221.

³⁹⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s.156.

durumunda söz konusudur. Mübtedâ haber'in aynı olması halinde râbita ihtiyacı yoktur.³⁹⁷

Âyetler ve Meâlleri:

وَلِبَّاسٍ تَتَّقِيْ ذٰلِكَ خَيْرٌ {

“Takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır.”³⁹⁸

الْحٰقَّةُ مَا الْحٰقَّةُ {

“Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet?”³⁹⁹

{ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ }

“De ki: "O, Allah'tır, bir tektir.”⁴⁰⁰

Âyetlerdeki İstişhâd:

Birinci âyetteki “وَلِبَّاسٍ تَتَّقِيْ ذٰلِكَ خَيْرٌ” cümlesinde; “لِبَّاسٍ” kelimesi birinci mübtedâ olup, “تَتَّقِيْ” muzâf-ileyhi, “ذٰلِكَ” ikinci mübtedâ, “خَيْرٌ” kelimesi ikinci mübtedâyâ haber olup, ikinci mübtedâyâ haberi, beraber cümle olarak mahallen merfu‘ birinci mübtedâyâ haberdir. Haber cümle olduğundan aradaki râbit ise, “ذٰلِكَ” ismi işâretidir. İkinci âyetteki; “الْحٰقَّةُ مَا الْحٰقَّةُ” cümlesindeki; ilk kelime olan, “الْحٰقَّةُ” birinci mübtedâdır. “مَا” edâtı ise ikinci mübtedâ olup, ikinci “الْحٰقَّةُ” kelimesi, ikinci mübtedâyâ haber olup, ikinci mübtedâ ile haberi mahallen merfu‘ birinci mübtedâyâ haber'dir. Aradaki râbit; mübtedânın lafzıyla tekrarıdır. Üçüncü âyetteki; “قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ” cümlesinde “هُوَ” birinci mübtedâ, “لِلّٰهِ اَحَدٌ” ikinci mübtedâ ve haberi olup, cümlenin tümü mahallen merfu‘ birinci mübtedâ olan “هُوَ” zamîrinin haberidir.

³⁹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s.156-157.

³⁹⁸ - Araf, 7/26.

³⁹⁹ - Hâkka, 7/26.

⁴⁰⁰ - İhlâs, 112/1.

Mübtedâ olan “ هُوَ ” zamîr’i, haber olan “ لِلَّهِ أَحَدٌ ” cümlesinin aynısı olması sebebiyle cümlede, mübtedâyı habere bağlayan râbita da ihtiyaç yoktur.⁴⁰¹

3.21. ŞİBH-İ CÜMLE OLAN HABER

Şibh-i cümle; mütalliki “ اسْتَقَرَّ ” veya “ مُسْتَقَرٌّ ” olan zarf veya câr-mecrûr’dur. Müellif, konuyla ilgili iki âyet istişhâd etmiştir:

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدَّةِ الدُّنْيَا أَمْهُمْ بِالْعُدَّةِ الْقُصَى وَالرُّكْبَ أَسْفَلَ مِنْكُمْ }

“Hani siz vadinin (Medine’ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıңызdaydı.”⁴⁰²

{ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ }

“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Allah’a mahsustur”.⁴⁰³

Âyetlerdeki İstişhâd

Örnek âyetlerde; “ وَالرُّكْبَ أَسْفَلَ مِنْكُمْ ” cümlesindeki; “ وَالرُّكْبَ ” kelimesi merfû‘ mübtedâ olup, mansûb zarf olan “ أَسْفَلَ ” kelimesi, Basralılara göre; haberde asl olan müfred olmasıdır, dolayısıyla haber mahzûf olan “ مُسْتَقَرٌّ ” dur. Ahfeş, Ebu Ali el-Fârisî ve ez-Zameşerî’ye göre de, âmilde asl olan fiil olmasıdır, dolayısıyla zarf’ın lafzında, câr ve mecrûrun mahallinde nasb amelini eden “ اسْتَقَرَّ ” fiilidir. Zarf, câr ve mecrûr müteallikleriyle beraber mahallen merfû‘ mezkûr mübtedâyaya haberdur. Diğer âyetteki; “ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ” cümlesindeki; “ الْحَمْدُ ” mübtedâdır. “ لِلَّهِ ” kelimesi câr-mecrûr olarak iki görüşe binâen “ مُسْتَقَرٌّ ” veya “ اسْتَقَرَّ ” fiiline müteallik olup, mahallen merfû‘ mübtedâyaya haber olur.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.156-158.

⁴⁰² - Enfâl, 8/42.

⁴⁰³ - Fâtiha, 1/1.

⁴⁰⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s.15159.

3.22. TAADDÜDÜL-HABER (BİRDEN FAZLA HABER)

İbn Hişâm, “Mübtedâya bir haber, (asl olanda budur.) veya birden fazla haber’in gelmesi câizdir”. demektedir.⁴⁰⁵

Âyet ve Meâli:

{ وَهُوَ الْعُفُورُ الَّذِي وَدِدُو الْعَرْشِ الْحَمِيدِ فَعَمَّالٌ لِمَا يُرِيدُ }

“O, çok bağışlayandır, çok sevendir. Arş’ın sahibidir, şanı yüce olandır. Dilediğini mutlaka yapandır.”⁴⁰⁶

Âyetteki İstîşhâd:

Âyetteki “ وَهُوَ ” zamîr’i mübtedâ olup akabinde de mezkûr olan “ الْعُفُورُ - الْعَرْشِ ” kelimeleri, mezkûr mübtedâya haber olup, dolayısıyla bir mübtedâya beş haber gelmiştir.⁴⁰⁷

3.23. HABERİN VÜCÛBEN VEYA CEVÂZEN MÜBTEDÂDAN ÖNCE GELMESİ

Bazı durumlarda haber, mübtedâ üzerine vücûben veya cevâzen takdîm olur. Bu durumlar; nekrenin mübtedâ olmaması, haberin câr-mecrûr olması, sıfatla haberin itibâsının söz konusu olması, zamîrin müteahhir olan ism’e dönme gibi durumlarda söz konusudur.⁴⁰⁸

Âyetler ve Meâlleri:

{ سَلَامٌ هِيَ حَتَّىٰ تَطْلُعَ الْفَجْرُ }

“O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.”⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.160.

⁴⁰⁶ - Burûc, 85/14-16.

⁴⁰⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s.161.

⁴⁰⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s.162.

⁴⁰⁹ - Kadir, 97/5.

أَوَلَيْسَ لَهُمْ نَسْلٌ مِنْهُ النَّهَارُ فَإِذَا هُمْ ضَالُّونَ {

“Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır.”⁴¹⁰

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerdeki “ وَأَيَّامٌ ” ve “ سَلَامٌ ” kelimeleri mukaddem haber olup “ هِيَ ” ve “ أَلَيْسَ ” kelimeleri muahhar mübtedâdır. Buradaki takaddüm vücûbî olmayıp, câzidir. Mübtedânın nekre gelmemesi için muahhar ve ma‘rife olan “ هِيَ ” ve “ أَلَيْسَ ” kelimeleri mübtedâ olup, mukaddem ve nekre olan “ سَلَامٌ ” ve “ وَأَيَّامٌ ” kelimeleri de haber olmuştur.⁴¹¹

3.24. MÜBTEDÂ VE HABERİN HAZFEDİLMESİ

Mübtedâ ve haber, kendilerine delâlet eden bir delilden dolayı bazen hazf olunurlar. Eserin yazarı, konuyla ilgili beş âyet istişhâd etmiş olup, biz de bunları “âyetteki istişhâd” başlığı altında zikretmeye çalışacağız.⁴¹²

Âyetler ve Meâlleri:

قُلْ أَفَأَنْزَلْتُكُمْ بَشَرًا مِنْ ذُرِّيَّتِكُمُ النَّارَ وَعَلَّمَا اللَّهُ الْإِنْسَانَ كَثُورًا وَبِئْسَ الصَّيِيرُ {

“De ki: “Şimdi size bu durumdan daha beterini haber vereyim mi: Ateş. Allah, onu kâfirlere vaad etti. Ne kötü varış yeridir orası!”⁴¹³

{ سُورَةُ أَنْزَلْنَا مَا هَا وَفَضَّلْنَا لَهَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَكُمْ تَذَكُّونَ }

“Bu, bizim indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda apaçık âyetler indirdik.”⁴¹⁴

⁴¹⁰ - Yâsîn, 36/37.

⁴¹¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.162.

⁴¹² - İbn Hişâm, a.g.e., s.163-164.

⁴¹³ - Hacc, 22/72.

⁴¹⁴ - Nûr, 24/1.

كُلُّ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ نُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكْلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عَمَّا قَبِي الْأَيْنِ اتَّقُوا عَمِّي الْكَافِرِينَ النَّارِ {

“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara va'dolunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.”⁴¹⁵

{ قَبْلِ أَنْتُمْ أَعْلَمَ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ كَيْفَ تَشَاهَدُونَ نَبَدٌ مِنَ اللَّهِ وَهِيَ اللَّهُ بِغَا فَبَلِّغْ مَا تَعْلَمُونَ }

“De ki: "Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁴¹⁶

{ ذَدْخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَوُونَ }

“Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da "Size de selâm olsun." demiş, "Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler" (diye düşünmüştü)”.⁴¹⁷

Âyetlerdeki İstişâd:

Birinci ve ikincisinde, mübtedânın cevâzen hazfiyle ilgili “ النَّارِ ” ve “ سُورَةٌ ” kelimeleri, mahzûf mübtedâ olan “ هي ” ve “ هذه ” kelimelerine haber olurlar. Üçüncü ve dördüncü âyetlerde, haberin cevâzen hazfiyle ilgili olarak “ وَظِلُّهَا ” ve “ أَمِ اللَّهُ ” kelimeleri mübtedâ olup haberleri cevâzen mahzûf olan “ دَائِمٌ ” ve “ أَعْلَمٌ ” kelimeleridir. Beşinci âyette ise; mübtedâ ve haberin beraber hazfleri söz konusu olup, âyetteki; “ سَلَامٌ ” mübtedâ olup haberi mahzûf olan “ عَلَيْكُمْ ” dur. Ayrıca aynı âyetteki; “ قَوْمٌ ” kelimesi, mahzûf mübtedâ olan “ أَنْتُمْ ” zamîrine haberdur.⁴¹⁸

⁴¹⁵ - Ra'd, 13/35.

⁴¹⁶ - Bakara, 2/140.

⁴¹⁷ - Zâriyât, 51/25.

⁴¹⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s.163-164.

3.25. HABER HAZFİNİN VÜCÛBU

Haberin hazfi dört yerde vâciptir.

1-Harfî imtinâ‘ olan “لولا” cevâbında. Örneğin: “لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ” gibi.

2-Sarîh kasemin cevâbından önce. Örneğin: “لَعَمْرُكَ لَأَفْعَلَنَّ” gibi.

3-Mübtedâya haber olması mümteni‘ olan hâlden önce. Örneğin: “رَضِيَ بِي زَيْدًا” gibi.

4-Sarîh olan musâhebe vâv’ından sonra: “كُلُّ حِلٍّ وَصَعِيَّتُهُ” gibi.⁴¹⁹

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَوْلُ الَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِمَنْ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ }

“Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız, biz mutlaka iman eden kimseler olurduk" derler.”⁴²⁰

{ قَوْلَ الَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِمَنْ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ }

“Büyüklük taslayanlar, zayıf ve güçsüz görülenlere, "Size hidâyet geldikten sonra, biz mi sizi ondan alıkoyduk? Hayır, suçlu olanlar sizlerdiniz" derler.”⁴²¹

{ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ بِمِثْقَلِ حَبِّ كَرْمٍ }

“Melekler, (Lût'a:) "ömrüne andolsun ki onlar (şehvetten) gözleri dönmüş hâlde, sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlar (Bu durumda asla seni dinlemezler)" dediler.”⁴²²

⁴¹⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.165-167.

⁴²⁰ - Sebe', 34/31.

⁴²¹ - Sebe', 34/32.

⁴²² - Hicr, 15/72.

Âyetlerdeki İstişâh:

Âyetlerdeki; “ لَوْلَا أَن تَمَّ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ” mübtedâ “ أَن تَمَّ ” zamîri olup, haber ise, imtinâ‘ harfi olan “ لَوْلَا ” edâtının cevabından önce vücûben mahzûf olan “ صَدَّدْتُمُوهُنَّ مِنَ الْهُدَىٰ ” cümlesidir. Mahzûf haberin delili ise mezkûr âyetten önce geçen “ أَلَمْ نَجْعَلْ لَّكُم مِّن دُونِنَا لَعْنَةً ” kasem sârîh olan “ لَعْنَةً ” mübtedâ olup, haberi ise kasemin cevâbında önce vücûben mahzûf olan “ يَمِينِي ” kelimesidir.⁴²³

3.26. MÜBTEDÂ VE HABERİ NASH EDENLER

Nevâsîh, ismi fâil olan nâsîh kelimesinin cem’i olup sözlükte; “gidermek” manasına gelir. İstılahta ise; mübtedâ ve haberin kendilerine has hükmünü kaldıran unsurlar anlamına gelir.

Nevâsîhler üç kısma ayrılır:

1-Mübtedâyı ref‘, haberi nasb eden edâtlar olup, bunlar; Kâne ve benzerleridir.

2-Mübtedâyı nasb, haberi ref‘ eden edâtlar olup, bunlar; İnne ve benzerleridir.

3-Mübtedâ ve haberi beraber nasb eden edâtlar olup, bunlar; Zanne ve benzerleridir.

Kâne bâbının iki ma‘mûlünden ilkinde isim, ikinci ma‘mûlüne haber denilir. İnne ve benzerlerinin ma‘mûlünden ilkinde isim, ikinci ma‘mûlüne haber denilir. Zanne ve benzerlerinin iki ma‘mûlünden ilkinde, birinci mef‘ûl, ikinci ma‘mûlüne ikinci mef‘ûl denilir. Maddeler halinde bahsettiğimiz ‘âmil ve ma‘mûllerini istişâhlarıyla beraber sırasıyla zikretmeye çalışacağız.⁴²⁴

⁴²³ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.165-166.

⁴²⁴ - İbnHişâm, *a.g.e.*, s.167.

3.26.1. Nevâsıhlardan “ كَان ” ve Benzerleri

Kâne ve benzerleri toplam onüç kelimeden müteşekkil olup üç kısma ayrılır:

1-Şartsız olarak, mübtedâyı ref', haberi nasb eden edâtlar sekiz tane olup, şunlardır: “ ليس - صار - بات - ظ - أضحى - أصبح - أمسى - كان ” edatlarıdır.

2-Edatların başında nefiy veya şibhinin (nehiy ve duâ gibi) geçme şartına bağlı olarak, mübtedâyı ref', haberi nasb eden edâtlar dört tane olup: “ فتى - برح - زال - انغاك ” edatlarıdır.

3-Zarfıye masdariyye “ ما ” sının önünde bulunma şartına bağlı olarak, mübtedâyı ref', haberi nasb eden edâtlar bir tane olup: “ دام ” edatıdır.⁴²⁵

Âyetler ve Meâlleri:

{لَوْ شِئْتُمْ لَجَعَلْتُ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ }

“Rabbin dileyseydi, insanları (aynı inanca bağlı) tek bir ümmet yapardı. Fakat Rabbinin merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilâfa devam edeceklerdir.”⁴²⁶

{قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ إِلَيْهِ مَا كُنَّا فِي نَجْدٍ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ }

“Onlar da, “Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz” dediler.”⁴²⁷

{وَلَمْ يَلْمِ يَ بْنَ مَارِكَ أَيُّ مَن مَّا كُنْتُ وَأَوْصِيَنِ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا }

“Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”⁴²⁸

Âyetlerdeki İstişâd:

Müellif, kâne ve benzerlerinin; başında nefiy veya şibh'inin (nehiy ve duâ gibi) geçme şartına bağlı olarak, mübtedâyı ref' haberi nasb eden edâtlarla zarfıye

⁴²⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.168-170.

⁴²⁶ - Hûd, 11/118.

⁴²⁷ - Tâhâ, 20/91.

⁴²⁸ - Meryem, 19/31.

masdariyye “ما” sının önüne geçme şartına bağlı olarak, mübtedâyı ref, haberi nasb eden edâtlarla ilgili yukarıdaki mezkûr âyetleri istişhâd etmiştir. Bunlardan birinci ve ikinci âyetlerdeki “لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِمِينَ” ile “لَسَّجِدٌ لِّعِبَادِهِ عَاكِفِينَ” cümlelerinde kânenin benzerlerinden olan “لن - لا” nin geçmesiyle isimlerini ref haberlerini nasb ederek âmel etmişler. Üçüncü âyette de “مَا دُمْتُ حَيًّا” cümlesinde “دام” fiilinin başında zarfiye masdariyye olan “ما” edât’ının geçmesiyle, ismini ref, haberini nasb ederek âmel etmiştir.⁴²⁹

3.26.1.1. Haberin Nâkis Fiil (كَانَ) İle İsmi Arasına Tavassutu

Fâil konusunda mef’ûlün, fâl’in önüne geçmesi câiz olduğu gibi, kâne konusunda da haberin, isim ve fiil arasına girmesi câizdir. Müellif, konu bazında üç âyet istişhâd etmiş olup kendi başlığı altında zikretmeye çalışacağız.⁴³⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{وَكَانَ حَمًّا عَابِدًا نَصْرَ الْمُؤْمِنِينَ}

“Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”⁴³¹

أَكَّانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رُحِيِّ مَنَّهُمْ أَنْ أَنْبِئُوا النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِليقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَّاحِرٌ مُّبِينٌ

“İçlerinden bir adama insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, "Bu elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler?”⁴³²

⁴²⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.168-170.

⁴³⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.180-183.

⁴³¹ - Rûm, 30/47.

⁴³² - Yûnus, 10/2.

{يَلْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُّوا مُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ}

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir.”⁴³³

Âyetlerdeki İstişhâd:

Haber olan “ الْبِرَّ عَجَبًا - حَجًّا ” kelimelerinin her biri kendi âmilleri olan; “ كَان - أَنْ تُولُّوا - أَنْ أُوجِدَا - نَصْر ” kelimeleri ile mezkûr fiillerin isimleri olan “ يَلْس - أَكَانَ ” fiilleri ile cevâzen girmiştir.⁴³⁴

3.26.1.2. Haberin Nakıs Fiil ve İsmi Üzerine Takaddümü

Kâne ve benzerlerinin “ كَلَّمَ ” ve “ يَلْس ” hariç haberi, bazı özel durumlarda takdîm olur. Takkaddüm konusunda Kâne ve benzerlerinin haberinin üç hali vardır.

1-Haber’in fiil ve isimden geri kalması (asl olan budur.)

2-Haber’in fiil ve ismi arasına girmesi.

3-Haber’in fiil ve ismi üzerine takaddümü.⁴³⁵

Âyetler ve Meâlleri:

{هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَلْبِيرًا}

“O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir. Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴³⁶

{وَكَانَ حَجًّا عَ لَمِينًا نَصْرَ الْمُؤْمِنِينَ}

“Mü'minlere yardım etmek ise üzerimizde bir haktır.”⁴³⁷

⁴³³ - Bakara, 2/177.

⁴³⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s.170-173.

⁴³⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.174-176.

⁴³⁶ - Furkân, 25/54.

⁴³⁷ - Rûm, 30/47.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ أَهْلَاءَ إِيَّاكُمْ أَهْلًا يَا حَسْبُكُمْ {

“Allah'ın, onları hep birden toplayacağı, sonra da meleklerle, "Bunlar mı size ibadet ediyorlardı?" diyeceği günü bir hatırla!”⁴³⁸

إِلَّا أَيُّكُمْ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ صُوفَاءَ عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ {

“İyi bilin ki, azap onlara geleceği gün, kendilerinden bir daha uzaklaştırılmaz ve alay etmekte oldukları şey, kendilerini çepeçevre kuşatmış olur.”⁴³⁹

Âyetlerdeki İstişhâd:

Örnek âyetlerden birincisi olan “وَكَانَ رَبُّكَ قَلْبِيرًا” cümlesinde aslolan haberin fiil ve isminde taahhürü söz konusu olup sırasıyla fiil olan, “كَانَ” akabinde ismi, “رَبُّكَ” son olarak da “قَلْبِيرًا” gelmiştir. İkinci âyet olan “وَكَانَ حَقًّا عَمَّا نُنْصِرُ الْمُؤْمِنِينَ” cümlesinde; haber olan “حَقًّا” kelimesi fiil “كَانَ” ve ismi olan “نُنْصِرُ” nun arasına girmiştir. Üçüncü âyet olan “إِيَّاكُمْ أَهْلَاءَ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَا حَسْبُكُمْ” cümlesinde; haber olan “إِيَّاكُمْ” zamîr'i, âmil'i olan “كَانُوا” fiiliyle isim olan “fiile muttasıl, vâv zamîr'i” üzerine takdîm olmuştur. Dördüncü âyette ise; İbn Hişâm'ın “دام” ve “ليس” fiillerini, haberin fiil ve ismi üzerine takaddümü konusunda istisnâ ettiğine rağmen, Ebu Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin görüşüne göre bunun câiz olduğu görüşünü ileri sürerek, örnek âyetteki “حَقًّا” kelimesi, zarf olup âyette mezkûr olan, “يَلْسُ” fiilinin haberi olan “صُوفَاءَ” kelimesine mütealliktir, dolayısıyla fiil ve ismine takaddümü, haberin takaddümüdür, geçen âyeti istişhâd ederler. İbn Hişâm ise onlara cevâben; “Arap gramer âlimleri, zarf'lara tanıdıkları genişliği başka şeylerde tanımamışlar, görüşünü belirtip, bunun sadece zarflara hâs bir durum olduğunu belirtir.” Meşhûr gramerci Sîbeveyh'ten; her iki görüş te nakledilir.⁴⁴⁰

⁴³⁸ - Sebe', 34/40.

⁴³⁹ - Hûd, 11/8.

⁴⁴⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.174-176.

3.26.1.3. Sâre (صَارَ) Manasına Gelen Nâkıs Fiiller

Nâkıs fiillerden olan, “ ظلّ - أضحى - أصبح - أمسى - كان ” fiileri, “ صَار ” mânasında kullanımları câizdir.⁴⁴¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَاسْتَالِجِبْسًا فَكَانَتْ هَبَاءً نَبِيًّا تَأْتِيكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ ثَلَاثَةً }

“Yeryüzü şiddetle sarsıldığı, dağlar parça parça dağılıp saçılmış toz olduğu ve siz de üç sınıf olduğunuz zaman.”⁴⁴²

{ وَادْكُوا بُرُجَكُمْ بِاللَّيْلِ كَمَا كُنْتُمْ أَعْمَاءَ فَالْتَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنُدْحَتِهِ إِخْوَانًا }

“Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz.”⁴⁴³

{ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ }

“Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!”⁴⁴⁴

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerdeki; “ ظلّ فأصبح حُم - وَكُنْتُمْ - فَكَانَتْ ” adlı nâkıs fiillerden her biri “ صَار ” mânasında kullanılmışlar.⁴⁴⁵

3.26.1.4. Nâkıs Fiillerden “Fetie” (فَتِيَّةٌ) “Leyse” (لَيْسَ) “Zâle” (زَالٌ)

Dışındaki Fiiller Tâmm Olarak Kullanılmaları Câizdir

Nâkıs fiillerden olan; “ زال - ليس - فتية ” dışındaki fiiller, tâmm olarak kullanımları câizdir. Tamme: Fâiliyle iktifâ edip habere muhtâç olmamak demektir.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.176-178.

⁴⁴² - Vâkı‘a, 56/5-7.

⁴⁴³ - Âl-i İmrân, 3/103.

⁴⁴⁴ - Nahl, 16/103.

⁴⁴⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.176-178.

⁴⁴⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s.178-181.

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَإِذَا كَانَ ذُو عُسْرٍ فَنُظِّقْ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ }

“Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁴⁷

{ فَسَبِّحْ حَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ }

“Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tebîh edin.”⁴⁴⁸

{ وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِلُوا فَنِي الْجَنَّةِ خَالٍ مَلِينٍ فِيهَا مَا كَانَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرُ مَجْذُودٍ }

“Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuף olarak verilmiştir.”⁴⁴⁹

Âyetlerdeki İstişâd:

Konuyla ilgili istişâd ettiği yukarıda zikrettiğimiz örnek âyetlerdeki; “ تُمْسُونَ - ” “ وَالْأَرْضُ - السَّمَاوَاتُ - وَأَوْ - ذُو ” fiillerinin her biri, fâilleri olan “ كَان - تَصْبِحُونَ - مَا كَانَتِ ” kelimeleriyle iktifâ edip, kendilerine haber olacak olan mansûb'dan istiğnâ etmişlerdir.⁴⁵⁰

3.26.1.5. Kâne nin (كَانَ) Zâid Olduğu Durumlar

Arap gramerinde nâkıs fiillerden olan “ كَان ” üç şekilde kullanılır: 1-Merfû‘ ve mansûb’a muhtâç olan nâkise şekli. 2-Mansûb’e değil merfû‘a muhtaç olan tâmme şekli. 3-Merfû‘ ve mansûb’a muhtaç olmayan zâide şekli. Kâne fiilinin zâide olmasının iki şartı vardır: a-Mâzî lafzıyla olması. b-Câr-mecrûr olmayıp, birbirini isteyen iki şeyin arasına girmemesi.⁴⁵¹

⁴⁴⁷ - Bakara, 2/280.

⁴⁴⁸ - Rûm, 30/17.

⁴⁴⁹ - Hûd, 11/108.

⁴⁵⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.179.

⁴⁵¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.181.

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَلْبِيرًا }

“O, sudan bir insan yaratıp ondan soy sop ve hısımlık meydana getirendir. Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁴⁵²

{ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرٍ فَنُظِّقْهُ إِلَىٰ مَيْمَنَةٍ أَوْ مَقْرُونًا تَصَدَّقُوا خَيْرَ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ }

“Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁵³

Âyetlerdeki İstişhâd:

Örnek âyetlerde; “ كَان ” fiilinin merfû‘ ve mansûb’a muhtâc olan nâkise şekline örnek olarak “ وَكَانَ رَبُّكَ قَلْبِيرًا ” âyetini istişhâd ederek; burada fiil nâkise olduğu için, merfû‘ ve mansûbunu almıştır. Ayrıca “ كَان ” fiilinin, mansûb’e değil merfû‘a muhtâc olan tâmmе şekline ise; “ وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرٍ ” âyetini istişhâd ederek buradaki fiil tâmmе olduğu için, merfû‘a muhtâc olduğundan, merfû‘unu almış olup, mansûb’a muhtâc olmadığı için almamıştır.⁴⁵⁴ İbn Hişâm, “ كَان ” fiilinin zâide geldiği durumlarla ilgili âyet istişhâd etmemiştir.

3.26.1.6. Kâne (كَانَ) Fiilinin Nûn’unun Hazfi ve Şartları

Arap gramerinde nâkıs fiillerden olan “ كَان ” nin âhîrinin hazfi zikredeceğimiz şu beş şartla câizdir: 1-Fiilin muzârî‘ sığasıyla olması. 2-Meczûm olması. 3-Üzerinde vakf edilmemesi. 4-Mansûb olan zamîr’e muttasıl olmaması. 5-Sâkin olana muttasıl olmaması. Müellif, konuyla ilgili iki âyet istişhâd etmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵² - Furkân, 25/54.

⁴⁵³ - Bakara, 2/280.

⁴⁵⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s.181.

⁴⁵⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s.182-183.

Âyetler ve Meâlleri:

قَالَتُ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بِغَيْرِيَا {

“Meryem, "Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?" dedi.”⁴⁵⁶

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَاتُ {

“Kitap ehlinde inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi.”⁴⁵⁷

Âyetlerdeki İstişâd:

Birincisindeki “لَمْ أَكُ” âyetinde nâkıs fiil olan “كَانَ” fiili, zikrettiğimiz şartları hâiz olduğu için, üzerine dâhil olan “لَمْ” edâtının sonucunda evvela hareke, iltikâ-i sâkinden sonrada nûn’u hazf olunmuştur. İkinci âyette ise, “لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ” cümlesindeki fiil, sükûne muttasıl olduğu için son harfi olan nûn hazf olunmayıp sâbit kalmıştır.⁴⁵⁸

3.26.1.7. Kâne (كَانَ) Fiilinin Hazfi veya İsmiyle Hazfi

Nâkıs fiillerden olan kânenin veya ismiyle beraber hazfi için iki durum söz konusudur: 1-Bazen “كَانَ” hazf olurken ismi ve haberi baki kalır, yerine “مَا” ‘ivâz olur, bu da, “أَنَّ”i masdariyyeden sonraki fiilin fi’le illet “sebepe” olduğu her yerde sözkonusudur. 2-Bazen “كَانَ” ismiyle beraber hazf olup haberi yalnız kalır, bu durumda yerine bir şey ‘ivâz olmaz. Bu da şartiye olan, İn “أَنَّ” ve lev “لَوْ”den sonra her yerde söz konusudur.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ - Meryem, 19/20.

⁴⁵⁷ - Beyyine, 98/1.

⁴⁵⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s.182-184.

⁴⁵⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s.184.

Âyet ve Meâli:

{ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَوْتَنَةَ مِنَ آلِ اللَّهِ فَهِنَّ حَجَّ الْبَيْتِ أَوْ أُعِدَّ لَهُمْ فَلَا جُحَاحَ عَلَيْهِمْ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَلْيَأْتِ اللَّهَ

شَاكِرًا عَلَيْهِمْ {

“Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.”⁴⁶⁰

Âyetlerdeki İstişâd:

İbn Hişâm, konuyla ilgili “أَمَا أَنْتَ مُطَلِّقًا انْطَلَقْتُ” örneğini getirerek, bunun aslının “انْطَلَقْتُ لِأَنَّ كُنْتُ مُنْطَلِقًا” olduğunu beyân eder. Burada; “lâm” ve sonrasının fiile ihtimâm için takdîm edilmiştir. Daha sonra ihtisâr için harfi cer hazf edilip, (nasılki harfi cer, örnek olarak getirilen yukarıdakiâyetteki; “جُحَاحَ عَلَيْهِمْ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا” cümlesinden hazf edilmiştir. Aslının “جُحَاحَ عَلَيْهِمْ فِي أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا” olduğu gibi.) Sonrada nâkıs fiil olan “كَانَ” ihtisâr için hazf edildi, akabinde zamîr ayrılıp “ما” fiilin yerine ivâz edildi. Nûn mîmde idğâm edilip, netice olarak “أَمَا أَنْتَ” oldu.⁴⁶¹

3.26.1.8. Hicâziye “Mâ”sı (مَا) ve “Leyse” (لَيْسَ) nin Amelini Etme Şartları

Arap gramer âlimleri, ismi ref' etmede haber'i nasb etmede nefîy harflerinden olan; “مَا - لَات - لَا” adlı üç harfi “لَيْسَ” nin yerine koyarlar. Bu harflerin her birine ait özel konusu olup yerinde değinilecektir. Biz burada hicâziye “مَا” sı dediğimiz edât'ı ele alacağız.

Hicâz ekolünün kuvvetli görüşünde, “مَا” edâtının nâkıs fiillerden olan “لَيْسَ” nin amelini etmesi için üç şart koşulmuştur. 1-Edât isminin haber'i üzerine

⁴⁶⁰ - Bakara, 2/158.

⁴⁶¹ - İbn Hişâm, a.g.e, s. 184.

mukaddem olması. 2-Zâide olan “ إن ” ile beraber olmaması. 3-Edât’ın haberinin “ إلا ” edâtıyla beraber olmaması. Bu şartların yerinde olmaması halinde “ ما ” edât’ı amel etmeyip muhmel olur.

Âyetler ve Meâlleri:

{ فَلَمَّا رَأَيْهٖ أُعْرِبَتْهُ وَقَطَعْنَ أَيْمَانَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَٰذَا بَشَرًا إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ }

“Kadınlar Yûsuf’u görünce, onu pek büyüttüler ve şaşkınlıkla ellerini kestiler. “Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir” dediler.”⁴⁶²

{ اَللّٰمِنِ يُّظَاهِرِن مِّنْكُمْ مِّن نِّسَاءِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتُهُمْ اِنَّ اُمَّهَاتَهُمْ اِلَّا الْاَلَايِ وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُوْنَ مُنْكَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَلُّوْ غُفُوْرٌ }

“İçinizden kadınlarına zihar yapanlar bilsinler ki, o kadınlar onların anaları değildir. Onların anaları ancak, kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar (zihar yaparlarken) hoş karşılanmayan ve yalan bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”⁴⁶³

{ وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهٖ الرُّسُلُ اَفَاِذَا نَمَاتَ اَوْ تَقَلَّبَتْ مِنَّام عَمَلِىْ اَعْتَابِكُمْ }

“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?”⁴⁶⁴

{ وَمَا اَمْرًا اِلَّا وَاِحْتًا كَلِمَاحِ الْبَصْرِ }

“Emrimiz ancak bir tek emirdir. Göz kırpması gibidir. (Anında gerçekleşir.)”⁴⁶⁵

⁴⁶² - Yûsuf, 12/31.

⁴⁶³ - Mücâdele, 58/2.

⁴⁶⁴ - Âl-i İmrân, 3/144.

⁴⁶⁵ - Kamer Sûresi 54/50.

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetlerdeki “ مَا هَذَا بِشَرًّا ” cümlesinde; “ ما ” nefiy edât’ı olup, “ هَذَا ” zamîr’i mahallen merfû’ “mâ” nın ismi, “ بِشَرًّا ” ise haberidir. İkinci âyette “ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ ” cümlesinde de “ ما ” nefiy edât’ı olup, munfasıl zamîr olan “ هُنَّ ” mahallen merfû’ edât’ın ism’i, cemi münnes sâlim olan “ أُمَّهَاتِهِمْ ” kelimesi ise haberdir. Üçüncü ve dördüncü âyetlerdeki “ وَوَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ” ve “ وَوَا أُمْرًا إِلَّا وَاحِدَةٌ ” cümlelerinde harfî nefiy olan “ ما ” edât’ı her iki âyette de haberi olan “ رَسُولٌ ” ve “ وَاحِدَةٌ ” kelimeleri, “ إِلَّا ” edât’ıyla beraber olduğundan amel etmeyip muhmel olmuştur. Hicâzlılar, “ ما ” edât’ına amel verirlerken Benû Temîmler ise, şartları ihtivâ etmesine rağmen bu edâta amel vermeyip ihmâl ederler.⁴⁶⁶

3.26.1.9. “Lâte” (لَات) nin “Leyse” (لَيْسَ) nin Amelini Etme Şartları

Nâkıs fiillerden olan “ ليس ” gibi amel eden edatlardan biride “ لات ” dir. Bu edat aslında, lafzın te’nîsine veya nefiydeki mübâlağa için üzerinde bir “tâ” fazlalaştırılmış nâfiye olan “ لا ” edâtıdır. Bu edatın amel etmesi için iki şart gerekir: a-Edât’ın isim ve haberi “ حين ” lafzı olmalıdır. b-Genelde isim veya haberinden birinin mahzûf olması. Bu şartların hâsıl olması durumunda “ لَات ” edâtı “ ليس ” fiili gibi ismini ref’, haberini nasb eder. Bir kısım nahiv âlimleri bu edât’ın, “ حِينَ ” kelimesi de amel ettiği gibi, buna benzer olan “ لَمَعَةٌ ” ve “ أَوَان ” kelimelerinde de amel görüşünü belirtirler.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s.188-190.

⁴⁶⁷ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 193.

Âyet ve Meâli:

{ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَبْلِهِمْ فَذَرُوا آلَاتِ حِينٍ مِنْ مَنَاصٍ }

“Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.”⁴⁶⁸

Âyetteki İstişhâd:

Konuyla ilgili istişhâd edilen âyetteki; “ وَآلَاتِ حِينٍ مِنْ مَنَاصٍ ” cümlesinde, “ لَات ” nefiy harfi olup, ismi mahzûf olan “ حِينٌ ” kelimesidir, haberi ise, âyette geçen “ حِينٍ ” lafzıdır. Bazı kırâat imâmları ise âyette geçen “ حِينٍ ” kelimesini merfû‘ okuyarak isim yapıp, haberi ise hazf ederler. Her iki durumda da bahsi geçen edât “ يَكْسُ ” gibi, ism’ini ref‘, haber’ini nasb etmiştir.⁴⁶⁹

3.26.2. Nevâsıhlardan Fiile Benzeyen Edâtlar

Nevâsıhlardan ikincisi, “İnne ve benzerleri”dir. Bu edâtlar altı harf olup, te’kîd için “ اِنَّ ” ve “ اَنَّ ” harfleri, istidrâk için “ كَاَنَّ ” harfi, teşbîh veya zan için “ كَاَنَّ ” harfi, terecci, işfâk (istenilmeyeni beklemek) ve ta’lîl için “ لَعَلَّ ” harfi olup, mübtedâyı nasb ederek kendilerine isim, haberi ref‘ ederek kendilerine haber yaparlar.⁴⁷⁰

Âyet ve Meâli:

{ قُولَاهُ قَوْلًا مَعْدًا لَأَلَّا يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى }

“Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.”⁴⁷¹

⁴⁶⁸ - Sâd, 38/3.

⁴⁶⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 193-194.

⁴⁷⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s.194-195.

⁴⁷¹ - Tâhâ, 20/44.

Âyetteki İstişhâd:

Âyetteki “ م ” müşebbeh bil-fiil harflerinden olup kendisine muttasıl zamîr olan “ ه ” harfi “ مَلَّ ” harfine isim, “ يَذْكُر ” fiili ise, mahallen merfû‘ olup haberidir.⁴⁷²

3.26.2.1. “Mâ” (ما) Harfiyye’nin Fiile Benzeyen Harflere Beraberliği

Müşebbeh bil-fiil olan harflerin (“ ت ” harfi müstesna) amel etmesinin şartı, harfiyye olan “ م ” (ismiye “ ما ” sı müstesna) ile beraber olmaması, beraber olduğu takdirde de amelleri iptâl olup, fiil cümlesine gelmeleri câiz olur.⁴⁷³

Âyetler ve Meâlleri:

{ قُلْ إِنَّمَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ لَهُ وَإِذْ فَطَرْتُم مِّن مَّسْجُونٍ }

“De ki: "Bana ancak, ilâhınızın yalnızca bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık müslüman oluyor musunuz?"⁴⁷⁴

{ كَلَّا لَإِذَا طُؤْنَا فِي الْحَقِّ بِعَدَمَاتَيْنِ كَأَنَّمَا يَسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ }

“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”⁴⁷⁵

{ وَاللَّيْلِ مَا يَفِي بِيَمِينِكَ تَلَقَّفْ مَا صَنَعُوا وَإِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ بَلَّغْنَا نَدْمَ السَّاحِرِ وَجَحِيْمًا أَتَىٰ }

“Sağ elindeki (değneğini) at ki, onların yaptıklarını yutsun. Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir. Sihirbaz ise nereye varsa kurtuluşa eremez.”⁴⁷⁶

Âyetlerdeki İstişhâd:

Konuyla ilgili geçen âyetlerdeki “ إِنَّمَا يُوْحَىٰ ” ve “ كَأَنَّمَا يَسَاقُونَ ” cümlelerinde “ م ” ve “ مَلَّ ” harflerine zâide kâffe olan “ م ” harfinin beraberliğinden dolayı amel etmeleri iptâl olmasıyla isimlere olan ihtisâsları izâle olup, fiillerin önüne gelmeleri

⁴⁷² - İbn Hişâm, a.g.e., s.195.

⁴⁷³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 96-199.

⁴⁷⁴ - Enbiyâ, 21/108.

⁴⁷⁵ - Enfâl, 8/6.

⁴⁷⁶ - Tâhâ, 20/69.

de câiz oldu. Konu anlatımında harfiye olan “ ما ” edât’ı, ismiyye olan “ ما ” edât’ından istisnâ edilmişti, buna örnek olarak mezkûr âyetteki “ إِتِمَّا صَنَعُوا كَيْدَ سَاحِرٍ ” cümlesinde “ ما ” edâtı “ الَّذِي ” manasında isim olup, mahallen merfu‘ mübtedâ olur “ صَنَعُوا ” cümlesi ise, sılası olup ‘âid mahzûftur. Haber ise; “ كَيْدَ سَاحِرٍ ” cümlesidir, cümlenin takdîri; “ إِنَّ الَّذِي صَنَعُوهُ كَيْدُ سَاحِرٍ ” olur.⁴⁷⁷

3.26.2.2. “İn” (نِ) i Muhaffefenin İ‘mâl ve İhmâlinin Cevâzi

Müşebbeh bil-fiil harflerinden olan meksûre “ لَنْ ” muhaffefe olduğunda i‘mâl veya ihmâlî (tercih olanı da budur) câizdir.⁴⁷⁸

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ مَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ }

“Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın.”⁴⁷⁹

{ وَإِنْ كُلٌّ لِّمَا جَمَعُوا لَدِينَا مِخْضُونَ }

“Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır.”⁴⁸⁰

{ وَإِنْ كُلًّا لَّبِئْسَ بِهِمُ رِزْقُكُمْ أَعْمَالُهُمْ إِنَّهُمْ لَمَّا يَدْعُونَ خَبِيرٌ }

“Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir. Şüphesiz Rabbin onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.”⁴⁸¹

Âyetlerdeki İstişhâd:

Örnek olarak zikredilen âyetlerdeki; “ وَإِنْ كُلًّا لَّبِئْسَ بِهِمُ رِزْقُكُمْ أَعْمَالُهُمْ إِنَّهُمْ لَمَّا يَدْعُونَ خَبِيرٌ ” cümlelerinde müşebbeh bil-fiil harflerinden olan meksûre “ لَنْ ” muhaffefe olduğunda i‘mâl veya ihmâlî (tercih olanı da budur) câizdir.⁴⁸²

⁴⁷⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s.196-199.

⁴⁷⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s.200-201.

⁴⁷⁹ - Târik, 86/4.

⁴⁸⁰ - Yâsin, 36/32.

⁴⁸¹ - Hûd, 11/111.

⁴⁸² - İbnHişâm, a.g.e., s. 200-201.

3.26.2.3. Fiile Benzeyen Harfler'den “Lâkin” (لَكِنْ) Muhaffefenin İhmâli

Müşebbeh bil-fiil harflerinden olan “لَكِنْ”, muhaffefe olduğunda, isim cümlesine olan âidiyeti yok olup, fiil cümlesine de dâhil olur ve amel etmeyip mühmel olur.⁴⁸³

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ }

“Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendileri zâlim idiler.”⁴⁸⁴

{ لَكِنَّ الرَّاْسُوْلَ الَّذِي لَمْ يَنْهَهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يَمْؤُمُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ }

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler.”⁴⁸⁵

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetlerdeki “لَكِنْ كَانُوا” ve “لَكِنَّ الرَّاْسُوْلَ” cümlelerinde, müşebbeh bil-fiil harflerinden olan “لَكِنْ” muhaffefe olduğunda, isim cümlesine olan âidiyeti yok olup, birinci âyette, fiil cümlesine, ikinci âyette ise; isim cümlesinin önüne gelerek amel etmeyip mühmel olmuştur.⁴⁸⁶

3.26.2.4. Fiile Benzeyen (أَنَّ) i Muhâffefe'nin Vücûben Amel Etmesi

Müşebbeh bil-fiil harflerinden olan “أَنَّ” i meftûhenin tahfif edilince isminde üç şart, haberinde de bir şart'ın meydana gelmesiyle vücûbî olarak amel etme özelliği devam eder. İsminde gereken şartlar; a-İsminin, isminin zâhir değil zamîr olması. b-Zamîrin şe'n manasında olması. c-İsminin mahzûf olması. Haberinde gereken şart; haberinin müfred değil, cümle olması, cümlelerinde isim veyacâmîdlerden oluşan fiil

⁴⁸³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 202.

⁴⁸⁴ - Zuhruf, 43/76.

⁴⁸⁵ - Nisâ, 4/162.

⁴⁸⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 202.

{ يٰٓرَبِّمَآءِ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّكُمْ وَا حَاطَبِ بِمَا لَدَيْهِمْ وَا حَسْبَىٰ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَا }

“Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür.”⁴⁹³

{ لَمْ اَنْ سِيَةً كُوْنُ مِنْكُمْ وَفِي وَا حُوْنُ يَضْرِبُوْنَ فِي الْاَرْضِ يَبْتَغُوْنَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَفُوْنُ يَتَقَاتِرُ لِمُوْنٍ فِي سَبِيْلِ اللّٰهِ }

“Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir.”⁴⁹⁴

{ اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا وَّلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًا وَّلَا نَفْعًا }

“Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini, kendilerinden hiçbir zararı uzaklaştıramayacağını ve onlara hiçbir fayda sağlayamayacağını görmezler mi?”⁴⁹⁵

{ وَاَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوْا لَمْ يَكُنْ الطَّرِيْقَةُ لَاسْقِيْنَ اَهُمْ مَاءٌ غُلَقًا }

“Bana şöyle de vahyedildi: ‘Eğer yolda dosdoğru olurlarsa, mutlaka onlara bol yağmur yağdırırız ki.’”⁴⁹⁶

Âyetlerdeki İstişhâd:

Birinci, ikinci ve üçüncü: “ اَنْ اَلْحٰطٰبِ ” - “ وَاَنْ عَسٰى ” - “ وَاَلَّا يَرْجِعُ ” âyetlerinde “ اَنْ ” amel etmiştir. İlkinde isim cümlesi, diğerlerinde ise, câmid fiile dâhil olup, ismi olan zamîrüş-şe'n mahzuftur, haberide medhûlü olan cümledir. Kendisiyle medhûlü arasına herhangi bir fâsıla da girmemiştir. Dördüncüâyette ise; “ وَاَلْحٰطٰبِ اَنْ غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ”, “ اَنْ ” edât'ının medhûlü olan fiil, duâ olan mutasarrıf fiil olup, ismi olan zamîrüş-şe'n mahzûf, haberide medhûlü olan cümledir. Geri kalan âyetlerdeki; “ اَنْ قَدْ ” - “ اَنْ قَدْ صَلَقْتَا ” - “ وَاَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوْا ” - “ اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا ” - “ لَمْ اَنْ سِيَةً كُوْنُ مِنْكُمْ ” - “ اَبْلَغُوا ”

⁴⁹³ - Cin, 72/28.

⁴⁹⁴ - Müzzemmil, 73/20.

⁴⁹⁵ - Tâhâ, 20/89.

⁴⁹⁶ - Cinn, 72/16.

zamîruş-şe'n olup, haberi ise, medhûlü olan fiillerin herbiri duâ olmayan mutasarrıf fiiller olduğu için, kendisiyle medhûlleri arasına dört fâsıla edâtlar'ından (س - قَدَّ - سَوَفَ) biri girmiştir.⁴⁹⁷

3.26.2.5. Fiile Benzeyen Harfler'den (كَأَنَّ) i Muhaffefe'nin Vücûben Amel Etmesi

“كَأَنَّ” tahfif edilince “أَنَّ” gibi vücûben amel eder. Ancak “كَأَنَّ” isminin zamîr olma şartı yoktur. Ayrıca bu edatın haberi, müfred veya isim cümlesi olduğunda, kendisiyle medhûlü arasına herhangi bir fâsılaya ihtiyaç yoktur, ancak medhûlü fiil olursa, kendisiyle fiil arasına “لَمْ” ve “قَدَّ” harfleriyle vücûben fâsıla olur.⁴⁹⁸

Âyet ve Meâli:

{ فَجَعَلْنَا لَمَنَّا آهًا حَسِيْدًا كَأَن تَطْمَنُّ بِالْأَمْسِ كَذَلِكِ نُنْفِصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ }

“Bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz. İşte düşünen bir toplum için, âyetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.”⁴⁹⁹

Âyetteki İstişhâd:

Âyetteki “كَأَنَّ لَمْ تَطْمَنُّ بِالْأَمْسِ” muhaffefe “كَأَنَّ” harfinin ismi mahzûf zamîr-i şe'n olup, haberi ise “لَمْ” edatının medhûlü olan “تَطْمَنُّ” fiilidir. Haber, müfred veya isim cümlesi olmayıp fiil olduğundan edatla fiil arasına “لَمْ” edatının fâsıla olması vâcib olmuştur.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s.202-207.

⁴⁹⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 208-212.

⁴⁹⁹ - Yûnus, 10/24.

⁵⁰⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 210.

3.26.2.6. Fiile Benzeyen Harflerin Haberlerinin Tavassut ve Takdîmi

Müşebbeh bil-fiil harflerinin haberlerinin, âmîl ve isimlerin arasına tavassutu veya ikisinin üzerine takdîmi, câiz değildir. Ancak haberin zarf veya câr-mecrûr olması halinde câizdir.⁵⁰¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا }

“Çünkü bizim yanımızda (kâfirler için) bukağular vardır, cehennem vardır, boğazdan zor geçen yiyecekler vardır ve elem dolu bir azap vardır.”⁵⁰²

{ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَى }

“Şüphesiz bunda Allah'tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.”⁵⁰³

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerde “ إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا ” – “ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةٌ ” cümlelerinde, müşebbeh bil-fiil harflerinden olan “ اِنَّ ” nin haberi birinci âyette zarfı mekân, ikinci âyette ise câr-mecrûr olduğundan edât ile isim arasına tavassut olarak gelmiştir.⁵⁰⁴

3.26.2.7. Fiile Benzeyen Harfler'den (اِنَّ) Hemzesinin Meksûr Olduğu

Yerler

“ اِنَّ ” harfinin hemzesi, şu dört yerde meksûr okunur; 1-Cümlenin başında. 2-Kasemden sonra gelmesi. 3-Kavl'e mahkûye olması durumunda. 4-Kendisinden sonra lâm'ın gelmesi.⁵⁰⁵

⁵⁰¹ -İbn Hişâm, a.g.e., s. 212-214.

⁵⁰² - Müzzemmil, 73/12.

⁵⁰³ - Nâzi'ât, 79/26.

⁵⁰⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 212-214.

⁵⁰⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 214-217.

Âyetler ve Meâlleri:

إِنَّمَا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ {

“Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik.”⁵⁰⁶

إِنَّا أَنْعَمْنَا بِكَ الْكَوْتَرِ {

“Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik.”⁵⁰⁷

{إِلَّا أُولَئِكَ يَخْشَوْنَ اللَّهَ لَا يَخْشَوْنَ لِمَنْ حَمَلَتْهُمُ أُمَّهَاتُهُمْ لَمْ يَحْزُنُوهُمْ {

“Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeceklerdir de.”⁵⁰⁸

{وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ {

“Hâ Mîm. Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız.”⁵⁰⁹

{ لَيْسَ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُحْسِلِينَ {

“Yâ Sîn. (Ey Muhammed!) Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki, sen elbette dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin.”⁵¹⁰

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ الْكَلْبِيُّ أَبَ وَجْهَ لَدُنِّي ذَبِيحًا {

“Bebek şöyle konuştu: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluuyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”⁵¹¹

{إِذِ الْفُلُوفُ مَفِيقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يُدْعِيهِمْ لِيُؤْتِكُمْ لَوْلَا أَنَّهُ يُشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ {

“(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin

⁵⁰⁶ - Kadir, 97/1.

⁵⁰⁷ - Kevser, 108/1.

⁵⁰⁸ - Yûnus, 10/62.

⁵⁰⁹ - Duhân, 44/1-3.

⁵¹⁰ - Yâsîn, 36/1-3.

⁵¹¹ - Meryem, 19/30.

peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafikların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.”⁵¹²

عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَبُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ {

“Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti.”⁵¹³

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَوْلِيَاؤُهُ مَا بِالْقَطْرِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ {

“Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵¹⁴

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerin ilk üçü olan; “إِنَّمَا أَوْلِيَاؤُاِ الْمَاءِ اللَّهُ - إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ” cümlelerinde müşebbeh bil-fiil harflerinden “لَنْ” harfî, cümlenin başında geldiği için hemzesi meksûr olarak okunur. Dördüncü ve beşinci âyetlerdeki “وَالْحَكِيمُ تَابَ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ” “يس” - “وَالْحَكِيمُ تَابَ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ” cümlelerinde ise “إِنَّ” harfî kasemden sonra geldiğinden hemzesi meksûrdur. Altıncı âyetteki, “قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ” cümlede de “إِنَّ” harfî kavlı “قول” den sonra geldiğinden hemzesi meksûr olarak gelmiştir. Yedinci âyetteki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنِ السَّبِيلِ” ve “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنِ السَّبِيلِ” cümlesinde, “إِنَّ” harfinden sonra “lâm”ın gelmesinden dolayı, hemzesi meksûr olarak okunup, sekiz ve dokuzuncu âyetlerdeki “عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَبُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ” ve “عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَبُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ” cümlelerinde ise, “إِنَّ” harfinden sonra “lâm”ın gelmemesinden ve “عَلِمَ اللَّهُ” ile “شَهِدَ” fiillerinden sonra gelmesinden dolayı, hemzesi meksûr değil meftûh okunmuştur.⁵¹⁵

⁵¹² - Munâfikûn, 63/1.

⁵¹³ - Bakara, 2/187.

⁵¹⁴ - Âl-i İmrân, 3/18.

⁵¹⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 214-217.

3.26.2.8. “İnne” (إِنَّ) nin Muahhar Haberine, İsmine, Haber’in

Ma’mûlüne ve Zamîrul-Fasla“Lam”ın (ل) Dâhil Olması

Meksûre olan “ اِنَّ ” harfinden sonra gelen çeşitli yapıda “lâm” harfinin dâhil olması câizdir: a-Haberin üzerine, b-İsmin üzerine, c-Haberin ma’mûlüne, d-Zamire bitişir. Meksûre olan “ اِنَّ ” harfi tahfif olup mühmel olunca (amel etmeyince) ve müsbet kastı belirgin olmayınca da “lam”ın ismi geçen dört şeye dâhil olması vâcip olur. Bunun nedeni demeksûre olan “ اِنَّ ” harfi ile nâfiye olan “ اِنَّ ” edât’ı arasına fark meydana gelmesi nedeniyledir. Bundan dolayı ona “lâm”ı fârîka adı verilir.⁵¹⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَإِنَّ رَبَّكَ لَنُورٌ مَّعْقُودٌ لِلنَّاسِ عَلامَى ظَلَمْتَهُمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ }

“Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir.”⁵¹⁷

{ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَنْ يَخْشَى }

“Şüphesiz bunda Allah'tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.”⁵¹⁸

{ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ }

“Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.”⁵¹⁹

{ هَلْ يَلْمِزُ الْمُؤْمِنُونَ الْقَصَصَ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُ الْعِلْمُ بِمَا كُنْتُمْ }⁵²⁰

“Şüphesiz bu (İsa hakkındaki) gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵²⁰

⁵¹⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 218-220.

⁵¹⁷ - Ra‘d, 13/6.

⁵¹⁸ - Nâzi‘ât, 79/26.

⁵¹⁹ - Âl-i İmrân, 3/13.

⁵²⁰ - Âl-i İmrân, 3/62.

{ وَإِنَّا لَنَذَحْنُ الصَّافُونَ وَإِنَّا لَنَذَحْنُ الْمَبْجُونَ }

"Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız." "Şüphesiz biz (Allah'ı) tesbîh edip yüceltenleriz."⁵²¹

{ إِنِّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَمَلِيَ اللَّهُ مَا لَا تَتَّبِعُونَ }

"Bu konuda elinizde hiçbir delil de yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"⁵²²

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerin "إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْقَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ" - "إِنَّ فِي لِكِ لَعِبْقَةً لِّحِنِّ" - "وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ" cümlelerinde, meksûre olan "اِنَّ" harfinin, birincisinde haberine, ikinci ve üçüncüsünde, ismine "lâm" harfî cevâzen dâhil olmuştur. Dördüncü ve beşinci âyetteki "وَإِنَّا لَنَذَحْنُ الْمَبْجُونَ" - "وَإِنَّا لَنَذَحْنُ الصَّافُونَ" - "إِنَّ هَذَا لَهُ الْقَصُّ الْحَقُّ" cümlelerinde ise zamîr'ul- fasl olan "لَنَذَحْنُ - لَهُ" kelimelerine, "lâm" harfî cevâzen muttasıl olmuştur. Altıncı âyet olan, "إِنَّ عِدَّتَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا" cümlesi ise direkt konumuza örnek olmayıp, nâfiye olan "اِنَّ" edât'ına misâldir, geçen âyeti burada istişhâd etmesinin sebebi, nâfiye olan "اِنَّ" edât'ıyla muhaffefe olan "اِنَّ" edatı arasına fark olsun diye, "اِنَّ" harfî tahfîf edilip, amel etmeyince ve müsbet kastı belirgin olmayıncada, "lâm"ı fârikanın "اِنَّ" edatının haberine, ismine ve haber'in ma'mûlüne muttasıl olması vâciptir.⁵²³

3.26.2.9. "Lâ Nâfiye Lil-Cins"nin (اِنَّ) "İnne"nin (لَا النَّافِيَةَ لِلْجِنْسِ) Amelini

Etme Şartları

Nâfiye olan "لَا" edatı, aşağıda zikredeceğimiz üç şart'ı hâiz olduğu zaman, müşebbeh bil-fiil harflerinden olan meksûre olan "اِنَّ" gibi, ismini nasb edip,

⁵²¹ - Sâffât, 37/165-166.

⁵²² - Yûnus, 10/67.

⁵²³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 218-220.

haberini ref' eder. Bu şartlar şunlardır, a-Nâfiye olan “ لا ” edât'ı cins için olmalı. b- İki ma‘mûlûde nekre olmalı. c-İsmi mukaddem, haberi muahhar olmalı. Ayrıca cins için nâfiye olmayıp, müfred için olursa nâkıs fiillerden olan “ يَكْسُ ” nin amelini eder, şâyet son iki şarttanbirisini yerine gelmezse, “ لا ” edatının tekrarı gerekir.⁵²⁴

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِذْ يَنْجُو لَصَاحِبِهِ لَا تَحْنِبُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ }
{ إِذْ يَنْجُو لَصَاحِبِهِ لَا تَحْنِبُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ }

“Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu.”⁵²⁵

{ قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ }

“Allah, "Sana emrettiğim zaman, seni saygı ile eğilmekten ne alıkoymdu?" dedi. (O da) "Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın" dedi.”⁵²⁶

{ لَا فِىهَا عِزٌّ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزَفُونَ }

“Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar.”⁵²⁷

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden “ تَحْنِبُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ ” âyetinde, “ لا ” edât'ı nâfiye olduğu için fiile dâhil olup meczûm yapmıştır. İkinci âyet olan “ قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ” cümlesinde ise, “ لا ” edât'ı masdariyye olan “ أَنْ ” den sonra zâide olarak gelmesi sonucunda amel etmemiştir. Üçüncü örnek âyetimizdeki “ لَا فِىهَا عِزٌّ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنزَفُونَ ” cümlesinde de, “ لا ” edât'ının haberi olan zamîr ve câr-mecrûr'un “ فِىهَا ” ve “ هُمْ ”

⁵²⁴ -İbn Hişâm, a.g.e., s. 220-223.

⁵²⁵ - Tevbe, 9/40.

⁵²⁶ - A'râf, 7/12.

⁵²⁷ - Sâffât, 37/47.

isme mukaddem olmasından dolayı, “ لَّا ” edât’ı amel etmeyip tekrarı vâcib olmuştur.⁵²⁸

3.26.3. Nevâsıhlardan “Zanne” (ظَنَّ) ve Benzerleri

Nevâsıhların üçüncüsü “ef’âl-i kulûb” dediğimiz zanne ve benzerleri olan; “ وعلم - وجد - زعم - خال - درى - حسب - رأى - ظَنَّ ” fiillerden müteşekkil olup, mübtedâ ve haberi nasb edip kendilerine mef’ûl yaparlar. Bu fiiller, ma’mûllerinden muahhar veya ma’mûlleri arasına mutavassıt olduklarında tercih edilen görüşe göre, ilgâ (câizi olarak lâfzen ve mahallen amel etmeme) kuralına tabi tutulurlar. Ayrıca bu fiilerden hemen sonra; nâfiye olan, “ إِنَّ - لَا - مَا ” lâm’ı ibtidâ, kase ve istifhâm” gibi edâtlar geldiği zaman ta’lîk (vücûbi olarak, sadece lâfzen amel etmeme) kuralına tabi tutulur.⁵²⁹

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا أَنْزِلُ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بِصَآءٍ رَالٍظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا }

“Mûsâ ise, "İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi olarak görüyorum" demişti.”⁵³⁰

{ إِنَّهُمْ يَبُغُونَنَا وَإِنَّا لَنَرَاهُمْ فِي صُرُوفٍ مُّبِينَةٍ }

“Şüphesiz onlar o azabı uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görüyoruz.”⁵³¹

{ لَلْأَسْبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ أَمْرٍ مِّنْهُمْ مَا أَكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ }

“Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır.”⁵³²

⁵²⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 220-223.

⁵²⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 225-238.

⁵³⁰ - İsrâ, 7/102.

⁵³¹ - Meâric, 70/6-7.

⁵³² - Nûr, 24/11.

{ وَمَا تَقَدُّوا لَأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ بِحَمْلِهِمْ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَأَسْتَعْفِ اللَّهُ عَنْ غُفْرَانِهِمْ }

“Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵³³

{ فَلَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرْبِ حَتَّىٰ يَأْتِيَكُمُ الْوَيْلُ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ يُغْلِبُ الَّذِينَ كَفَرُوا أَلَمْ تَكُونُوا أَقْبِلُوا عَلَيْهِ نَاقُتًا }

“Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar, kâfirlere helâl değildirler. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar”⁵³⁴

Âyetlerdeki İstîshâd:

İbn Hişâm, nevâsıhların üçüncüsü olan “ef‘âl’i kulûb” konusu ile ilgili on âyet istîshâd etmiştir. İlk beşini burada zikredecek geri kalanına ise, “ilgâ ve ta‘lîk” konusunda yer vereceğiz. Âyetlerdeki “لَا ظَنُّكَ يَا ذَرِّعُ مَثَبٍ مِّمَّا” - “لَا ظَنُّكَ يَا ذَرِّعُ مَثَبٍ مِّمَّا” - “لَا ظَنُّكَ يَا ذَرِّعُ مَثَبٍ مِّمَّا” - “لَا ظَنُّكَ يَا ذَرِّعُ مَثَبٍ مِّمَّا” - “لَا ظَنُّكَ يَا ذَرِّعُ مَثَبٍ مِّمَّا” cümlelerde, ef‘âl’i kulûb olan “علم - وجد - حسب - رأى - ظن” fiillerinin her biri aslında mübtedâ ve haber olan ma‘mûllerini nasb ederek ilk ma‘mûlü, birinci mef‘ûl, ikinci ma‘mûlü de ikinci mef‘ûl olarak mansûb olmuştur.⁵³⁵

3.26.3.1. Ef‘âl-i Kulûbün Tâ‘lîki

Ta‘lîk: “لَا - مَا - لَ - لَ” edâtları ile ibtidâ, kasem ve istifhâm “ل” gibi edâtların, efal’i kulûb ile ma‘mûlleri arasına girmesiyle bu fiillerin amellerinin sadece lâfzen iptâl edilmesine denir.⁵³⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ ثُمَّ نَكَحْنَا سَوَاعِدَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَقَدْ عَدَّوْا عَلَيْنَا فَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ فَقَدْ جَاءَ بِذُنُوبِهِ قَوْمًا مَّا هُمْ بِأَعْدَاءُ نَافِلُونَ }

“Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve "Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin" dediler.”⁵³⁷

⁵³³ - Müzzemmil, 73/20.

⁵³⁴ - Mümtehhine, 60/10.

⁵³⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 225-227.

⁵³⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 233.

⁵³⁷ - Enbiyâ, 21/65.

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَلَدٍ وَتَذُنُّونَ إِذْ يُرْمَى إِلَيْكُمْ قَلْبًا مُلَاحِظًا

“Allah'ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O'na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!”⁵³⁸

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ {

“(Onlar böyle yaparak) kendilerine zarar veren, fayda getirmeyen şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun, onu satın alanın Âhirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı.”⁵³⁹

وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَلْوَتِي {

“Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz.”⁵⁴⁰

{ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ }

“Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını görecektir.”⁵⁴¹

Âyetlerdeki İstişâh:

– “وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ” – “وَتَذُنُّونَ إِذْ يُرْمَى إِلَيْكُمْ قَلْبًا مُلَاحِظًا” – “لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَلُمَّا بِكُمْ يَنْطُوقُونَ” – “وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَلْوَتِي” – “وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيُّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ” – “وَتَذُنُّونَ إِذْ يُرْمَى إِلَيْكُمْ قَلْبًا مُلَاحِظًا” – “لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَلُمَّا بِكُمْ يَنْطُوقُونَ” fiilleri ile ma‘mûlleri arasına nâfiye olan “مَا” ve “إِنْ” edâtı, ibtidâ lâm’ı, istifhâm edât’ının girmesiyle, âyette zikrolunan “عَلِمَ” ve “ظَنَّ” fiilleri vücûbi olarak, sadece lâfzen amelden ta‘lîk (engellenmişler) olmuşlar.⁵⁴²

⁵³⁸ - İsrâ, 17/25.

⁵³⁹ - Bakara, 2/102.

⁵⁴⁰ - Tâhâ, 20/71.

⁵⁴¹ - Şuarâ, 26/227.

⁵⁴² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 233-238.

3.27. FÂİL KONUSU

Fâil; fiilin veya fille müevvel olanın kendisine isnâd edilen merfû‘ isim veya müevvel isimden ibârettir. Fâilin âmili kendisinden sonra gelmeyip, kendisine, tensiye, cemi‘ ‘alâmeti bitişmez, fâilin te’nîs olması durumunda te’nîs alâmeti bitişir; ancak zâhiri mecâzî te’nîs, fiilinden munfasıl olan hakîkî müennes, medih ve zemm fiillerine muttasıl olan ve cemi‘de iki vecih (te’nîs alâmetinin muttasıl olması veya olmaması) câizdir. Cemi‘ müzekker sâlim ve cemi‘ müennes sâlim ise müfredlerinin hükmüne (müzekker ve müenneslik alâmeti) tabidir.⁵⁴³

Âyetler ve Meâlleri:

{ أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِ مَكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ }

“İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?”⁵⁴⁴

{ تُمُّ كُلِّي مِنْ كُلِّ الشَّجَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بَطُونٍ مَا شَتَابِلُهَا أَلْوَانُهُ فِيهِ شَفَا لِنَاسٍ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ }

"Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylım) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır.⁵⁴⁵

{ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَ تَكْمِيمُ ظِلَّةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَشَفَا لِمَنْ فِي الصُّلُورِ وَهَلَى وَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ }

“Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi.”⁵⁴⁶

{ فَقَدْ جَاءَ بِكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهَلَى وَحْمَةٌ }

“İşte size Rabbinizden açıkça bir delil, bir hidayet ve bir rahmet geldi.”⁵⁴⁷

⁵⁴³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 239-244.

⁵⁴⁴ - Hadîd, 57/16.

⁵⁴⁵ - Nahl, 16/69.

⁵⁴⁶ - Yûnus, 10/57.

⁵⁴⁷ - En‘âm, 6/157.

{ إِذْ قَالَتْ أُمُّ رَأَةٍ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ }

“Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et. Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" demişti.”⁵⁴⁸

Âyetlerdeki İstişhâd:

Müellif, birinci ve ikinci âyet olan “ تَلْمِيحًا لِّلْوَالِدَةِ ” ve “ أَلَمْ يَلْمِزْنَاكَ لَمَّا كَانَتْ أُمَّةً لَّيْسَ لَكَ جَاهٌ لَّهُمْ ” cümlelerini, müevvel fâil olan “ أَنْ تُخْشَع ” müevvel bil-masdar olup, “ تُخْشَع ” takdîrindedir ve müevvel fiile (ismi fâil olan “ تَتَجَلَّف ” muzâri’olan “ يَخْتَلِف ” fiili hükmündedir) İstişhâd olarak zikretmiştir. Üçüncü, dördüncü âyetlerdeki “ فَكُلُّوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَيْثُ كُنْتُمْ وَأَطِيعُوا أَمْرَ اللَّهِ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الرَّسُولِ ” ve “ فَكُلُّوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَيْثُ كُنْتُمْ وَأَطِيعُوا أَمْرَ اللَّهِ وَأَطِيعُوا أَمْرَ الرَّسُولِ ” cümlelerinde ise, fâil mecâzî müennes olduğundan te'nîs tâ'sının ilhâkı câizi olup, üçüncü âyette fiile “ ت ” bitişirken, dördüncü âyette ise, fiile tâ bitişmemiştir. Beşinci âyette, müennesi hakiki “ ت ” sı muttasıl olup, ni'me-bi'se fiillerinden sonra gelmeyen te'nîs'e örnek olarak da “ إِذْ قَالَتْ أُمُّ عِمْرَانَ ” cümlesi zikredilmiştir; Burada “ أُمُّ ” kelimesi müennesi hakiki muttasıl ve ni'me bi'se fiillerinden sonra gelmediği için, “ قَالَتْ ” fiiline vucûbi olarak te'nîs tâ'sı ilhâk oldu.⁵⁴⁹

3.28. FÂİLİN HAZF EDİLDİĞİ YERLER

Fâil, dört yerde hazf edilir: 1-Müstenâ-i müfarrağ ğayri müceb'te. 2-Masdar'ın fâilinde. 3-Nâib'i fâilde. 4-Taaccüb bâb'ının “ أَفْعُل ” sigasında.⁵⁵⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{ أَوْ إِطْعَمَ أُمَّةً فِي يَوْمٍ مِّنْ مَّغْرِبَةٍ يَتَرْتِمَى ذَاتَ الْقُرْبَىٰ }

“Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır.”⁵⁵¹

⁵⁴⁸ - Âl-i İmrân, 3/35.

⁵⁴⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 239-244.

⁵⁵⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 244-245.

⁵⁵¹ - Beled, 90/14-15.

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَابْتُلُغِي الْعُرَىٰ وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ {

“Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu” denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdi'ye oturdu.”⁵⁵²

أَسْمِعْ لَهُمْ وَأَبْصُرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمِينَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ {

“Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler! Ama zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler.”⁵⁵³

Âyetlerdeki İstişâd:

İbn Hişâm, fâil’in hazf edildiği yerlerle ilgili örnek âyetlerden; “أَوْ طُعِمَ أَمٌ فِي يَوْمٍ” âyetini masdarın fâilinin hazfî için istişâd etmiştir. Aslı “طُعِمَ أَمُهُ بِتِيمَا” olup, fâil olan zamîr mahzûftur. İkinci âyet olan, “وَقُضِيَ الْأَمْرُ” cümlesi nâib’i fâile örnek olup, aslı, “وَقَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ” fâil mahzûftur. Üçüncü âyetteki, “أَسْمِعْ لَهُمْ وَأَبْصُرْ” taaccub bâb’ına örnek olup, cümlenin aslı “وَأَبْصُرْ بِهِمْ” dir, mahzûf olan fâil “بِهِمْ” dir.⁵⁵⁴

3.29. FÂİL’DE ASL OLAN FİLDEN HEMEN SONRA GELMESİ

Fâilde asl olan, âmilinden hemen sonra gelmesidir; ancak cevâzen veya vücûben fâil mef’ûlden sonra da gelebilir.⁵⁵⁵

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَرِثَ سُلَيْمَانُ حَاثَ ثَمُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا مَا لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ وَأَوْتُوا مِنِّي مَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُمُ الْفَضْلُ الْعَبِيدُ }

“Süleyman, Dâvûd’a varis oldu ve "Ey insanlar, bize kuşdili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütuftur" dedi.”⁵⁵⁶

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النَّذِيرُ {

“Andolsun, Firavun'un ailesine de uyarıcılar gelmişti.”⁵⁵⁷

⁵⁵² - Hûd, 11/44.

⁵⁵³ - Meryem, 19/38.

⁵⁵⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 244-245.

⁵⁵⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 245.

⁵⁵⁶ - Neml, 27/16.

⁵⁵⁷ - Kamer, 54/41.

{ وَذَاتِ ابْنِ إِسْرَائِيلَ إِتْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ }

”Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, .”⁵⁵⁸

Âyetlerdeki İstişhâd:

İbn Hişâm, fâilin fiilden sonra gelmesi gerektiğini söylemiştir. Buna istişhâd olarak âyetteki “ وَرَبِّ سُلَيْمَانَ دَاوُدَ ” cümlesini şâhid getirerek, fiilden hemen sonra olan, “ سُلَيْمَانَ ” kelimesinin fâil, akabindeki “ دَاوُدَ ” kelimesinin de mef’ûl olduğunu ifade eder. Fâilin cevâzen taahhürüne örnek olarak da “ أَلْ فِرْعَوْنَ التُّدْرَ ” cümlesinde, fâil olan “ التُّدْرَ ” kelimesi, mef’ûl olan “ أَلْ ” kelimesinden sonra, iltibâs olmadığından, gelmesi câizdir. Fâilin vücûben taahhürüne örnek olarak da “ وَذَاتِ ابْنِ إِسْرَائِيلَ إِتْرَاهِيمَ رَبُّهُ ” cümlesini getirerek burada fâilin, muahhar olan “ رَبُّهُ ” kelimesi, mef’ûlün de “ إِتْرَاهِيمَ ” kelimesi olduğunu söylemiştir. Şayet, fâil müteahhir değilse, mef’ûl olan “ إِتْرَاهِيمَ ” kelimesinden önce gelseydi, zamîr’in hem lâfzen hemde rütbeten müteahhir olana râci‘ olması gerekirdi.⁵⁵⁹

3.30. MEF’ÛLÜN VÜCÛBEN TAAHHÜRÜ

Mef’ûlün taahhürü, lâfzî veya mânevî karineler bulunmadığı takdirde vâciptir; İltibâs korkusu olmadığı durumlarda, fiil ve fâilin üzerine cevâzen takdîmi mümkündür, sadâret isteyen bazı edatlardan dolayı da takdîmi vâcip olur.⁵⁶⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{ فَرِيقًا أَهْلَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّىٰ عَمَلِيَهُمُ الضَّلَالَةَ ۚ إِنَّهُمْ أَخَذُوا الشَّيْءَ بِأُظْهُرِ الْأُذُنِ ۚ وَإِنِ اللَّيْلُ وَجَسَ ۚ وَنَ أُنْهَمُ مُهْتَمُونَ }

”Allah, bir kısmına hidâyet etti, bir kısmına da sapıklık lâyük oldu. Çünkü onlar Allah’ı bırakıp şeytanları dost edinmişlerdi. Kendilerinin de doğru yolda olduklarını sanıyorlardı.”⁵⁶¹

⁵⁵⁸ - Bakara, 2/124.

⁵⁵⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 245-248.

⁵⁶⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 248-249.

⁵⁶¹ - A‘râf, 7/30.

قُلِّ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ {

“De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O'nündür.”⁵⁶²

Âyetlerdeki İstişhâd:

Konuyla ilgili istişhâd ettiği âyetlerden birincisi olan “ فَرِيقًا هَلَىٰ ” cümlesinde mef'ûl olan “ فَرِيقًا ” kelimesi, iltibâs korkusu olmadığından, fiil ve fâil üzerine cevâzen takdîm olmuştur. İkinci şahid olan “ أَيًّا مَا تَدْعُوا ” cümlesinde ise, “ أَيًّا ” edât'ı, mef'ûl olup, sadrul-keîâm isteyen edâtlardan olan, ism-i şart edâtı olması hasebiyle fiil ve fâil'den önce gelmiştir. “ مَا تَدْعُوا ” fiili de nûn'un hazfîyle meczûmdur.⁵⁶³

3.31. MEDİH VE ZEMM FİİLLERİ OLAN (نِعِم) VE (بُئْسَ) NİN

FÂİLLERİ VE HÜKÜMLERİ

Medih ve zemm fiilleri olan “ نِعِم ” ve “ بُئْسَ ” nin fâillerinin üç şekilde gelmesi vâciptir. a-“ أَلْ ” takısıyla muarref isim olması. b-“ أَلْ ” takısıyla muarref isme muzâf olması. c-Kendisinden sonra gelen temyîz olan nekireyle müfesser olan, müstetir zamîr olarak gelmesi.

Medih ve zemm fiilleri ism-i zâhir veya zamîr olan faillerini aldıktan sonra akabinde mahsûs bil medh ve mahsûs bil zemm gelir, mahsûsun fâil üzerine takdîmi câiz olmayıp, fiil ile fâilin üzerine takdîmi icmâ ile câizdir. Karine olması durumunda ise mahsûsun hazfî câizdir.⁵⁶⁴

⁵⁶² - İsrâ, 17/110.

⁵⁶³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 248-249.

⁵⁶⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 249-251.

Âyetler ve Meâlleri:

وَهَبْنَا لِذَاوُودَ سُلَيْمَانَ حَانَ زُجْمَ الْعَبْدِ إِذْ إِنَّهُ أُوَابٌ {

“Dâvûd’a Süleyman’ı bağışladık. O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.”⁵⁶⁵

{ وَلَدَارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارَ الْمُتَّقِينَ }

“Âhîret yurdu ise daha hayırlıdır. Allah’a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzeldir.”⁵⁶⁶

{ فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ }

“Haydi, içinde ebedî kalacağınız cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!”⁵⁶⁷

{ أُوهُمْ لَكُمْ عُلُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا }

“Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!”⁵⁶⁸

Âyetlerdeki İstişhâd:

İstişhâd âyetlerinden birincisi olan, “ زُجْمَ الْعَبْدِ ” cümlesinde; ni‘me fiilinin fâili, vücûben “ أَل ” takısıyla muarref olarak gelen “ الْعَبْدِ ” ismidir. Ayrıca karine olması durumunda mahsûs bil medh veya bil zemmin hazfî, câizdir. “ الْعَبْدِ ” cümlesi, siyâkının delâlet etmesinden dolayı mahsûsu cevâzen hazf olup, cümlenin takdîri; “ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ” ve “ وَلَنِعْمَ دَارَ الْمُتَّقِينَ ” şeklidir. İkinci ve üçüncü âyetteki “ فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ” ve “ أَل ” takısıyla muarref olarak gelen “ الْمُتَكَبِّرِينَ ” ve “ أَل ” kelimelerinde, fâiller, “ أَل ” takısıyla muarref olarak gelen “ الْمُتَكَبِّرِينَ ” ve “ أَل ” kelimeleridir. Dördüncü âyetteki

⁵⁶⁵ - Sâd, 38/30.

⁵⁶⁶ - Nahl, 16/30.

⁵⁶⁷ - Nahl, 16/29.

⁵⁶⁸ - Kehf, 18/50.

“بَدَّلَ” kelimesinden önce müstetir ve müfesser olan “هُ” zamîri olup, cümlenin takdîri; “بِمَسِّ الْبَدَلِ بَدَلًا” şeklindedir.⁵⁶⁹

3.32. NÂİB-İ FÂİL KONUSU

Fâil, lâfzî veya mânevî bir nedenden dolayı hazf edilip, yerine onun bütün hükümlerine uyacak olan sırasıyla; mef'ûlü bih, muhtass ve mutasarrif olan zarf, câr-mecrûr ve masdar geçebilir. Fiilin ilk harfi mazmûm okunur, ayrıcabir harfin ziyâde olduğu durumlarda “ذُعُكُم” gibi fiillerde, ikinci harfi mazmûm okunurken, iki harfin ziyâdesi halinde de “أُظْلِقَ” gibi fiillerde ise üçüncü harf de mazmûm okunur. Sondan bir önceki harf, muzârî'de meftûh okunurken mâzîde ise meksûr okunur. Zarf veya masdar ancak şu üç şartlafâilin yerine geçebilir: a-Muhtas olmaları (vasıflı olmaları) b-Masdariyet veya zarfîyet üzerine mansup olmamaları ve mutasarrif olmaları. c-Mef'ûlü bih'in mevcûd olmaması.⁵⁷⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{ مَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَسَبَّوْا فِي الْحَدَائِسِ فَاذْسَبُوا يَمْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ }

“Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın" denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin.”⁵⁷¹

{ قُلْ لِّلَّذِينَ آمَنُوا لِمَنِينٌ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ }

“İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”⁵⁷²

⁵⁶⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 249-251.

⁵⁷⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 251-258.

⁵⁷¹ - Mücadele, 58/11.

⁵⁷² - Casiye, 45/14.

{ إِذْ مَا لَمْ يَكُنْ مِنَ الْمَيْتَةِ وَالِدَمَّ وَلَحْمَ الْخَنِزِيرِ وَمَا أَهْلٌ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَحَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ مَيْتَةٍ وَلَا عَادَ فَيَلْتَمِسُ لِيَعْمَهُ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ حَمِيمٌ }

“Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı.”⁵⁷³

Âyetlerdeki İstîşhâd:

İbn Hişâm, konuyla ilgili istîşhâd ettiği âyetlerin ilki olan, “فَيَل لَكُمْ تَسْحُوا” cümlesinde, fâilin hazf edildiğini ve niyâbeten câr-mecrûr olan “لَكُمْ” kelimesinin geçtiğini söylemektedir. İkinci âyet olan “يُحْيِي قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ” cümlesi, Ahfeş ve İmâm Cafer’in kırâatinde fiil meçhûl olarak okunmuştur. Mef’ûl bih olan “قَوْمًا” kelimesi var olmasına rağmen, câr-mecrûr olan “بِمَا” kelimesi, “لِيُحْيِي” fiiline nâib’i fâil olmuştur. Ancak İbn Hişâm buna cevâben şöyle der: “Muhtemeldir ki nâib’i fâil, câr-mecrûr olmayıp, mezkûr âyetteki “لِيُحْيِي” fiilinde müstetir zamîr olup, âyetin başından mefhûm olan “غُفْرَانَ” kelimesine râci’ olur, mef’ûl bih olan “قَوْمًا” kelimesinin niyâbeti ise, ikinci mef’ûl olduğu ve birinci mef’ûlün yokluğunda ise kendisi niyâbet edecektir.” Üçüncü âyet olan “اضْطُرَّ” fiili hemze-i vasılla başlandığından üçüncü harfi olan “ط” mazmûm okunur.⁵⁷⁴

3.33. İŞTİGÂL KONUSU

İştigâl: Bir ismin mukaddem olup, akabinde ismin zamîrinde amel eden bir âmilin gelmesi, şâyet ma’ mûlû olan zamîrden boş olursa mukaddem isme musallat olup onu nasb eder, diye tarif edilir. Fiilin üzerine mukaddem olan isim için hareke yönünden beş durum söz konusudur: 1-Nasb’ın tercih edildiği durum. 2-Nasb’ın vâcip olduğu durum. 3-Ref’ halinin tercih edildiği durum. 4-Ref’in vâcip olduğu durum. 5-Nasb ve ref’ halinin eşit olduğu durum.

⁵⁷³ - Bakara, 2/173.

⁵⁷⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 251-258.

Nasb halinin tercih edildiği yerler şunlardır: a-İştigâle konu olan fiilin, talep dediğimiz; emir, nehiy ve duâ olması. b-İştigâle konu olan ismin, fiil cümlesiyle mesbûk olan âtıfla beraber olması. c-Genellikle fiillere dâhil olan edât'ın iştigâle konu olan ismin önüne geçmesi. Nasb halinin vâcib olduğu yer ise; sadece fiillere dâhil olan edatların (şart ve tahdîd gibi) iştigâle konu olan ismin önüne geçmesi gibi durumlarda. Ref' halinin vâcib olduğu yer; sadece isim cümlesine dâhil olan edât'ın (izâ-i fücâiyye gibi, zira bu edât sadece isim cümlesine dâhil olur). İştigâle konu olan ismin önüne geçmesi gibi durumlarda. Nasb ve ref' halinin müsâvi olduğu durum ise; kendinden önce geçen bir isme, haber olan bir fiil cümlesiyle mesbûk olan bir 'âtıf'ın, iştigâle konu olan ismin önüne geçmesi gibi durumlarda. Ref' halinin tercih edildiği yer: mezkûr olan durumlar dışında ref' hali tercih edilir.⁵⁷⁵

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَالسَّلْبُ وَالسَّارِقَةُ قَطَعُ أَبْوَابَهُمَا جَاءَ بِمَا كَسَبَ مَا نَكَالَ الْإِنِّ لِلَّهِ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ }⁵⁷⁵

“Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁷⁶

{ لِّذَايَةِ الرَّبِّ فَاجْتَابُوا كُلِّ وَاحِدَةٍ مِّمَّا جَلَدَتْ }⁵⁷⁷

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.”⁵⁷⁷

{ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ وَالْأَنْعَامَ حَمَلَتْهَا لَكُمْ فِيهَا هَبَاءٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ }⁵⁷⁸

“İnsanı nutfeden (bir damla sudan) yarattı. Böyle iken bakarsın ki o, Rabbine açık bir hasım kesilmiştir. Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.”⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 258-265.

⁵⁷⁶ - Mâide, 5/38.

⁵⁷⁷ - Nûr, 24/2.

⁵⁷⁸ - Nahl, 16/4-5.

{ فَقَالُوا أَبَاؤُنَا لِحَا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذَا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ }

“Semûd kavmi de uyarıcıları yalanlamış ve şöyle demişlerdi: "İçimizden bir insana mı uyacağız? (Asıl) o takdirde biz apaçık bir sapıklık ve delilik içine düşmüş oluruz.”⁵⁷⁹

{ جَاءَتْ عَادٌ يَدْخُلُونَهَا مِجْلُونَ فِيهَا مِنْ آسَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَلَوْ لَوْأَ وَبِ أَسْهُمٍ فِيهَا حَرِيرٍ }

“Onlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler. Oradaki elbiseleri de ipektir.”⁵⁸⁰

{ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ }

“İşledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır.”⁵⁸¹

Âyetlerdeki İstişâd:

Nasb halinin tercih edildiği yerlerden biriside, fiilin, taleb dediğimiz; emir, nehiy ve duâ olması durumunda ismin mansûb olması tercih edilir. Buna istişâd olarak; geçen âyetlerden birinci ve ikinci olan “ وَالرِّسَالِ وَالسَّارِقَةَ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ” ve “ الرَّانِيَّةُ وَالزَّانِي ” cümlelerinde istiğâle konu olan “ فَاقْطَعُوا ” ve “ فَاجْلِدُوا ” fiilleri emir olmalarına rağmen, “ وَالسَّارِقِ وَالسَّارِقَةَ ” ve “ الرَّانِيَّةُ وَالزَّانِي ” isimleri, nasb halleri tercih edilmesi gerekirken, Yedi kırâat âlimlerinin icmâi ile merfû‘ okunmuştur. Âyetlerin takdîri; مِمَّا يَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ حُكْمُ الزَّانِي وَالزَّانِيَةِ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا - “ مِمَّا نُنزِلُ عَلَيْكُمْ حُكْمَ السَّارِقِ وَالسَّارِقَةَ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ” şeklinde olup, birinci âyetin irabı; “ السَّارِقِ وَالسَّارِقَةَ ” mübtedâdır, haber ise mahzûf câr-mecrûr olan “ مِمَّا يَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ حُكْمُ ” cümlesidir. “ فَاقْطَعُوا ” ifadesi decümle-i müste’rifedir. İkinci âyette de aynı durum söz konusudur. Üçüncü âyet olan “ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ” cümlesinde, “ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا ” cümlesinde, “ الْإِنْسَانَ ” kelimesi istiğâle konu olan isim olup, “ الْأَنْعَامَ ” isminin fiil cümlesiyle mesbûk olan âtıfla beraber gelmesinden dolayı, “ الْأَنْعَامَ ” isminin

⁵⁷⁹ - Kamer, 54/24.

⁵⁸⁰ - Fâtır, 35/33.

⁵⁸¹ - Kamer, 54/52.

mansûb okunması bütün kurrâlar icmâ' etmişlerdir. Dördüncü âyet olan “أَبَشْرًا مِنَّا وَاحِدًا” cümlesinde; “أَبَشْرًا” ismin üzerine, genellikle fiillere dâhil olan edât olan istifhâm hemzesinin ismin önüne geçmesinden dolayı, “أَبَشْرًا” ismi mukadder bir fiille mansûb okunması müraccahtır. Beşinci âyet olan “جَاءَتْ عَمَلٌ يَلْمُظُونَهَا” cümlesindeki “جَاءَتْ” ismi hakkında, yedi kırâat imamı başka irabı müraccih bir durum olmamasından dolayı, merfû' okunmasına icmâ etmişlerdir. Altıncı âyet olan “وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلَهُ لَوْهٌ فِي الزُّبُرِ” cümlesindeki “فَعَلَهُ” fiili sâbık olan “كُلُّ” kelimesinde amel etmesi durumunda maksûd mana bozulacağından “كُلُّ” kelimesinin merfû' okunup mübtedâ olması vâciptir, akabinde gelen “فَعَلَهُ” fiil cümlesinde mahallen merfû' onun sîfâtı olur, cümlenin takdîri; “وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلَهُ لَوْهٌ تَابَتْ فِي الزُّبُرِ” (onların yaptıkları her şey Zübür'da sâbittir) şeklinde olur.⁵⁸²

3.34. TENÂZU' KONUSU

Buna, tenâzu' bâb'ı denildiği gibi, i'mâl bâbıda denilir. Tenâzu' sözlükte: birbiriyle çekişmek, münazaa etmek, uyuşmamak, ihtilâflı olmak, anlaşmamak, tartışmak, birşeyi herbiri kendi tarafına çekmek manalarına gelir. Nahiv ıstılâhında ise: iki ya da daha fazla âmil'in önden gelip, arkasından bir ya da daha fazla ma'mûlün gelmesiyle, mütekaddim olan her birâmilin kendisinden sonra gelen ma'mûle tâlip olmasıdır. Birkaç şekilde meydana gelir; a-İki âmilin bir ma'mûl'e tâlip olması. b-İki âmilin birden fazla ma'mûl'e tâlip olması. c-İkiden fazla âmilin bir ma'mûle tâlip olması. d- İkiden fazla âmilin birden fazla ma'mûl'e tâlip olması.⁵⁸³

Âyet ve Meâli:

قَالَ أَتُونِي أَفْرَغَ عَمَلِيهِ قَطْرًا {

“Bana erimiş bakır getirin, Bunun üzerine boşaltayım” dedi.⁵⁸⁴

⁵⁸² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 258-265.

⁵⁸³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 265-270.

⁵⁸⁴ - Kehf, 18/96.

Âyetteki İstişhâd:

İbn Hişâm, iki âmilin bir ma'mûl'e tenâzü'üne istişhâd olarak “آتُونِي أُفْرِغْ عَ لَمِيَهَ قَطْرًا” âyetini istişhâd ederek; “burada “آتُونِي” cümlesinin fiil, fâil ve mef'ûl'dan müteşekkil olup ikinci mef'ûle muhtâç olduğunu, ikinci cümle olan “أُفْرِغْ” fiilinin ise, fiil, fâil'den müteşekkil olup mef'ûle muhtâç bir cümle olduğunu ifâde edip, her bir fiilin kendilerinden sonra gelen “قَطْرًا” ismine tâlipve tenâzu' ettiklerini beyân eder.” Bu âyette, âmel yakınlığı münâsebetiyle İkinci âmil olan “أُفْرِغْ” fiiline verilip ikinci âmil olan “آتُونِي” fiili için mef'ûl takdîr edildi.⁵⁸⁵

3.35. MEF'ÛLLER KONUSU

Fâil devamlı merfû' olduğu gibi, mef'ûlde devamlı mansûbdur. Mef'ûller beş kısımdır; 1-Mef'ûlün bih. 2-Mef'ûlün mutlak. 3-Mef'ûlün fih. 4-Mef'ûlün leh. 5-Mef'ûlün maâh.⁵⁸⁶ Müellif, mef'ûller konusunun girişinde es-Sîrâfînin altıncı meful olarak zikrettiği mef'ûlün minh'le ilgili bir âyet istişhâd etmiştir.

Âyet ve Meâli:

{ وَاخْتَارَ مِنْ قَوْمِهِ سَبْعِينَ رَجُلًا حِقَاقَةَ ذُنَا }

“Mûsâ, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti.”⁵⁸⁷

Âyetteki İstişhâd:

Eserin yazarı, âyetteki “قَوْمِهِ” isminin mansûb cer harfinin hazfiyle mansûb olduğunu ve onun mef'ûlün minh'e örnek olduğunu beyân ederek âyetin takdîrinin “وَاخْتَارَ مِنْ قَوْمِهِ” şeklinde olduğunu ifâde eder.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 267.

⁵⁸⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 270-271.

⁵⁸⁷ - A'râf, 7/155.

⁵⁸⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 270-271.

3.35.1. Mef'ûlün Bih

Fâilin fiilinin üzerine vâki olduğu şeye mef'ûlün bih denir. “ ضَرَبْتُ زَيْدًا ” gibi. Zira fâilin fiili olan vurma eylemi mef'ûl olan Zeyd üzerine vâki olmuştur.⁵⁸⁹ Musânnıf, mef'ûlün bih konusuyla ilgili âyet istişhâd etmemiştir.

3.35.1.1. Münâdâ

Mef'ûlün bih kısmından olan münâdâ; muzâf, şibh'i muzâf ve maksûd olmayan nekre gibi kısımlara ayrılıp, irabı mansûbdur. Müfred marife olan münâdâ ise, mahallen mansûb olup ref' üzere mebnîdir.⁵⁹⁰

Âyetler ve Meâlleri:

يَا قَوْمِ لِمَ تَعْبُدُونَ مَا كَانَتْ جَنَابًا فَأَتَانَا فَمَا تَعْبُدُونَ إِلَّا نُكُوتَ مِنَ الصَّافِيَّاتِ {

“Dediler ki: "Ey Nûh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı uzattın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı getir.”⁵⁹¹

قَدْ أَنْزَلْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَنْتَ لَهُ الْخَلِيدُ {

“Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik ve “(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur” diye demiri ona yumuşattık.”⁵⁹²

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerdeki “ نُوْحٌ ” ve “ يَا نُوْحُ ” cümlelerindeki, “ يَا ” nidâ harfi “ نُوْحٌ ” ve “ نُوْحٌ ” kelimeleri ise, müfred marife olmalarından dolayı, ref' üzerine mebnîdirler.

3.35.1.2. Mütekellim “yâ” sına Müzâf Olan Münâdânın Hükümü

Münâdâ, mütekellim yâ'sına müzâf olduğu zaman “ غَلَامِي ” gibi, kendisinde altı farklı okunuş câiz olur. 1-Sâkine olan yâ'nın isbâtı, “ يَا غَلَامِي ” 2-Sâkine olan

⁵⁸⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 271.

⁵⁹⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 272-275.

⁵⁹¹ - Hûd, 11/32.

⁵⁹² - Sebe', 34/10.

yâ'nın hazfî ve kesrenin hazfine delil olarak kesrenin bâki kalması, “يا غلام”, gibi. 3- “Yâ”dan dolayı meksûr olan harfin mazmûm okunması. 4-“Yâ”nın fetha okunması, “يا غلامِي” 5-Meftûh olan “yâ”dan önceki kesreyi fethaya çevirmek. Örneğin; “يا غلامِي” gibi.⁵⁹³

Âyetler ve Meâlleri:

يَا عِبَادِي لَا خَوْفٌ عَلَيَّ كَمَا الْيَوْمَ لَا أَنْتُمْ تَخْزُونَ

“(Allah, şöyle der:) "Ey âyetlerimize iman eden ve müslüman olan kullarım! Bugün size korku yoktur, siz üzülmeceksiniz de."⁵⁹⁴

يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ

“Ey kullarım, bana karşı gelmekten sakının.”⁵⁹⁵

{ قَالَ رَبِّ احْكُمْ حَقِّ وَبِنُورِ الرَّحْمَنِ الْمُسْتَعَانِ عَلَيَّ مَا تَصِفُونَ }

“(Peygamber), "Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır" dedi.”⁵⁹⁶

قُلْ يَا عِبَادِ الْاِلٰهِيْنَ اَسْرِفُوْا عَلٰى اَنْفُسِكُمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ حَرَمَةِ اللّٰهِ

“De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.”⁵⁹⁷

{ اَلْقَوْلُ نَفْسِيْ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ لَمْ يَكْرِهْتُمْ فِيْ حَبِّ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ لِمَنِ السّٰخِرِيْنَ }

“Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, "Allah'ın huzurunda, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim" demesin.”⁵⁹⁸

⁵⁹³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 275-280.

⁵⁹⁴ - Zuhruf, 43/68.

⁵⁹⁵ - Zümer, 39/16.

⁵⁹⁶ - Enbiyâ, 21/112.

⁵⁹⁷ - Zümer, 39/53.

⁵⁹⁸ - Zümer, 39/56.

{ عَوْنَهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَمَلَىٰ يَٰ يُوسُفَ وَإِيَّاهُ صَبَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ }

“Onlardan yüz çevirdi ve "Vah! Yûsuf'a vah!" dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu.”⁵⁹⁹

Âyetlerdeki İstişhâd:

Birincisinde geçen “ يَا عِبْرَةَ يَٰ أَيُّهَا النَّاسُ خذُوا مَنَافِعَ مَا حَقَّ قِبَالِكُمْ فِي الْيَوْمِ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْخَالِينَ ” kelimesini, mütekellim “ ي ” sına müzâf, sakine olan yânın isbât’ı ile okunan birinci lugata istişhâd etmiştir. İkinci âyetteki “ يَا عِبْرَةَ يَٰ أَيُّهَا النَّاسُ خذُوا مَنَافِعَ مَا حَقَّ قِبَالِكُمْ فِي الْيَوْمِ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْخَالِينَ ” cümlesi, sâkine olan yâ’nın hazfî ve kesrenin hazfîne delil olarak kesrenin bâki kalmasına örnek olarak getirmiştir. Üçüncü âyetteki “ قَالَتْ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً ” cümlesini, yâ’dan dolayı meksûr olan harfin mazmûm okunmasına örnek olarak sunmuştur. Dördüncü âyet olan “ يَا عِبْرَةَ يَٰ أَيُّهَا النَّاسُ خذُوا مَنَافِعَ مَا حَقَّ قِبَالِكُمْ فِي الْيَوْمِ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْخَالِينَ ” cümlesi, yâ’ nın fetha okunmasına delildir. Beşinci âyetteki “ يَا عِبْرَةَ يَٰ أَيُّهَا النَّاسُ خذُوا مَنَافِعَ مَا حَقَّ قِبَالِكُمْ فِي الْيَوْمِ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْخَالِينَ ” ve “ يَا عِبْرَةَ يَٰ أَيُّهَا النَّاسُ خذُوا مَنَافِعَ مَا حَقَّ قِبَالِكُمْ فِي الْيَوْمِ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْخَالِينَ ” cümleleri ise meftûh olan “ ي ” dan önceki kesreyi fethaya çevirmeyle ilgilidir.⁶⁰⁰

3.35.1.3. Mütekellim “yâ” sına Müzâf Olan “Eb” (أب) ve “Üm”mün (أُم)

Hükmü

Mütekellim “ ي ” sına muzâf olan “eb” (أب) ve “üm”mün (أُم) kelimeleri ile ilgili çeşitli irab şekilleri vardır. 1-Yâ harfinin meksûr olan tâ’ya çevrilerek okunması. 2-Yâ harfinin meftûh olan tâ’ya çevrilerek okunması. 3-“ أُم ” ve “ أَب ” kelimelerinin elif ve tâ ile okunması. 4-“ أُم ” ve “ أَب ” kelimelerinin “ي” ve “ ت ” ile okunması.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ - Yûsuf, 12/84.

⁶⁰⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 275-278.

⁶⁰¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 279-280.

Âyet ve Meâli:

{ إِذْ قَالُوا لَأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا يَمْلِكُ وَلَا يَنْصُرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا }

“Hani babasına şöyle demişti: "Babacığım! İştirmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”⁶⁰²

Âyetteki İstişhâd:

Âyetteki “ يَا أَبَتِ ” ibâresinde müzâf münâdâ, mansûbdur. Yâ harfinin meksûr olan tâ'ya çevrilerek okunmasına istişhâd olarak zikredilmiştir.⁶⁰³

3.35.1.4. Mütakellim “ي” sına Müzâf Olan Müzâf Münâdâ'nın Hükümü

Mütakellim “ ي ” sına müzâf olan muzâf münâdâ da eb “ أَب ” ve üm “ أم ” durumları dışında ancak sâkine veya meftûhe yâ'nın isbât'ı ile okunması câiz olup, kendisinde şu dört okunuş câizdir: 1-Mîm'in fethayla okunması. 2-Mîm'in kesreyle okunması. 3-“ Yâ ” nın isbât'ı. 4-“ Yâ ” nın elife kalb edilmesi.

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَالِ ابْنُ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُوا قَوْمِي بِكَفَرِهِمْ فَلَا تَتُشِمْتَ بِيَ الْأَعْيَاءِ وَلَا تَجْمَعُ لِمَنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ }

“(Kardeşi) "Ey anam oğlu" dedi, "Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı. Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma.”⁶⁰⁴

{ قَالِ يَا أَبَا إِبْرَاهِيمَ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي }

“Hârûn: "Ey anam oğlu! Saçımı sakalımı çekme. Şüphesiz ben, İsrailoğullarının arasını açtın, sözüme uymadın demenden korktum" dedi.”⁶⁰⁵

⁶⁰² - Meryem, 19/42-45.

⁶⁰³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 279-280.

⁶⁰⁴ - A'râf, 7/150.

⁶⁰⁵ - Tâhâ, 20/94.

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetlerdeki “قَالَ ابْنَ أُمِّ” ve “يَا ابْنَ أُمِّ” cümleleri müzâf münâdâdır. Okunuşları “yâ”nın hazfiyle olup, son harfleri olan mîm ise fetha veya kesreyle okunması câizdir.⁶⁰⁶

3.35.1.5. Münâdâ Tâbiinin Hükümleri

Mebnî olan münâdânın tabi'leri münâdâyâ; te'kîd, atfi beyân, elif-lâmlı atf-ı nesak olurlar. Bununla beraber ismi zikredilen tabileri ise elif-lâmlı müfred veya müzâf olursa, münâdânın lafzına atfen merfû' mahalline atfende mansûb okunabilirler. Sıfat örneğinde “يا زيد الظريف” veya “يا زيد الظريف” merfû' veya mansûb olarak okunur. Te'kîd örneğinde; “يا تميم أجمعون و أجمعين” merfû' veya mansûb olarak okunur. Atfi beyân örneğinde; “يا سعيد كرز و كرز” merfû' veya mansûb olarak okunur. Atf-ı nesakta; merfû' veya mansûb olarakda; “يا أيُّد والضحاك والضحاك” okunur. Şâyet münâdâ tabii elif-lâmsız müzâf olursa münâdânın mahalline atfen mansûb okunur. Eğer tabi “أَيُّ” edât'ına sıfat olursa lafza atfen merfû' okunması muayyendir.⁶⁰⁷

Âyetler ve Meâlleri:

قَدْ تَبَوَّأْنَا دَاوُدَ مِنَّا مَنَّا فَضْلًا يَا مَعْجِبَ آلِ أُورِشَلِيمَ وَالطَّيْرَ وَالنَّارَ الْخَالِدَةَ {

“Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir lütuf verdik. "Ey dağlar! Kuşların eşliğinde onunla birlikte tespih edin" dedik ve "(Bütün vücudu örtecek) zırhlar yap, işçilikte de ölçüyü tuttur diye demiri ona yumuşattık.”⁶⁰⁸

{ قُلِ اللَّهُمَّ فَاِطْرَ طِينٍ سَطَوَاتِلْمَ وَالْأَلْبَعِيَّ بِ الشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِمُونَ }

“De ki: "Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan, gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'ım! Ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kulların arasında sen hükmedersin.”⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 281-282.

⁶⁰⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 283-288.

⁶⁰⁸ - Sebe', 34/10.

⁶⁰⁹ - Zümer, 39/46.

{ لِيَأْتِيَ النَّاسُ أَنْفُسَهُمْ إِنْ زَلْزَلَتِ السَّمَاوَاتُ شَيْءٌ عَظِيمٌ }

“Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.”⁶¹⁰

{ أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَوَاجِدَ أَنْ تُوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَمِيدٌ }

“Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁶¹¹

Âyetlerdeki İstişâh:

Musânnıf: “Mebnî münâdâya, eliflâmlı ma'tûf gayr'i muzâf isme istişâh olarak “جِبَالٌ أُولَىٰ عَالَمِينَ وَالطُّيُورُ” cümlesini getirerek, ma'tûf isim olan “وَالطُّيُورُ” kelimesinin “جِبَالٌ” kelimesinin mahalline atfen mansûb okunduğuna rağmen, şâzz olarak lafzına atfen merfû'da okunabilir, der. Mebnî münâdâya ma'tûf olan ismin eliflâmsız ve muzâf olan tabi' için “قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” cümlesini istişâh ederek elif-lamsız olan “فَاطِرَ” kelimesi, kendinden sonra gelen olan “السَّمَاوَاتِ” kelimesine muzâf olup, mebnî münâdânın mahalline atfen mansûb okunarak ona sıfat olduğunu” beyân eder. Tabi'in “أَيُّ” edât'ına sıfat olması durumunda ref' hali muayyen olur. Buna örnek olarak “يَا أَيُّهَا النَّاسُ” ve “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ” âyetlerini istişâh ederek “النَّاسُ” ve “النَّبِيُّ” kelimeleri merfû, metbu'ları olan “أَيُّ” kelimesine bedel veya sıfat olurlar.⁶¹²

3.35.1.6. Münâdânın Terhîmi ve Şartları

Marife olan münâdânın terhîmi câizdir. Terhîm: “ ت ” harfinin bulunduğu kelimenin mutlak olarak, “ ت ” harfi bulunmayan kelimeninise, mazmûmâlem ve üç harften fazla olması şartıyla son harfin hazfi demektir. Rivâyet edilir ki, İbn Abbas'a;

⁶¹⁰ - Hacc, 22/1.

⁶¹¹ - Tahrîm, 66/1.

⁶¹² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 283-288.

İbn Mes‘ûd’un, “ وَنَاوُوا يَا مَالٌ ” âyetini terhîmle okuduğu sorulur ve İbn Abbas da; “ *Ne aceptor ateş ehlini terhîmle meşgûl eden şey,* ” diye cevâp verir.⁶¹³

Âyet ve Meâli:

{ وَنَاوُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَيْنَنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ كَاهِنُونَ }

“(Görevli meleğe şöyle seslenirler:) ”Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin.”
O da, “Siz hep böyle kalacaksınız” der.”⁶¹⁴

Âyetteki İstişhâd:

Eserin yazarı, marife olan münâdânın terhîmi için, İbn Abbas ile İbn Mes‘ûd arasında söz konusu olan yukarıdaki âyeti zikretmiştir. Âyette geçen “ يَا مَالِكُ ” cümlesini terhîme tabi tutarak “ يَا مَالٌ ” veya “ يَا مَال ” merfû‘ veya mansûb okunmuştur.⁶¹⁵

3.35.2. Mef‘ûlün Mutlak

Mef‘ûlün mutlak: Fiilin manasını te’kit etmek (pekiştirmek), nev‘ini (çeşidini) ya da fiilin kaç kere işlendiğini göstermek üzere sayısını bildirmek için fiille aynı kökten gelen mansûb masdara denir. Bazen masdara niyâbeten “masdara muzâf olan كُفِّلَ وَوَعَضِ kelimeleri ile aded ve ism-i alet” gibi edâtlar mef‘ûlün mutlak olarak nasb olunur.⁶¹⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَوَيْلًا قَدْ قَصَصْنَا لَهُمْ عَالِيكَ فِئْتِلٌ وَوَيْلًا نَلْمَقُصُّهُمْ عَالِيكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا }

“Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.”⁶¹⁷

⁶¹³ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 289-290.

⁶¹⁴ - Zuhruf, 43/77.

⁶¹⁵ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 289-290.

⁶¹⁶ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 301-303.

⁶¹⁷ - Nisâ, 4/164.

{ وَلَنْ نَسْتَبِيْعَهُمْ اِنْ تَطْلُوْا بَيْنَ النِّسَاءِ لَوْ حَضْتُمْ فَلَا تَمْرِيْلُوْا كَلِمَةَ الْمَرْءِ فَتَدْرُوْهَا كَالْمَعْلَمَةِ }

“Ne kadar uğraşsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın.”⁶¹⁸

{ وَلَوْ تَقَوَّلَ اَعْلَمِيْنَا بِحُضِّ الْاَوْاٰلِ اِخْتِذَا مِنْهُ بِالْيَمِيْنِ }

“Eğer (Peygamber) bize isnat ederek bazı sözler uydurmuş olsaydı, mutlaka onu kudretimizle yakalardık.”⁶¹⁹

{ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرُبُوْا مَا كَانَ لِحَرَمِ الْبَيْتِ اَنْ يَّكُوْنَتْ اَعْيُنُكُمْ اَوْ اَنْ تَسْمَعُوْا اَوْ اَنْ يَّكُوْنَتْ اَنْفُسُكُمْ اَوْ اَنْ يَّكُوْنَتْ اَعْيُنُكُمْ اَوْ اَنْ تَسْمَعُوْا اَوْ اَنْ يَّكُوْنَتْ اَنْفُسُكُمْ اَوْ اَنْ يَّكُوْنَتْ اَعْيُنُكُمْ اَوْ اَنْ تَسْمَعُوْا اَوْ اَنْ يَّكُوْنَتْ اَنْفُسُكُمْ }

“Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun.”⁶²⁰

{ وَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اَسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرُبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُوْنَا مِنَ الظَّالِمِيْنَ }

“Dedik ki: "Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.”⁶²¹

Âyetlerdeki İstişâd:

Âyetlerden birincisi olan “وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيْمًا” cümlesindeki “تَكْلِيْمًا” kelimesi âmilinin lafzından bir masdar olup “كَلَّمَ” fiiline mef’ûlün mutlak olur. İkinci ve üçüncü âyet olan “وَلَوْ تَقَوَّلَ اَعْلَمِيْنَا بِحُضِّ الْاَوْاٰلِ اِخْتِذَا مِنْهُ بِالْيَمِيْنِ” ve “فَاَجْلِسْ لَهُمُ الْمَنَارَ بَيْنَ الْيَمِيْنِ” cümlelerindeki “كَلَّمَ” ve “تَقَوَّلَ” kelimeleri âmillerin (تَقَوَّلَ - تَمْرِيْلُوْا) lafzından ve masdar olmadıklarına rağmen masdara muzâf birer mef’ûlü mutlaklardır. Dördüncü âyetteki “فَاَجْلِسْ لَهُمُ الْمَنَارَ بَيْنَ الْيَمِيْنِ” cümlelerindeki “تَمْرَيْنِ” masdara muzâf ismül-aded olup “فَاَجْلِسْ لَهُمُ” fiiline mef’ûlün mutlakdır. Beşinci âyetteki “وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيْمًا” cümlesi ise, nahiv âlimleri, “رَغَدًا” kelimesi hakkında; sıfatın mahzûf masdarın yerine geçtiğini, ona niyâbeten mef’ûlün mutlak

⁶¹⁸ - Nisâ, 4/129.

⁶¹⁹ - Hâkka, 69/44.

⁶²⁰ - Nûr, 24/4.

⁶²¹ - Bakara, 2/35.

olduğunu ve cümlenin takdîrininde; “ أَكْمَلًا غَدًّا ” şeklinde olduğunu şeklinde görüş ileri sürerler. Ancak Sîbeveyh’e göre, “ رَوَّادًا ” kelimesinin mahzûf masdara sıfat olmayıp, mezkûr fiilden mefhûm olan masdara hâldir. Cümlenin takdîri ise; “ فَكُلًّا حَقًّا كَوْنِ الْأَكْلِ ” şeklinde; “ غَدًّا ” şeklindedir.⁶²²

3.35.3. Mef’ûlün Leh

Mef’ûlün leh: Vakit ve fâilde kendisine müşterek olan bir olguya sebep masdar’a denir. Mezkûr şartlardan birinin yokluğu halinde ta’lîl harfiyle mecrûr yapılır.⁶²³

Âyetler ve Meâlleri:

يَجْعَلُ لَكُمْ لُؤْنَ أَصَابِعِهِمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ {

“Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”⁶²⁴

{ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {

“O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök hâlinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”⁶²⁵

وَالْحَيَّاتِ وَالْبِغَاعِ وَالْحَيَّرِ لَتَيْكُوهَا وَزِينَةَ يَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ {

“Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.”⁶²⁶

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerin ilki olan “ يَجْعَلُ لَكُمْ لُؤْنَ أَصَابِعِهِمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ”

cümlesindeki “ حَرَّ ” kelimesi illet manası taşıyan mansûb masdar olduğundan “ يَجْعَلُ لَكُمْ لُؤْنَ ”

⁶²² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 301-303.

⁶²³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 304.

⁶²⁴ - Bakara, 2/19.

⁶²⁵ - Bakara, 2/29.

⁶²⁶ - Nahl, 16/ 8.

filine mef'ûlün leh olmuştur. İkinci âyet olan “ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ” cümlesindeki “ لَكُمْ ” zamîri ise masdar olmadığından mef'ûlün leh olarak mansûb olamayıp lâm'la mecrûr olmuştur. Üçüncü örnek âyet olan “ وَالْحَيَّ لَ وَالْبِغَّالَ وَالْحَمِيرَ لَ تَتَّكِبُ هُوهَا وَبِنْدَةً ” cümlesi ise; fâil'in farklılığından dolayı “ لَ تَتَّكِبُ هُوهَا ” kelimesi mef'ûlün leh olarak nasb edilmeden, müvvel masdar te'vilinde lâm ile mecrûr kılınmıştır.⁶²⁷

3.35.4. Mef'ûlün Fîh

Mef'ûlün fîh: zaman ve mekân manası taşıyan, bir amil ile mansup olan kelimelerdir. Bunlar (بِ) manası taşırlar. “ حِينَ ” kelimesi, mübhem olan ism-i mekân ki bunlarda cihâtis-sitte (altı yön isimleri) dediğimiz “emâm, favk, yemîn ve zıtları” ve benzereleri olan “ عند ” ve “ لدى ” gibi, fersah gibi ölçü birimi olan miktarlar ile âmilinin masdarından oluşan kelimelerden mef'ûlün fîh meydana gelir.⁶²⁸

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّهِمْ أَيْ هُوَ مَا قَطَرًا }

"Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız."⁶²⁹

{ اللَّهُ {أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ }

"Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bilir."⁶³⁰

وَمَا يَتْلَىٰ عَلَيْهِمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَوْمِ تَبَايَسِ النَّسَائِلِ لَا تَقْدُونَ هُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمَتَّعِضِينَ

مِنَ الْوَالِدَانِ وَأَنْ تَقُولُوا لَيْتَ مَا بِنَا لِقَطِطِ }

"Kitapta, kendilerine (verilmesi) farz kılınan (miras)ı vermediğiniz ve evlenmek istediğiniz yetim kızlara, zavallı çocuklara ve yetimlere âdil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor."⁶³¹

⁶²⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 304-308.

⁶²⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 308.

⁶²⁹ - İnsân, 76/10.

⁶³⁰ - En'âm, 6/124.

⁶³¹ - Nisâ, 4/127.

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden birinci ve ikinci olan “إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا غَمًّا عَدُوسًا قَحْطِيرًا” ve “اللَّهُ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ يُجْعَلُ لِرَسُولِهِ” cümlelerindeki “يَوْمًا” ve “حَرَامٌ” kelimeleri ismi zaman ve ismi mekân olduklarına rağmen “نِي” harfi manasına gelmedikleri için “نَخَافُ” ve mukadder olan “يَعْلَمُ” fiiline mef’ûlün fih olmayıp, mef’ûlün bih olmuşlardır. Üçüncü âyetimiz olan “وَتَوَّعَبُونَ أَنْ تَنْكَرُوا هُنَّ” cümlesindeki “أَنْ تَنْكَرُوا هُنَّ” fiili her ne kadar “نِي” manasını tazammun eden masdar’a müevvel olsada zaman ve mekân olmadığından mezkûr fiil olan “وَتَوَّعَبُونَ” fiiline mef’ûlün fih olmayıp mef’ûlün bih’tir.⁶³²

3.35.4.1. Mübhem Mekân İsimlerinin Zarfiyet Üzere İntisâbı

Mekân isimlerinden ancak mübhem olanlar, zarfiyet üzerine nasb edilir. Üçe ayrılır; 1-Cihât’ı sitte (altı yön adı) dediğimiz; “ذات - شمال - يمين - أسفل - أعلى - تحت - فوق” kelimelerdir. 2-Fersah, mîl ve berîd denilen ölçü birimlerinin adlarıdır. 3-Âmilinin masdarından oluşmuş olan kelime.

Âyetler ve Meâlleri:

{وَفَوْقَ كُلِّ عَلِيمٍ عِلْمٌ يَوْمَئِذٍ}

“Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”⁶³³

{فَذَاذَاهَا تَحْتَهَا أَلَّا تَحْتَبِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكَ تَحْتِكَ سِرِّيًّا}

“Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.”⁶³⁴

⁶³² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 308-309.

⁶³³ - Yûsuf, 12/76.

⁶³⁴ - Meryem, 19/24.

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدَّةِ الدُّنْيَا يَوْمَ بُعِثُوا الْقُرْآنَ وَرَكِبَ اسْفَلَ مِنْكُمْ {

“Hani siz vadinin (Medine'ye) yakın tarafında; onlar uzak tarafında, kervansa sizin aşağıңызdaydı”⁶³⁵

{وَتَبَى الشَّمْسُ إِذَا طَلَعَتْ تَزَارَعْنَ كَهْفِهِمْ ذَاتِ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقَرَّبَهُمْ ذَاتِ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ {

“(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onlara dokunmadan sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler.”⁶³⁶

{ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعْبِيهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ لِكُيُؤْتُواكُلَّ سَفِينَةٍ غَضْبًا {

“Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.”⁶³⁷

{ وَأَنَا كُنَّا نَقَعُ مِنْهَا فَهَاعَدَلِ لِمَسْمَعِ فَحِينَ سَمِعِ الْآنَ يَجِدُ لَهُ شِهَابًا حَاحِدًا {

“Hâlbuki biz, (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk. Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa, kendini gözetleyen yakıcı bir ışık bulur.”⁶³⁸

Âyetlerdeki İstişâd:

”وَأَهُمْ - ذَاتِ الشَّمَالِ - ذَاتِ الْيَمِينِ - اسْفَلَ سَحْتِكَ - فَوْقُ“ Yukarıdaki mezkûr âyetlerden kelimelerinin her biri ism’i mekân’ı mübhem olduklarından dolayı zarfîyet üzerine mansûb olup mef’ûlün fih olmuşlardır. Son âyetteki “هَاعَدَلِ” kelimesi, âmili olan “نَقَعُ” fiilinin masdarı olan “فُعُودُ” masdarından oluşmuş olduğundan zarfîyet üzerine mansûb olmuştur.⁶³⁹

⁶³⁵ - Enfâl, 8/42.

⁶³⁶ - Kehf, 18/17.

⁶³⁷ - Kehf, 18/79.

⁶³⁸ - Cinn, 72/9.

⁶³⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 310-312.

3.35.5. Mef'ulün Ma'ah ve “و” dan Sonra Gelen İsmın Durumları

Mef'ulün ma'ah: Fiil veya fiilin harflerinin, manasının olduğu fiilden önce gelen ma'iyet manası maksûd olan vâv'ından sonra gelen fudla isme (cümlelin temel unsuru olmayan) mef'ulün ma'ah denir. Vâv'dan sonra gelen ismin üç durumu vardır. 1-Vâv'dan sonra gelen ismin, atfin mânevî veya sinâî bir engelden dolayı memnû' olduğu durumda, mef'uliyet üzerine nasb edilmesi vâciptir. 2-Mef'ulün atıf üzerine tercih edildiği durumlar. 3-Atfin tercih edilip mef'ulün zayıf kaldığı durumlar.⁶⁴⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَال لَقَدْ كُنْتُمْ أَتْنَاكُمْ وَآبَاؤَكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ }

“İbrahim, “Andolsun, siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içindediniz” dedi.”⁶⁴¹

{ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ }

“Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.”⁶⁴²

Âyetlerdeki İstişhâd:

Müellif, ‘atfin mânevî bir engelden dolayı memnû' olduğu duruma örnek olarak âyet dışında “لَا تَدْعُ بِنِ الْقَيْحِ وَاتِيَانَهُ” cümlesini istişhâd etmiştir. Bu örnekteki “واتيانه” masdarı manevî bir engelden dolayı atfi, “القَيْحِ” ismi üzerine câiz olmadığından mansûb okunması vâciptir. Atıf edilmesi durumunda ise doğru mana olan “kötülükle meşgul olduğuna rağmen kötülükten men' etme” manası “kötülüğü yasaklama ve yasaklamasını da yasaklama” şeklinde çelişkili bir mana ortaya çıkar. ‘Atfin lâfzî bir engelden dolayı memnû' olduğu duruma, âyet dışından iki örnek zikretmiştir. İlki “قُمْتُ وَزَيْدًا” cümlesidir. “قُمْتُ” kelimesi, ismi ma'iyye vâvından sonra gelip “قُمْتُ” kelimesindeki merfu' mutasıl zâmire atfi câiz olmayıp, mef'uliyet üzerine nasb halî vâciptir. Atfin câiz olabilmesi için de muttasıl zâmirin, munfasıl ile tevkidi yapılması

⁶⁴⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 313-316.

⁶⁴¹ - Enbiyâ, 21/54.

⁶⁴² - Mü'minûn, 23/22.

gerekir. İkinci örnek olarak da “ومررتُ بِكَ وَيَا ” cümlesini zikretmiştir. Bu örnekte, ma‘iyyet vâvından son gelen “وَيَا” ismi, mecrûr zâmir olan “بِكَ” kelimesine ‘atfi ancak cer harfinin tekrarı halinde câiz olacağı için, bu isim atıf ile mecrûr okunmayıp bilakis mef‘ûliyyet üzere mansûb okunmuştur. Şöyle ki, merfû‘ muttasıl zamîre, munfasıl ile tevkîdi yapılmadan atfin câiz olmadığını beyânederek buna istişhâd olarak daâyetteki “قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاءُ آبَائِكُمْ” cümlesini örnek olarak zikreder, zira buradaki “وَأَبَاءُ آبَائِكُمْ” kelimesi muttasıl zamîr olan “كُنْتُمْ” cümlesine ‘atıf edilmeden önce, munfasıl zamîr olan “أَنْتُمْ” zâmiri ile tevkîdi yapıldıktan sonra ‘atıf edilmiştir. İkinci örnekte ise; mecrûr zamîre, cer harfinin tekrarı olmadan atıf yapılamayacağını beyân ederek buna da istişhâd olarak da geçenâyetteki “وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ” cümlesini zikrederek burada atıf edilen “الْفُلْكِ” kelimesi, “وَعَلَيْهَا” kelimesine atıf edilmeden önce cer harfi olan “عَلَى”nın tekrarı yapıldıktan sonra atfi yapılmıştır.⁶⁴³

3.36. HÂL KONUSU

Hâl: Vâsıf, fudla (cümlelerin temel unsuru olmayan) ve istifhâm edâtı olan “يَكْفُ” ye cevâp olmaya uygun olan şeyden ibârettir. Kendinde üç şartı toplaması gerekir. 1-Vâsıf olması. 2-Fudla olması. 3-İstifhâm edât’ı olan “يَكْفُ” ye cevâp olmaya uygun olması. Nekrelik hâl’in şartı olup, marife olması durumunda tevîl edilmesi gerekir.⁶⁴⁴

Âyetler ve Meâlleri:

{وَمَا أَيْهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُطُّوا حَدِّرْكُمْ فَأَنْفِثُوا بَابَاتٍ أَوْ انْفِثُوا يِعَّا }⁶⁴⁵

“Ey iman edenler! (Düşmana karşı) tedbirinizi alıp, küçük birlikler hâlinde yahut topluca savaşa gidin.”⁶⁴⁵

⁶⁴³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 313-316.

⁶⁴⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 316-320.

⁶⁴⁵ - Nisâ, 4/71.

{ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَوْجًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَتَتَّبِعَ الْجِبَالَ طَوْلًا }

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”⁶⁴⁶

{ وَلَا تَغَوَّا فِي الْأَرْضِ فَسِيلِينَ }

“Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın” demiştik.”⁶⁴⁷

{ يَتَّقُونَ لِيءٍ مِّنْ حَرِّ مَا إِلَى الْمَلِينَةِ لِيءٍ مُّخْرِجِينَ الْأَعْيُنَ مِنْهَا الْأَذَلَّ }

“Onlar, "Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır" diyorlardı.”⁶⁴⁸

Âyetlerdeki İstişâd:

Yukarıdaki örnek âyetlerden “ مُتَّقِينَ ” kelimesi “ تَتَّقُونَ ” manasında takdîri sıfat olarak hâl olmuştur. İkinci âyetteki “ مَوْجًا ” kelimesi, kendinden önceki fiil olan “ تَمْشِ ” deki müstetir zâmir olan “ أَنْتَ ” için hâldir. Üçüncü âyetteki “ فَسِيلِينَ ” cemi‘ müzekker olup nasb halî yâ ile olup, kendinden önceki fiile müekked hâldir. Dördüncü âyetteki “ الْأَذَلَّ ” kelimesindeki “ أَلَّ ” takısı zâide olması hasebiyle nekreye müevvel marife olup, Basralıların görüşüne göre hâldir, Diğerlerine göre ise marife olduğundan dolayı hâl değil mef’ûlün bihdîr.⁶⁴⁹

3.37. SÂHİB-İ HÂLİN ŞARTLARI

Sâhibul-hâl’in şartları; ta’rîf, tahsîs, ta’mîm ve te’hîrdir.⁶⁵⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{ نَحْنُ مَا أَبْصَاهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جِوَادٌ مِّنْ شَرِّ }

“Gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar.”⁶⁵¹

⁶⁴⁶ - İsrâ, 17/37.

⁶⁴⁷ - Bakara, 2/60.

⁶⁴⁸ - Münâfikûn, 63/8.

⁶⁴⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 316-320.

⁶⁵⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 320-322.

⁶⁵¹ - Kamer, 54/7.

{ وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيًّا مِنْ فُوقِهَا وَبَارَكَ فِي يَسْمُودَ فِيهَا أَقْوَامًا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً لِمَنْ لَمَّا }

“O, dört gün içinde (dört evrede), yeryüzünde yükselen sabit dağlar yarattı, orada bolluk ve bereket meydana getirdi ve orada rızık arayanların ihtiyaçlarına uygun olarak rızıklar takdir etti.”⁶⁵²

{ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَوْمٍ إِلَّا لَهُمْ مُنُونٌ }

“Biz, hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helâk etmedik.”⁶⁵³

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerdeki “مُخْتَصِّمًا” kelimesi hâl olup, zûl-hâl ise, “يُخْرِجُونَ” fiilinde fâil olan “و” zamîridir. İkinci âyetteki “سَوَاءً” kelimesi hâl olup, “أَرْبَعَةَ” kelimesi ise, kendinden sonra gelen “أَيَّامٍ” kelimesine izâfesiyle tahsîs edildiğinden, nekre olmasına rağmen zûl-hâl olmuştur. Üçüncü âyetteki “لَهُمْ مُنُونٌ” cümlesi hâl olup, “قَوْمٍ” kelimesi ise, nekre olduğuna rağmen nefiy siyâkında gelip umûm ifâde ettiğinden zûl-hâl olmuştur.⁶⁵⁴

3.38. TEMYÎZ KONUSU

Temyîz: Zevâtlardan (şahıslardan) müphemliği (belirsizliliği) ortadan kaldıran, câmid, nekre ve cümlelerin temel unsuru olmayan isimdir. İki kısma ayrılır; 1-Müfretten müphemliği kaldıran temyîz, bu kısım kendi içinde ikiye ayrılır; a-Ölçü ve tartı gibi birimlerden müphemliği kaldıran temyîz. b-Sayılardan müphemliği kaldıran temyîz. 2-Nisbetten müphemliği ortadan kaldıran temyîz ki bu da kendi içinde iki kısma ayrılır: a-Dönüştürülen temyîz; fâilden, mef’ûlden ve muzâftan dönüştürülen. b-Dönüştürülmemiş olan temyîz.⁶⁵⁵

⁶⁵² - Fussilet, 41/10.

⁶⁵³ - Şuarâ, 26/208.

⁶⁵⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 320-322.

⁶⁵⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 322-326

Âyetler ve Meâlleri:

إِذْ قَالَ يٰٓيُوسُفُ لَا بُدَّ لِيَ بِهٖ يَآ أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ ۝٦٥٦ عَشْرَ كَوْكَبٍ ۝٦٥٧ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ۝٦٥٨

“Hani Yûsuf, babasına "Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı" demişti.”⁶⁵⁶

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ ۝٦٥٩ وَنَهِجَةٌ ۝٦٦٠ لِي نَهْجَةٌ ۝٦٦١ وَاحِدَةٌ ۝٦٦٢ قَالُوا كَلِمَةَ يُهَيَّا وَعَ زَيْنٍ فِي الْخِطَابِ ۝٦٦٣

“İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada beni bastırdı.”⁶⁵⁷

{ قُلْ لَوْ كَانَ آبُ حُرِّمًا لَكُلِّ حَاتٍ بِي لَنَفَذَ آبُ حُرِّمًا لَنَفَذَ آبُ حَاتٍ بِي وَلَوْ جُنَّ مَا يَمْلِكُهُ مَلَأَ }

“De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”⁶⁵⁸

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا ۝٦٥٩ مَا وَلَّمْتُ أَكُنُّ مَعَهُ مَا ذَكَرَكَ رَبِّ شَقِيًّا ۝٦٦٠

“O, şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevâpsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.”⁶⁵⁹

وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ لِمَىٰ ۝٦٦١ أَمْ قَدِّ قَلْبُو ۝٦٦٢

“Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık. Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti.”⁶⁶⁰

{ وَكَانَ لَهُ ۝٦٦٣ ثَمَرٌ قَالُوا لِي صَاحِبِهِ هُوَ يُجَاوِرُنَا ۝٦٦٤ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَا لَأَوْعَىٰ ۝٦٦٥ نَزَّغْنَا ۝٦٦٦ }

“Derken onun büyük bir serveti oldu. Arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: "Benim malım seninkinden daha çok. Adamlardan yana da senden daha üstünüm.”⁶⁶¹

⁶⁵⁶ - Yûsuf, 12/4.

⁶⁵⁷ - Sâd, 38/23.

⁶⁵⁸ - Kehf, 18/109.

⁶⁵⁹ - Meryem, 19/4.

⁶⁶⁰ - Kamer, 54/12.

⁶⁶¹ - Kehf, 18/34.

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden; “ مَلَأَ - نَجَعًا - كَوَّبًا ” kelimelerinden ilk ikisi sayılardan sonra sonuncusu ise, cümledeki nisbetten sonra gelip her biri müfreddeki mübhemliği kaldıran mansûb, temyîzdir. Dördüncü, beşinci ve altıncı âyetlerdeki “ نَفَرًا عِيُونًا شَيْبًا ” kelimeleri muhavvel temyîzdir, zira “ شَيْبًا ” kelimesi fâilden, (cümlelerin aslı; “ انْهَتَلْ يَشْبُ أَلِّي ”dır). “ عِيُونًا ” kelimesi mef'ûlden, (cümlelerin aslı; “ وَفَجَّرْنَا ”dır). “ نَفَرًا ” kelimesi ise muzâftan muhavvel birer mansûb temyîzdir.⁶⁶²

3.39. HÂL VE TEMYÎZÎ MÜEKKİDE KONUSU

Hâl ve temyîz, bazen zât ve hey'ete açıklayıcı olmayıp te'kîd olarak gelirler.⁶⁶³

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَلَا تَغْوَا فِي الْأَرْضِ فَسَلِينَ }

“Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın” demiştik.”⁶⁶⁴

{ ثُمَّ وَلَّيْتُم مَّدْيَنَ }

“Nihâyet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız.”⁶⁶⁵

{ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا }

“Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir).”⁶⁶⁶

{ فَذَرَبْنَا النَّاصِبَ بِسَهْمِهِ مِمَّنْ ضَلَّ حَقًّا مِنْ قَبْلِنَا }

“Süleyman, onun bu sözüne tebessüm ile güldü.”⁶⁶⁷

⁶⁶²- İbn Hişâm, a.g.e., s. 322-326

⁶⁶³- İbn Hişâm, a.g.e., s. 326-330.

⁶⁶⁴- Bakara, 2/60.

⁶⁶⁵- Tevbe, 9/25.

⁶⁶⁶- Meryem, 19/33.

⁶⁶⁷- Neml, 27/23.

إِنَّ لِحُدُودِ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ أَنْدَا عَشْرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ {

“Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir.”⁶⁶⁸

{ وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً }

“Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik.”⁶⁶⁹

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden “ ضَاحِكًا - حَيًّا - مُدْبِرِينَ - مُفْسِدِينَ ” kelimeleri hey’etlerinin hallerini açıklayan hâl değil, hâl’i müekkide olarak gelmişlerdir. “ شَهْرًا - لَيْلَةً ” kelimeleri, âmillerine değil de kendilerinden önceki cümlelere müekkid temyîz olarak gelmişlerdir.⁶⁷⁰

3.40. İSTİSNÂ KONUSU

İstisnâ: Müceb (müsbet) ve tâm kelâmla mesbûk olan “ إِلا ” edâtıyla olduğu zaman, muttasıl veya munfasıl olsun müstesnânın mansûb olması vâciptir. İstisnâ gayr’ı muceb olduğu zaman ya muttasıl veya munfasıl olur, muttasıl olanda, iki vecih câiz olur, 1-Basralıların görüşünde; müstesna minh’e bedel-i ba’z, Kûfelilerin görüşünde ise; ‘atf’ı nesak olur. 2-Konunun aslına ittibâen mansûb okunması ya da bedel yapılması gerekir. Gayr’ı muceb’ten (menfi) maksad; nefiy, nehiy ve istifhâmdır. İstisnâ, munkatı’ olunca Hicâz ehl-i, nasb’ı vâcip kıldıklarına rağmen, Benû temîmler de, nasb halini ve bedele cevâz verirler.⁶⁷¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَتَقَرَّبَ إِلَيْهَا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ }

“İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler.”⁶⁷²

⁶⁶⁸ - Tevbe, 9/36.

⁶⁶⁹ - A`râf, 7/142.

⁶⁷⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 326-330

⁶⁷¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 330-334.

⁶⁷² - Bakara, 2/249.

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا ابْنِ سَاطَانَ إِنَّهُ كَفَرَ فَكَانَ مِنَ السَّاجِدِينَ {

“Bunun üzerine bütün melekler secde ettiler. Ancak İblis, saygı ile eğilenlerle beraber olmaktan kaçındı.”⁶⁷³

{ وَلَوْ أَنَّا كَذَّبْنَا عَمَلِيَهُمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ احْجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ لَمَوْهُ إِلَّا لِيُقِيَّ مِنْهُمْ {

“Eğer biz onlara, "Hayatlarınızı feda edin veya yurtlarınızdan çıkın" diye yazmış olsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı”⁶⁷⁴

{ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ {

“Eşin hariç, içinizden kimse ardına bakmasın.”⁶⁷⁵

{ فَالْوَمِنْ يَنْقُطُ مِحْمَةً رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ {

“Dedi ki: "Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”⁶⁷⁶

مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتَّبَعُوا الظَّنَّ وَمَا قَتَلُوهُ يُتَقِيدُوا مَا

“O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler.”⁶⁷⁷

{ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَّا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ {

“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratılışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun?”⁶⁷⁸

Âyetlerdeki İstişâh:

İstisnâ ile ilgili “ وَأَفْشَوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ” ve “ إِلَّا ابْنِ سَاطَانَ ”

olumlu cümlenin istisnâ örneği olup, birinci âyetteki, “ قَلِيلًا ” müstesnâ kelimesi

⁶⁷³ - Hicr, 15/30-31.

⁶⁷⁴ - Nisâ, 4/66.

⁶⁷⁵ - Hûd, 11/81.

⁶⁷⁶ - Hicr, 15/56.

⁶⁷⁷ - Nisâ, 4/156-157.

⁶⁷⁸ - Mülk, 67/3.

muttasıl istisnâya örnek olup, mansûb olması gereklidir. İkinci âyetteki, “إِذْ لَمْ يَسِرْ” müstesnâ kelimesi ise, meleklerin cinsinden olmadığı için olumlu cümlenin munkatı‘ örneğidir ve mansûb okunması vâciptir. İstisnânın ğayr’ı müceb’in nefiy, nehiy ve istifhâm örneğine; “وَمَنْ تَقْطُرْ مِنْ حَمْرٍ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ” – “وَلَا يَلْمِزُكَ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أُمَّرَاتُكَ فَعَلَّوْهُ إِلَّا قَلِيلٌ” âyetlerini istişhâd ederek, buradaki ğayr’ı müceb’inkısımlarından olan nefiy örneği olarak “فَلْيَلِّ” kelimesini göstermiştir. Aynı şekilde bu müstesnâ müstesnâsını Yedi kırâat imâmı tarafından bedel olmak üzere merfû‘ okunmuştur.⁶⁷⁹

Nehyin örneği olan “أُمَّرَاتِكَ” müstesnâsını, Ebû Âmr ve İbn Kesîr bedel olarak merfû‘ okumalarına rağmen diğer kırâat imâmları istisnâ üzerine mansûb okumuşlardır. İstifhâmın örneği olan “الضَّالُّونَ” müstesnâsını bütün kırâat imâmları bedel olarak merfû‘ okuduklarına rağmen istisnâ üzerine mansûb okumak ise câizdir. Munkatı‘ müstesnâ örneği için de “لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا أَنْتَ يَا أَيُّهَا الظَّنُّ” âyetini istişhâd ederek, buradaki “لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا أَنْتَ يَا أَيُّهَا الظَّنُّ” müstesnâsında Hicâz ehli nasb halini vâcip kılarlarken, Benû Temîm ise; nasb ve bedeli beraber câiz görmüşlerdir. Buradaki müstesnâyı, âyetteki “مِنْ عِلْمٍ” kelimesinin lafzına bedel olarak mecrûr okumak câiz değildir; Zira “مِنْ” edâtı zâide olup, ancak menfî nekre veya müstefehem anhâ’larda amel eder, buna istişhâd olarak da; “مَا تَنبِي فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارِجِ الْبَصَرِ هَلْ تَبْي مِنْ فُطُورٍ” âyetini örnekgöstererek, “هَلْ تَبْي مِنْ - مَا تَبْي” cümlelerinde cer harfi olan “هِن” edât’ı zâide olup, nefiy ve istifhâmla mesbûk, nekre olan “تَفَاوُتٍ” ve “فُطُورٍ” kelimelerine dâhil olmuştur. Dolayısıyla âyetteki “لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا أَنْتَ يَا أَيُّهَا الظَّنُّ” müstesnâsını müstesnâ minh’in lafzına atfen, cer harfinin kurallarına istinâden, mecrûr okunamaz.⁶⁸⁰

3.41. MECRÛRÂT KONUSU

İsim ya müşterek olan “باء ve لام - في - على - عن - إلى - من” harfleriyle, ya da ism-i zâhire ait olan “تاء ve واو - حتى - منذ - مذ - بئو” harfleriyle mecrûr yapılıdır. Cer harfleri

⁶⁷⁹ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 330-334.

⁶⁸⁰ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 330-334.

yirmi tane olup müellif, “ حاشا - عدا - حلا ” harflerini istisnâ harfî, “ لعل - متى - كي - لولا ” harflerini ise muhtelefun fih olduklarından dolayı zikretmemiştir. Onun zikrettiği harfî cer sayısı on üç tanedir. İsm-i zâhiri cer edenler: “ كاف - حتّى - منذ - مذ - تاء - واو ”, ism-i zamanî cer edenler “ مذ - منذ ”, nekreleri cer eden “ رُبُّ ” harfî, Lâfza-î Celâl’i cer eden ise, “ ت ” harfidir.⁶⁸¹

Âyetler ve Meâlleri:

{ لَوْلَا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ }

“Siz olmasaydınız, biz mutlaka iman eden kimseler olurduk” derler.⁶⁸²

{ قَوْلَ اللَّهِ لَأَكْفِرَنَّ بَيْنَكُمْ وَمَنْ يَدْعُ بَدْعًا بَدْعًا أَنْ تَدْعُوا مُطْبِرِينَ }

“Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.”⁶⁸³

{ قَالُوا لَقَدْ آتَيْنَاكَ الْإِلَهَ عَمَلَيْنِ مَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِبِينَ }

“Dediler ki: "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı. Gerçekten biz suç işlemiştik.”⁶⁸⁴

Âyetlerdeki İstişhâd:

İbn Hişâm, “ لَوْلَا ” ile ilgili “ لَوْلَا أَنتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ ” âyetini istişhâd ederek, şart harfî olduğundan dolayı medhül olan “ أَنتُمْ ” munfasıl zamîrinde cer amelini yapmadığını söylemiştir. Zira “ لَوْلَا ”nın âmeli ancak muttasıl zamîrde mümkündür. Lafzatullâhî cer eden “tâ” için de ikinci ve üçüncü âyetteki “ قَوْلَ اللَّهِ ” kelimesini istişhâd edip, “ ت ” harfinin, Lafzatullâhî cer ettiğini müşâhede etmekteyiz.⁶⁸⁵

⁶⁸¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 338.

⁶⁸² - Sebe', 34/31.

⁶⁸³ - Enbiyâ, 21/57.

⁶⁸⁴ - Yûsuf, 12/91.

⁶⁸⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 338.

3.42. MANEVÎ VE LÂFZÎ İZÂFENİN KISIMLARI

İsim ya cer harfleriyle mecrûr olur, ya da “ بِي - مِّن - لَّام ” manaları üzerine izâfe’i ma‘nevî dediğimiz izâfetle veya vasfın ma‘mülüne izâfesi olan ve sadece tahfif için olan lâfzî izâfetle mecrûr olur. İzâfet, tenvîn ve iraba tâlî olan nûnla aynı anda birlikte olmayıp, muzâf’ın sıfât, muzaâf ileyhin de bu sıfâta ma‘mûl olduğu durumu hariç, “ أل ” takısıyla beraber olmaz.⁶⁸⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ قَوْلَ الَّذِينَ اسْتُضِعُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بِأَلْ مَكْرَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ }

“Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Hayır, bizi hidâyetten saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır”⁶⁸⁷

{ فَجَاءَتْهُمْ مَّا قَتَلُوا لِيَوْمِئِذٍ يَمُوتُونَ بِهَا بِأَلِ الْكُفْرَةِ }

“Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse, (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğüünün dengidir.”⁶⁸⁸

{ ثَانِي } عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عِبَادَ اللَّهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا حَيٌّ وَنُفُوتُهُ يُعَمُّ الْقِيَامَةَ عَذَابَ الْحَرِيقِ }

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, bir ilmi, bir yol göstericisi, aydınlatıcı bir kitabı olmadığı hâlde, kibirlenerek insanları Allah'ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız.”⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 342-346.

⁶⁸⁷ - Sebe', 34/33.

⁶⁸⁸ - Mâide, 5/95.

⁶⁸⁹ - Hacc, 22/9.

{الَّذِينَ إِذَا أَكْرَبْتُمُوهُمُ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمُ وَالْحَقِيمَةَ وَالصَّلَاةَ وَمَا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ }

“Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen musibetlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”⁶⁹⁰

{إِنَّا نَسْتَعِينُكَ يَا رَبُّنَا لِلْإِسْلَامِ الَّذِي كُنَّا عَلَىٰهِ قَوْمًا شَافِرِينَ }

“Şüphesiz siz mutlaka elem dolu azabı tadacaksınız.”⁶⁹¹

{إِنَّا نَسْتَعِينُكَ يَا رَبُّنَا لِلْإِسْلَامِ الَّذِي كُنَّا عَلَىٰهِ قَوْمًا شَافِرِينَ }

“(Salih'e şöyle demiştik:) ”Şüphesiz biz, onlara bir imtihan olmak üzere, o dişi deveyi göndereceğiz. Şimdi onları gözetle ve sabret.”⁶⁹²

Âyetlerdeki İstişâd:

İsm-i cer eden âmillerden ikincisi olan izâfeyle ilgili geçen istişâd âyetlerin ilki olan “بَلِّغْ لِلنَّاسِ مَا نَزَّلْنَا بِالْقُرْآنِ” cümlesindeki izâfe, muzaâfun ileyh olan “اللَّيْلِي” kelimesi, muzâf olan “مَكْرًا” kelimesine zarf olduğu için “فِي” manası üzerine mecrûr bir izâfeyi ma‘nevîye örneğidir. İkinci ve üçüncü şâhid âyetlerdeki “عَلَيْهِمْ مَا بَلَغَ الْكُفْرَةَ” âyetleri izâfeyi lafziyye olup, ikinci âyetteki “بَلَغَ” kelimesi ismi fâil olup ma‘rife olan “الْكُفْرَةَ” kelimesine muzâf olup onu mecrûr yaparak ma‘mülü kılmıştır. Üçüncü âyetteki “ثَانِي عَرِطُهُ” kelimesi de ma‘rife ma‘mülü olan “عَرِطُهُ” kelimesine muzâf olup onu mecrûr yapmıştır, her iki izâfe de lâfzî olduğu için ta‘rîf ve tahsîs manası taşımamaktadır. İzâfetle tenvîn ve nûn bir araya gelemeyeceğiyle ilgili de “إِنَّا نَسْتَعِينُكَ يَا رَبُّنَا لِلْإِسْلَامِ الَّذِي كُنَّا عَلَىٰهِ قَوْمًا شَافِرِينَ” - “وَالْحَقِيمَةَ وَالصَّلَاةَ”

⁶⁹⁰ - Hacc, 22/35.

⁶⁹¹ - Sâffât, 37/38.

⁶⁹² - Kamer, 54/27.

bunlardan “مُرْسَلُونَ” – “ذَاتِقُونَ” – “مُقِيمِينَ” kelimelerinin aslı “مُسَلِّوًا” – “لَذَائِقُوا” – “الْحَيِّي” olup her birinden izâfeden dolayı nûn harfi hazf olunduğunu söylemiştir.⁶⁹³

3.43. FİİL AMELİNİ EDEN İSİMLER VE İSİM FİİL

Fiili gibi amel edenler yedi tane olup ilki isim-fiil’dir, “عُدُّ” manasında olan; “وَيْ” gibi, “أَعْجَبُ” manasında olan; “صَه” gibi, “أَسْكُتُ” manasında olan; “هَيْهَاتَ” gibi. İsim-fiil hazf olunmayıp, ma‘mûlünden müteahhir olmaz, zamîri müstetir olur. Talep manasında olduğunda cevâb-ı olarak gelen muzârî‘ meczûm olur.⁶⁹⁴

Âyetler ve Meâlleri:

وَيُكْفِّرُ لَهُمْ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ {

“Demek ki kâfirler iflah olmayacak” demeye başladılar.”⁶⁹⁵

{ تَبَيَّنَ مَا بَدَأَ اللَّهُ بِكُمْ {

“(Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır.”⁶⁹⁶

{ حُوتٌ عَمِيكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي

أَضَعَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ الرُّضَاعَةَ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأُمَّهَاتُكُمْ فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّائِي دَخَلْتُمْ بَنِينَ فَيَا نَمَّ

{ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ {

“Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zifafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, eğer anneleri ile zifafa girmemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur.”⁶⁹⁷

⁶⁹³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 342-346

⁶⁹⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 347-351.

⁶⁹⁵ - Kasas, 28/82.

⁶⁹⁶ - Nisâ, 4/24.

⁶⁹⁷ - Nisâ, 4/23.

Âyetlerdeki İstişhâd:

İsim-fiil’le ilgili istişhâd edilen “ وَيُكَادُّ ” âyetinde “ وَيُكَادُّ ” kelimesindeki “ وَيُ ” isim-fiil olup, “ أَعْجَبُ ” manasındadır. Fâili müstetirdir ve irabdan mahalli yoktur. “ وَيُكَادُّ ” âyetindeki “ وَيُكَادُّ ” cümlesi âmili mahzûf olan masdar olup, “ عَمَلِيكُمْ ” isim-fiil olmayıp câr-mecrûr olarak masdara veya mukadder âmile mutealliktir ve bu cümlenin takdîri; “ كَتَبَ اللَّهُ ذَلِكَ كِتَابًا يَعْلَمُكُمْ ” şeklindedir. Buradaki mukadder olan âmile delâlet eden ise, örnek olan âyetten bir önceki âyet olan “ حَوَّتْ عَلَيَّكُمْ ” âyeti olup, zira bu âyetten anlaşılan haram kılma, mukadder âmil olan kitâbeti gerektirir. Netice olarak, isim-fiil ma‘mûlünden önce gelmiştir.⁶⁹⁸

3.43.1. Masdar, Amel Şartları ve Âmil Masdarın Kısımları

Fiil gibi amel eden isimlerin ikincisi olan masdar; fiil üzerine meydana gelen hadese delalet eden “ اِكْرَامِيَّ ” gibi isimdir. Sekiz şartla birlikte fiilin amelini yapar. Mastarın amel şartları; 1-Mastarın yerine, fiil ile en “ اَنَّ ” veya fiil ile mâ “ مَا ” geçmesinin sahih olması. 2-Mastarın, ism-i tasgîr olmaması. 3-Mastarın zamîr olmaması, bizatihi sığasıyla bulunması. 4-Mastarın sayı ile mahdûd olmaması. 5-Mastarın, mamûlün de amel etmeden önce sıfat almaması. 6-Mastarın, mahzûf olmaması. 7-Mastarın, ma‘mûlünden mafsûl (ayrı) olmaması. 8-Mastarın, ma‘mûlünden sonra gelmemesi gerekir.⁶⁹⁹

Amel Eden Masdar Üç Kısma Ayrılır

1-Muzâf olan mastar, kendi içinde iki kısma ayrılır. a-Fâiline muzâf. b-Mef‘ûlüne muzâf. 2-Münevven olan mastar. 3-El-takısı “ ل ” ile muarref olan mastar.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 346-351.

⁶⁹⁹ - İbn. Hişâm, *a.g.e.*, s. 351-358.

⁷⁰⁰ - İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 358-361.

Âyetler ve Meâlleri:

لَمَّا جَاءَتْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحَّبَتْ {

“Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti.”⁷⁰¹

{ وَدُّوْا عَنَّا نَسْتَم }

“Hep sıkıntıya düşmenizi isterler.”⁷⁰²

إِنَّهُ عَمَلَى رَحْمَةٍ لِّقَادِرِيمِ تَبْلَى السَّرَائِرِ {

“Şüphesiz Allah'ın onu, öldükten sonra tekrar diriltmeye de gücü yeter. Bütün sırların yoklanacağı günü hatırla!”⁷⁰³

{ لَا يَجْعُونَ عَنْهَا حِوْلًا }

“Oradan ayrılmak istemezler.”⁷⁰⁴

فَنُفِثُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ {

“Derken, Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud, Câlût'u öldürdü. Allah, ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi ve ona dilediğini öğretti. Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.”⁷⁰⁵

⁷⁰¹ - Tevbe, 9/25.

⁷⁰² - Âl-i İmrân, 3/118.

⁷⁰³ - Târik, 86/8-9.

⁷⁰⁴ - Kehf, 18/108.

⁷⁰⁵ - Bakara, 2/251.

{ الْبَيْنِ أَخْرَجُوا مِنْ دِيْعَلِيْمِهِمْ جَبِي إِلاَّ أَنْ يَتُؤَلُّوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتَّ صَوَامِعُ وَبِيْعُ مَطْلِحَاتٍ لِكُفْرٍ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيْرًا أَوْلِيَاءَ نَصَبَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُوْهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَيُّ عَزِيْزٌ }

“Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve câmiler muhakkak yerle bir edilirdi.”⁷⁰⁶

{ وَأَخْطِئُ الرِّبَا وَقَدْ لَعْنَهُ اللَّهُ وَأَكْلُ هِمِّ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبِاطِلِ }

“Kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık.”⁷⁰⁷

{ أَوْ كَلِمَةٍ طَعَامٍ فِي يَوْمٍ ذِي مَعْنَى يَوْمَئِذٍ أَوْ كَلِمَةٍ مِّنْ دُونِهَا تَرْجَاةٌ }

“Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır.”⁷⁰⁸

Âyetlerdeki İstişâd:

“ مَا ” masdariyye olup, kendinden sonraki ile birlikte masdar te’vîlindedirler, cümlenin takdîri; “ أَيْ بِحِيَّتِهَا ” “ عَوْنِكُمْ ” şeklidir. Masdarın şartlarından biride ma‘mûlüyle arasına fâsıla girmemesidir. Buna istinâden üçüncü örnek âyet olan “ إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ ” cümlesindeki “ رَجِعَ ” kelimesi, mahzûf olan “ يَرْجِعُهُ ” fiiline mutealliktir; çünkü kendisinden önce “ لقادر ” kelimesi kendisiyle masdar arasına fâsıladır. Bu durumda da ameli câiz değildir. Dördüncü âyetteki “ لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِجْلًا ” cümlesindeki “ حِجْلًا ” masdarı gerekli şartı taşımadığı için amel etmemiştir. “ وَأَكْلُ هِمِّ أَمْوَالِ النَّاسِ ” - “ وَأَخْطِئُ الرِّبَا ” - “ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ ” Âyetleri, masdarın fâiline muzâf halindeki ameline örnek olup, “ أَكْلٍ - وَأَخَذٍ - دَفْعٌ ” masdarları kendilerinden sonra gelen fâillerine muzâf olarak amel etmişlerdir.

⁷⁰⁶ - Hacc, 22/40.

⁷⁰⁷ - Nisâ, 4/161.

⁷⁰⁸ - Beled, 90/14-15.

Sekizinci âyet ise, masdarın münevven olarak ‘âmeline örnek olup, “ ⁷⁰⁹طَعَّمَ” masdarı tenvînli olarak kendinden sonra gelen “ ⁷⁰⁹تَتِيمًا” kelimesini nasb etmekle amel etmiştir.

3.43.2. İsm-i-Fâil ve Amel Şartları

Fiilin amelini eden isimlerden üçüncüsü olan ism-i fâil; muzâr‘in hareke ve sükûnlarının üzerine meydana gelen, fâil’e delâlet eden vâsıftır. İsm-ifâil “ ⁷¹⁰أَلَّ ” takısıyla veya mücerred olarak kullanıp, “ ⁷¹⁰أَلَّ ” takısıyla olduğu durumda ise, müstakbel veya mâzî olarak mutlak şekildeamel eder. Mücerred olması durumunda ise ancak iki şartla amel eder, bunlar: 1-Mâzî değil hâl veya istikbâl manasında olması, 2-İsm-i fâil’in, nefiy, istifhâm, mübteda ve sıfat alan şeye itimâd etmesi gerekir.

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشَّمَالِ وَكَلِّبُهُمْ بِأَسْطُفَافٍ يَبِيهٍ بِالْحَيْدِ }

“Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi).”⁷¹¹

{ وَرِزْقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ يَسْتَكْبِرُونَ عَلَى اللَّهِ فُجُورُهُ إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعَامِ قَدِيرٌ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ }

“Onu beklemediği yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah, her şeye bir ölçü koymuştur.”⁷¹²

{ وَالْمَلَائِكَةُ يُدْذِلُونَكَ ذَلِكُمْ ظَهِيرٌ }

“Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar.”⁷¹³

⁷⁰⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 358-361.

⁷¹⁰ -İbn Hişâm, a.g.e., s. 362-366,

⁷¹¹ - Kehf, 18/18.

⁷¹² - Talâk, 65/3.

⁷¹³ -Tahrîm, 66/4.

Âyetlerdeki İstişhâd:

İsm-i fâilin amel etme şartlarından ilki, hâl veya istikbâl manasında olmasıdır. Ancak mâzî manasındada amel edeceğine dâir görüşler vardır. Buna istişhâd olarak da “بِأَسْطٍ” âyetini zikrederek, âyetteki “بِأَسْطٍ” kelimesi ism-i fâil olmasına rağmen amel ettiğini ifâde ederler. İbn Hişâm kendilerine cevâben; “Cümledeki “واو” in hâl vâv’ı olduğunu âyetin hâl hikâyesi üzerine mebnî olup âyetin başında olan “نُتَلِّمُهُمْ” muzâri’ fiilinin buna işâret ettiğini dolayısıyla mâzî olmasına rağmen hâl manasında olduğunu ifâde eder.” demektedir.

İsm-i fâilin mübtedâyaya dayanmasına dair “بِأَلَاغٍ أُمِيدٍ” âyetini istişhâd ederek buradaki “بِأَلَاغٍ” kelimesi ism-i fâil olup mübtedâyaya dayanmasından dolayı amel eder. Üçüncü âyetteki “ظَهِيرٌ” kelimesi istişhâd ederek buradaki “ظَهِيرٌ” kelimesi zâhiren müfred olsada “فَعِيلٌ” sigâsının bazen cemâat manasında gelebileceğini ifâde ederek, “ظَهِيرٌ” kelimesi cemâat manasında olan “وَالْعَلَاءِ كَةٌ” kelimesine haber olmuştur.⁷¹⁴

3.43.3. Sıfat-ı Müşebbehe ve Ma‘mûlünün Durumları

Fiil gibi amel eden isimlerden altıncısı Sıfat-ı müşebbehe olup, amel şartları ism-i fâ‘ilin amel şartlarıyla aynıdır. Şimdiki zaman ifade etmesi, onunla ma‘mûlünün arası açılmaması, ma‘mûlünün önüne geçmemesi, onun amelden önce vasıflanmaması, musağğar olmaması ve gizli olmaması gibi şartlarda vardır. Ma‘mûlü için üç durum söz konusudur: 1-Merfû okunması ki bu durumda fâil ya da sıfatta müstetir olan zamîre bedel olması gibi iki durum söz konusudur. 2-Mansûb okunması, bu durumda da nekre olması durumunda; ya temîz olur ya da mefulü bih’e teşbîh olarak mansûb okunur, ma‘rife olması durumunda ise; sadece mef’ûlü bih’e teşbîh olarak mansûb okunur. 3-Sıfât’ın izâfesiyle mecrûr okunur.⁷¹⁵

⁷¹⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 326-366.

⁷¹⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 370-375.

Âyet ve Meâli:

{ جَنَّاتٍ عَدْنٍ مِّنْهُنَّ لَهُمُ الْآيَاتُ }

“Kapıları kendilerine açılmış olarak Adn cennetleri vardır.”⁷¹⁶

Âyetteki İstîşhâd:

Sıfat-ı müşebbehenin ma‘mûlünün merfû‘ okunması durumlarından olan; sıfatta müstetir olan zamîre bedel olmasına dair yukarıdaki geçen örnek âyetteki “ الْآيَاتُ ” kelimesinin merfû‘ olup, sıfat’ı müşebbehe olan “ مِّنْهُنَّ ” kelimesindeki nâib’i fâil olan müstetir zamîre bedel-i ba‘z olduğu görüşünü ileri sürer.⁷¹⁷

3.43.4. İsm-i Tafdîl ve Durumları

Fiil gibi amel eden isimlerden yedincisi ism-i tafdîldir. İsm-i tafdîl; “ الْفَيْضُ ” gibi, sâhibinin müşâreke ve fazlalığına delâlet eden bir isim olup kendisi için üç durum söz konusudur: 1-İsm-i tafdîlde ifrâd ve tezkîr gerekliliği durumu, bu da iki surette olur: a-Mafdûlü (üstün olunan) cer eden “ مِنْ ” harfinin kendisinden sonra bulunması. b-İsm-i tafdîlin nekreye muzâf olması. 2-İsm-i tafdîlin “ اَلْ ” takısıyla birlikte olması durumunda mevsûfuna mutâbık olma durumu. 3-İsm-i tafdîlin mevsûfuna mutâbık olup, olmamasının câiz olduğu durum. Gramerciler, ism-i tafdîlin mef’ûlü bih’i nasb edemeyeceğini merfû‘ müstetir zamîri ise ref yapabileceği konusunda icmâ‘ etmişlerdir.⁷¹⁸

⁷¹⁶ - Sâd, 38/50.

⁷¹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 374.

⁷¹⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 375-379.

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَخِيهِ يَا أَبَتِ ابْنِ أُمَّيَّةِ إِنَّ ابْنَ يَدْيِ لَمَبِينٍ }⁷¹⁹

“Kardeşleri dediler ki: “Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılığ içindedir.”⁷¹⁹

{ قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ ضَرْبًا مِمَّا كَسَبْتُمْ مِنْ قَبْلِ يَوْمِ تَأْتِي السُّحُبُ مِنَ السَّمَاءِ فَتُمْطَرُ السَّمَاءُ بِمَاءٍ غَدِيقٍ غَلِيظٍ كَالْعِجْرِ فَإِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ اللَّهَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ }⁷²⁰

“Deki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”⁷²⁰

{ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْصَى النَّاسِ عَمَلِي حَيَاتِهِ وَمَنْ أَلْبَسَهُمْ لَبَاسَ الْفِتْنَةِ فَهُمْ لِبَاسِهِ لَا يَخْفَى لَبَاسُهُ عَلَى مَنْ يَعْلَمُ }⁷²¹

“Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.”⁷²¹

⁷¹⁹ - Yûsuf, 12/8.

⁷²⁰ - Tevbe, 9/24.

⁷²¹ - Bakara, 2/96.

⁷²¹ - Tevbe, 9/24.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مَجْرُمِيهَا لِيَحْكُوفَ فِيهَا وَمَا يَمْكُونُ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ {

“İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Hâlbuki onlar hilekârlığı ancak kendilerine yaparlar. Ama farkında olmuyorlar.”⁷²²

{ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ }

“Şüphesiz senin Rabbin, yolundan sapanı çok iyi bilir ve yine O, doğru yolu bulanları en iyi bilendir.”⁷²³

Âyetlerdeki İstişâd:

Müellif, ism-i tafdîlin müfred, müzekker olması ve (مَنْ) harfi cerri ile kullanılmasına dair “قَالَ لِإِبْرَاهِيمَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ آيَةً إِنَّكَ مِن مَّن سَابِقِي” ile “قَالَ لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحِبُّ إِلَيَّ أَيْدِيَ نِسَائِي” ayetleri örnek getirerek, buradaki “أَحِبُّ إِلَيَّ” ve “أَحِبُّ إِلَيَّ” cümlelerinde ism-i tafdîl, birinci âyette tensiye ile birlikte, ikinci âyette ise cemi’ ile birlikte gelmesine rağmen vücben müfred müzekker ve mafdûlleri olan “مِن مَّن” cümleleride “مِن مَّن” harfiyle mecrûr olduğunu söylemiştir. İsm-i tafdîlin mevsûfuna mutâbakat şartı olmadığına dair “وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْسَنَ الْوَسَائِلِ إِلَى حَيَاتِهِمْ” ve “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مَجْرُمِيهَا” cümlelerini istişâd etmiş, buradaki “أَحْسَنَ” ism-i tafdîli ma’rifeye muzâf olup mevsûfuna mutâbık gelmezken; diğer ism-i tafdîl olan “أَكْبَرًا” ise muzâf ileyih olan “مَجْرُمِيهَا” kelimesine mutâbık olarak cemi’ geldiğini söylemiştir. Beşinci âyet olan “إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ” cümlesi, ism-i tafdîlin mef’ûlü bih’i nasb edemeyeceğine dair örnek olup, âyetteki “مَنْ” edât’ı mahzûf bir fiile mef’ûlü bih’dir.⁷²⁴

⁷²² - En’âm, 6/123.

⁷²³ - En’âm, 6/117.

⁷²⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 375-379.

3.44. TEVÂBÎ‘ KONUSU

Tevâbi‘ başkasına uymakla irab alan kelimelerdir. Bunlar: 1-Na‘t. 2-Tevkîd. 3-‘Atf’ul- beyân. 4-‘Atf’un- nesak. 5-Bedeldir.⁷²⁵

3.44.1. Nâ‘t

Tevâbi‘lerin ilki olan sıfat, metbu‘ûnun lafzına zıt, müştak veya müştakla müevvel olana denir. Nekreyi tahsîs, ma‘rifeyi tavzîh, medih, zem, terehhüm, tevkîd gibi anlamlar içerir. Sıfat, üç çeşit irabdan, ta‘rîf ve tenkîrden birisinde metbu‘ûna uyar, müstetir bir zamîri ref ettiği zaman tezkîr te’nîsten, ifrâd, tesniye ve cemi‘den birisinden metbu‘una uyar, ref durumu yoksa sıfat da fiil gibir. Sıfatın, hakikaten veya iddiâen ma‘lûm olan sıfatından, ref halinde “ هو ” takdîriyle, nasb halinde ise “أعني - أمدح - أذم - أرحم - أرمي” fiillerini takdîr etmekle men‘ûtundan kesilmesi câizdir.⁷²⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ }

“Rahmân, Rahîm, olan Allahın adı ile.”⁷²⁷

{ يَجِدْنَ فَلْهَيْبَ مَامُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةَ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ }

“Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar.”⁷²⁸

{ فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَحُلِّمَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتْ أَدْكَةً وَاحِدَةً ذَوْقَةً الْوَأَقْرَبُ }

“Sûr'a bir defa üfürülünce, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine bir çarptırılınca, işte o gün olacak olmuş (kıyamet kopmuş)tur.”⁷²⁹

⁷²⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 380.

⁷²⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 380-387.

⁷²⁷ - Fatiha, 1/1.

⁷²⁸ - Bakara, 2/196.

⁷²⁹ - Hâkka, 69/14.

وَيُؤَلِّمُ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لُّحْمًا يُنَبِّئُ النَّبِيَّ جَمْعًا مَلَأَ وَعَدَّدُ {

“İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işâretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”⁷³⁰

{ حَتَّىٰ تَكُونَ تَابٌ مِّنَ اللَّاهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَلِيدِ الْعِقَابِ }

“Hâ-Mîm. Bu kitabın indirilmesi, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafından.”⁷³¹

{ يُقُولُونَ رَبَّنَا مَا أَخْرَجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ }

“Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten çıkar.”⁷³²

{ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ }

“Hamd, Âlemlerin Rabbi, Allah'a mahsustur.”⁷³³

{ أَلْوَتِيهِ حَمَالَةَ الْحَطَبِ فِي جَيْلِهَا جَلٌ مِّن مَّدٍ }

“Boynûnda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu hâlde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).”⁷³⁴

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerden birinci, ikinci ve üçüncü olan “ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ” - “ تِلْكَ اَشْوَٰتٌ كَامِلَةٌ ” - “ فَاِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَّاحِدَةٌ ” cümleler sıfatın faydaları için istişhâd edilmiş olup, birinci âyetteki fayda, medih, ikinci ve üçüncü âyette ise tevkîddir. Müellif, şöyle birsuâl tevdî eder; “Şâyet denilirse, sıfat ve mevsûf uyumunda ma’rifelik şartı olmasına rağmen geçen dördüncü ile beşinci âyetler olan “ لِكُلِّ هُمْزَةٍ لُّحْمًا يُنَبِّئُ النَّبِيَّ جَمْعًا مَلَأَ وَعَدَّدُ ” کِتَابٍ مِّنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَلِيدِ الْعِقَابِ فِي الطُّوْلِ ” cümlelerde nekre olan

⁷³⁰ - Hümeze, 104/1-2.

⁷³¹ - Mü'min, 40/1-3.

⁷³² - Nisâ, 4/75.

⁷³³ - Fatiha, 1/2.

⁷³⁴ - Tebbet (Leheb), 111/4-5.

”*هُمَوْتِ لُحِقِ*” cümlesine ma‘rife olan “*الْأَنِي*” sıfat olup, ma‘rife olan “*لَلَّهِ*” lafzına ise, nekre olan “*شَلِيدِ الْعَرَبِ*” cümlesi sıfat olmuştur, dolayısıyla mezkûr kurala hâlel gelmiş olur” Buna cevâben müellif; “*Âyette mezkûr olan ve sıfat sanılan “الْأَنِي ve شَلِيدِ الْعَرَبِ” cümleleri sıfat olmayıp bedeldir,*” der. Altıncı örnek âyet olan “*رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ*” cümlesi sıfatın zâhir ismi ref‘ etmesine örnek olarak zikredilip buradaki “*الظَّالِمِ*” vasfı merfû‘u ettiği “*أَهْلِهَا*” kelimesine itibâen müzekker gelip mevsûfu olan “*الْقَرْيَةِ*” kelimesine te’nîste itibâ‘ etmemiştir. Sıfatın mevsûfundan kesilmesiyle ilgili olarak yedinci ve sekizinci âyetler olan “*الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ*” ve “*وَأَمْرًا تُحْمَلُهُ حَمَالَةَ الْحَاطِبِ*” cümlelerindeki “*رَبِّ الْعَالَمِينَ*” ve “*حَمَالَةَ الْحَاطِبِ*” sıfatlarını medih ve zemm maksadları için mevsûflarının zıddına “*أُمِّع*” ve “*أَدُمُّ*” fillerini takdîr ederek mansûb okunabilir.⁷³⁵

3.44.2. Tevkîd ve Kısımları

Tevkîd iki kısma ayrılır; 1-Tevkîd-i Lâfzî: İsim, fiil ve harften herhangi birisinin lafzının aynısıyla tekrar edilmesine denir. 2-Tevkîd-i Manevî: Nefs, (نفس) ayn, (عين) küllin, (كَلِّ) kilâ, (كَلَا) kiltâ, (كلتا) ecma‘â, (اجمع) ve cem‘âe, (جمعاء) gibi, sayılı lafızlarla yapılan tevkîde denir. Tevkîd-i manevi lafızlarında olan “*كُلٌّ*” ile tevkîd yapılmasının şartları üç tanedir. 1-Müekkedî bihâ (tevkîdi yapılan) müfred ve cemi‘ olması. 2-Zât veya âmiliyle mütecezzi’ (bölünebilir olması) 3-Kendisine, müekkede dönen bir zamîrin muttasıl olması. Tevkîd-i manevi lafızlarında olan “*كُلٌّ لَنَا*” ile tevkîd yapılmasının şartları dört tanedir. 1-Kendileriyle tevkîd yapılan şeyin ikiye delâlet etmesi. 2-Bir şeyin, iki şeyin yerine geçebilmesi. 3-Müsnedi ileyhin (kilâ ve kiltâ’ya yöneltilen şeyin) mana olarak farklı olmaması. 4-Kendilerine, tevkîdi yapılabilecek bir zamîrin muttasıl bulunması. Sıfatla tevkîd arasındaki farklar şöyle sıralanabilir. 1-Sıfatlar tekrar edince, atıf yapıp yapmamakta muhayyer

⁷³⁵ - İbn. Hişâm, *a.g.e.*, s. 380-387.

olduğuna rağmen tevkîdde atıf sözkonusu değildir. 2-Sıfat marifeye tabi‘ olduğu gibi nekreyede tabi‘ olabilirken tevkîd sadece marifeye tabi‘ olur.⁷³⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا وَجَاءَ رَبُّكَ وَالطَّلَاقُ صَفًّا }

“Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman, Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği!”⁷³⁷

{ فَسَطَّ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ }

“Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler.”⁷³⁸

{ قَالِ الْإِنِّينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِي إِيْمَانِ اللَّهِ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ }

“Büyüklik taslayanlar ise şöyle derler: "Biz hepimiz ateşin içindeyiz. Şüphesiz Allah, kullar arasında (böyle) hüküm vermiştir.”⁷³⁹

{ وَقَالُوا لَوْلَا نُنزِّلُ هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقُرْدِ تَيْنِ عَظِيمٍ }

“Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler.”⁷⁴⁰

{ فَسَطَّ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ }

“Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler.”⁷⁴¹

{ قَالِ رَبِّ مَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَالْأَغْوِيَّةُ تَهُمُ أَجْمَعِينَ }

“İblis, "Rabbim! Beni azdırmama karşılık, andolsun ki yeryüzünde kötülükleri onlara güzel göstereceğim, içlerinde ihlâsa erdirilmiş kulların hariç, onların hepsini azdıracağım" dedi.”⁷⁴²

⁷³⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 388-397.

⁷³⁷ - Fecr, 89/21-22.

⁷³⁸ - Hicr, 15/30.

⁷³⁹ - Mü'min, 40/48.

⁷⁴⁰ - Zuhruf, 43/31.

⁷⁴¹ - Hicr, 15/30.

⁷⁴² - Hicr, 15/39.

{ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْجِدُهُمْ جَمْعٌ بَيْنَ }⁷⁴³

“Şüphesiz cehennem, onların hepsinin buluşacağı yerdir.”⁷⁴³

{ سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى وَالَّذِي أَحْبَبَ لَمْ يَخْشَ عَلَيْهِ غُثَاءً أَحْوَى }

“Yüce Rabbinin adını tespih et. O, yaratıp şekillendiren, âhenk veren ve düzene koyandır. O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir. O, yeşil bitki örtüsünü çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çer çöpe çevirendir.”⁷⁴⁴

Âyetlerdeki İstişâd:

“ كَلَّا إِذَا دُخِيتِ الْأَرْضُ دُكًّا دُكًّا وَجَاءَ رَبُّكَ وَالطُّلُكُ صَعًّا ” âyetinde “ دُكًّا ” ve “ صَعًّا ” kelimeleri hakkında bazı nahiv âlimleri, tevkîd olur derken, İbn Hişâm ise “bu kelimelerin kendinden önceki kelimelere tevkîd değil tekrardır” der. İkinci örnek âyetteki “ فَسَطَّ ” kelimesi zâtıyla bölünebilir olduğu için “ الْمَلَايِكَةُ ” cümlesindeki “ كَلَّمَهُمْ أَجْمَعُونَ ” kelimesi kendisine tevkîd-i lâfz-î olmuştur.

“ فِيهَا ”nın “ كُلُّ ” kelimesine müekkede dönen zamîr olan “ فِيهَا ”nın muttasıl olmamasından dolayı “ كُلُّ ” kelimesi mübtedâdır, haberi ise, “ فِيهَا ” zamîri’dir. Âyetlerden dördüncüsü olan “ وَقَالُوا لَوْلَا نَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنَ عَلَيْنَا لَكُنَّا عَظِيمِينَ ” cümlesi tevkîdle ilgili istişâd yönü bulunmayıp, müellif, sadece tevkîdin manevî lafızlarında olan “ كَلَّمَهُمْ أَجْمَعُونَ ” ile tevkîd yapılmasıyla müekkedden ikisi veya ikisinden biri murâd edilebilir kuralına istinâden bu âyeti zikredip, âyetteki; “iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” meâlinden “ كَلَّمَهُمْ أَجْمَعُونَ ” gibi, “ikisinden birisi” manasının murâd olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Tevkîdi manevi lafızlarında olan “ كَلَّمَهُمْ أَجْمَعُونَ ” ile tevkîd yapılmasının şartlarından biride genelde, “ كُلُّ ” kelimesinden sonra bazende yalnız olarak gelmesidir. Bu kâideye istinâden müellifbeşinci, altıncı ve yedinci âyetteki “ كَلَّمَهُمْ أَجْمَعُونَ ” - “ وَقَالُوا لَوْلَا نَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنَ عَلَيْنَا لَكُنَّا عَظِيمِينَ ” - “ كَلَّمَهُمْ أَجْمَعُونَ ”

⁷⁴³ - Hicr, 15/43.

⁷⁴⁴ - A'lâ, 87/1-5.

cümlelerinin birincisinde “ أَجْمِينَ ” kelimesi “ كُلُّ ” kelimesinden sonra gelmişken diğer iki âyette ise yalnız tevkîdî lafzı olarak kullanılmıştır. Sekizinci geçen örnek âyetimiz olan “ سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَلَى وَالَّذِي أَنْجَحَ الْمَوْتَى ” cümlesi ise sıfatların tekrarı ile ilgili olup, buradaki sıfatların tekrarı ‘âtîf harfiyle yapılmasına rağmen tevkîdde atıfla tekrar söz konusu değildir.⁷⁴⁵

3.44.3. Atf-ı Beyân

Atf-ı beyân; câmid, müevvel olmayan, izâh veya tahsîs eden tâbî‘ olup, nekrelilik, tezkîr, ifrâd ve alt kollarında tâbî‘ olduğu şeye mutâbıktır.⁷⁴⁶

Âyetler ve Meâlleri:

{ مَنْ رَوَّاهُ جَهَنَّمَ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَلِيدٍ }

“Hüsranın ardından da cehennem vardır. Orada kendisine irinli su içirilecektir.”⁷⁴⁷

{ أَوْ كَهَٰذَا مَسَاكِينَ أَوْ عَدَلُ ذَلِكِ صِيًّا مَاءً }

“Veya yoksulları yedirmek suretiyle keffaret yahut onun dengi oruç tutmaktır.”⁷⁴⁸

Âyetlerdeki İstişhâd

İbn Hişâm, “ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَلِيدٍ ” âyetini zikrederek buradaki “ صَلِيدٍ ” kelimesinin nekre olmasına rağmen atf-ı beyân olduğunu, metbuû olan “ مَاءٍ ” kelimesinin de nekre olduğunu ifâde eder. İkinci olarak örnek olan “ أَوْ كَهَٰذَا مَسَاكِينَ ” âyeti hakkında da: “Âyetteki “ مَسَاكِينَ ” kelimesine ‘atf-ı beyân veya bedel olabilir, ” der.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 388-397.

⁷⁴⁶ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 398-399.

⁷⁴⁷ - İbrahim, 14/16. .

⁷⁴⁸ - Mâide, 5/96.

⁷⁴⁹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 398-399.

3.44.4. ‘Atf-ı Nesak

‘Atf-ı nesâk: Vâv (واو), fâ (فاء), sümme (ثم), hatta (حتى), ev (او), em (ام), lâ, (لا), bel (بل), lakin (لكن), ‘atfı adlı harflerinden herhangi bir harfle, kendisiyle metbu‘û arasında herhangi bir harfin girdiği tâbi‘e denir.

Atf Harflerinin İşlevleri

1-Vâv “ واو ” (Mutlak cemi‘ içindir.) 2-Fâ “ فاء ” (Tertip ve takip içindir.) 3-Sümme “ ثم ” (Tertip ve terâhi “erteleme” içindir.) 4-Hattâ “ حتى ”, (Gaye ve tedric içindir.) 5-Ev “ أو ” Çok veya iki şeyden birisi için olup, talep’ten sonra; tahyîr veya ibâha. Haberden sonra; şek veya teşkîk manaları için gelir. 6-Em “ أو ”, (Herhangi iki eşit olan şeye dâhil olan istifham hemzesinden sonra tayin manası için kullanılır.) 7-Lâ “ لا ”, (Müspet cümleden sonra gelip, hükümdeki hatanın reddi içindir.) 8-Bel “ بل ”, Lâkin “ لكن ”, (Harfleri de, menfî cümleden sonra gelip, hükümdeki hatanın reddi içindirler). Ayrıca bel “ بل ”, müspet cümleden sonra da kendinden önceki hükmü kendinden sonraya yöneltmek için kullanılır.⁷⁵⁰

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ }

“Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı.”⁷⁵¹

{ إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَأُنْحِجَتِ الْأَرْضُ أَنْقَالَهَا وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا }

“Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı, içindekileri dışarıya çıkarıp attığı ve insan, "Ona ne oluyor?" dediği zaman, ”⁷⁵²

⁷⁵⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 402-413.

⁷⁵¹ - Bakara, 2/127.

⁷⁵² - Zilzâl, 99/1-3.

{ وَقَالُوا لِمَ أَهْمَنَا الدُّنْيَا مَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِبَدَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ لَمْ يَظُنُّونَ }

“Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder." Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”⁷⁵³

{ فَطَلَّمَ آدَمُ مِنْ كُلِّ مَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ }

“Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) Bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.”⁷⁵⁴

{ الْكَاتِبَاتُ فَسَوَى وَاللَّيْلِ قَدَّرَ فَهَلَى وَاللَّيْلِ أَخْرَجَ الْمَعْرَى فَبَجَعَهُ لِمَهُ غُثَاءً أَحْوَى }

“O, yaratıp şekillendiren, âhenk veren ve düzene koyandır. O, (her şeyi) ölçüyle yapıp yönlendirendir. O, yeşil bitki örtüsünü çıkaran, sonra da onları çürüyüp kararmış çer çöpe çevirendir.”⁷⁵⁵

{ وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قَدَرْنَا لَكُمُ الْإِسْلَامَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ }

“Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" dedik. İblis'ten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.”⁷⁵⁶

{ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلْنَا بَادِينَ }

“Onlar, "Bir gün, ya da bir günden daha az bir süre kaldık. Hesap tutanlara sor" derler.”⁷⁵⁷

{ فَكَفَّرْنَا لَهُ إِطْعَامٌ شَقِيقٌ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلًا يَكْفُمُونَ أَوْ كَمَوْتِهِمْ أَوْ تَحْرِيرَتِهِمْ }

“Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir.”⁷⁵⁸

⁷⁵³ - Câsiye, 45/24.

⁷⁵⁴ - Bakara, 2/37.

⁷⁵⁵ - A'lâ, 87/2-4.

⁷⁵⁶ - A'râf, 7/11.

⁷⁵⁷ - Mü'minûn, 23/113.

⁷⁵⁸ - Mâide, 5/89.

{ لَيْسَ عَمَلَى الْأَعْمَى حَجٌّ وَلَا عَمَلَى الْيَتِيمِ حَجٌّ وَلَا عَمَلَى النَّفْسِ الْكَافِرَةِ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ
بُيُوتِ آبَائِكُمْ }

“Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur.”⁷⁵⁹

{ قُلْ مَنْ رَزَقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قَبْلَ اللَّهِ ۗ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَمَلَكٌ مُبِينٌ أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ }

“De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık verir?" De ki: "Allah. O hâlde, ya biz hidâyet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!"⁷⁶⁰

Âyetlerdeki İstişâd:

“ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ ” âyetinde atıf harfî olan vâv genel manada mutlak cemi‘ olmasına rağmen, burada başka bir delilden dolayı “و” musâhebe ve ma‘iyyet için gelmişken ikinci âyetteki “ إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا وَأَخِيجَتِ الْأَرْضُ أَخْجَالَهَا وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا هَٰذَا ” cümlesindeki vâv ise, tertîb için gelmiştir. Üçüncü âyet olan “ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا ” cümlesinde ‘atıf harfî tertîb’in zıddı içindir, zira tertip için olduğu takdîrde mana olarak; kâfirlerin âhiret hayatına inanmaları gerekirdi, böyle bir durum mevzû bâhis olamayınca vâv tertip değil aks-i tertip için oldu. “ فَطَلَّقَىٰ آدَمُ مِنْ بَهْرِكَ لِحَاتٍ فَمَعَلَمِيهِ ” âyeti ise, atıf harflerinden olan fâ’nın cümleye tesebbüb manasını vererek bir cümleyi bir cümleye atfi için gelmişken, “ لَلَّي خَلَقَ فَسَوَّىٰ وَاللَّي قَدَّرَ فَهَلَّىٰ وَاللَّي أُنْحَجَ الْمَوْعَىٰ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَىٰ ” cümlesindeki fâ atıf harfî, önceki âyet gibi tesebbüb için değil, tertip ve ta‘kîp için gelmiştir. Tertip ve terâhî için olan “ ثُمَّ ” harfine örnek olan altıncı âyetimiz olan; “ وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا ” cümlesindeki fâ atıf harfî, önceki âyet gibi tesebbüb için değil, tertip ve ta‘kîp için gelmiştir. Tertip ve terâhî için olan “ ثُمَّ ” tertip ve terâhî içindir. Yedinci şâhid âyetimiz olan “ أَوْ ” cümlesinde atıf harfî olan “ أَوْ ” şek (şüphe) için gelmişken sekizinci âyet olan “ فَكَفَّارَةٌ ۗ يُطْعَمُ أَوْ يَشْقَىٰ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ ”

⁷⁵⁹ - Nûr, 24/61.

⁷⁶⁰ - Sebe’, 34/24.

” أَهْلَ يَكِّمْ أَوْ كَسَوْتَهُمْ أَوْ تَحْرِيرَ رَقَبَةٍ ” cümlesinde ise tahyîr (seçicilik) için, dokuzuncu âyet olan
 ”لَيْسَ عَمَلِي الْأَعْمَى حَسْبَ وَلَا عَمَلِي الْأَعْمَى حَسْبَ وَلَا عَمَلِي الْمَيْتِ حَسْبَ وَلَا عَمَلِي أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَبْأَكُلُوا لِقَوْمِكُمْ أَوْ بِئْتُمْ آبَاءَكُمْ“
 cümlesinde ise, ibâhe içindir. Onuncu âyet olan “ وَإِنَّا أَوْلِيَّاكُمْ لَعَمَلِي هَلْى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ”
 cümlesinde mübhem (belirsizlik) ve teşkîk (şüpheye düşürme) için gelmiştir.⁷⁶¹

3.44.5. Bedel ve Kısımları

Tevâbi‘lerin beşincisi olan bedel: Sözlükte, ‘ivâz anlamında olup, terimde ise, vasitasız olarak hükmü maksûd olan tabi‘dir. Altıya ayrılır; 1-Bedel-i kül: İkincinin birincisinin aynısı olduğu bedel. 2-Bedel-i ba‘z: İkincinin birinciye cüz’ olduğu bedel. 3-Bedel-i iştimâl: Cüz’iyyet dışında birinciyle ikinci arasında ilişki olan bedel. 4- İdrâb. 5- galat. 6-Nisyân bedelidir.⁷⁶²

Âyetler ve Meâlleri:

{ حَسْبِيَ رَبُّنَا يَا رَبُّنَا بَلَدْنَا مَحْجَبًا فَمَا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ }

“Umulur ki, Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz artık Rabbimizi arzulayanlarız.”⁷⁶³

{ إِنَّ لِمُتَّعِينَ فَا زَا حَتَّى قِوَاعَ مَا }

“Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş, bahçeler, üzümler, kendileriyle aynı yaşta, göğüsleri çıkmış genç kızlar ve dolu dolu kadehler vardır.”⁷⁶⁴

{ لَوْلَا عَمَلِي النَّاسِ حَسْبَ الْيَوْمِ لَمَسَّوْا بِطَاعِ إِلَيْهِ سَبِيلًا }

“Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”⁷⁶⁵

⁷⁶¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 402-413

⁷⁶² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 413-416.

⁷⁶³ - Kalem, 68/32.

⁷⁶⁴ - Nebe, 78/31-32.

⁷⁶⁵ - Âli-İmrân, 3/97.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدُّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ {

“Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır.”⁷⁶⁶

Âyetlerdeki İstişâd:

“يَعُوضُنَا” manasında olup, “عَسَىٰ لَكُم مِّنْهَا يُبْلَغُ لَكُم مِّنْهَا” âyetinin “يُبْلَغُ لَكُم مِّنْهَا” cümlesi, “عَسَىٰ لَكُم مِّنْهَا يُبْلَغُ لَكُم مِّنْهَا” cümlesinde bedel olan “حَتَّىٰ” kelimesi “حَتَّىٰ” kelimesinin aynısı olduğundan bedl-i kül olmuştur. Üçüncü âyet olan “النَّاسِ” cümlesi “مِنَ اسْتِطَاعَ” cümlesindeki bedel olan “عَلَىٰ النَّاسِ حُجَّ الْبَيْتِ مِنِ اسْتِطَاعَ إِلَيْهِ سَعِيًّا” mefhumunün cüz’ü olduğundan bedel-i ba‘z olurken, dördüncü âyet olan “يَسْأَلُونَكَ عَنِ” cümlesinde ise; bedel olan “قِتَالٍ” kelimesiyle “الشَّهْرِ” arasında cüz’iyyet dışı bir ilişki olduğundan bedel-i iştimâl olmuştur. Müellif, üç âyet istişâd etmesinin nedeni, bedel ile mübdel-i minh’in ikisi de nekre, ma‘rife, biri nekre diğeri de ma‘rife gelebileceğine dikkat çekmektir.⁷⁶⁷

3.45. ‘ADED KONUSU

‘Aded lafızları üç kısma ayrılır. 1-Tezkîr ve te’nîste devamlı kıyas üzerine gelen (müzekkerle müzekker, müennesle müennes olarak gelmesi.) “اثان - واحد” gibi ve “اغْل” vezni üzerinde gelen sıra sayıları. 2-Devamlı kıyâsın aksine göre gelen (müennesle müzekker, müzekkerle müennes olarak gelmesi.) “ثلاث - تسعة” ve ikisi arası sayılar. 3-İki durumlu olan sayılar “عشرة” gibi, mürekkeb olarak kullanıldığında kıyâs üzere gelirken, müfred olarak kullanıldığında kıyâs’a muhâlif

⁷⁶⁶ - Bakara, 2/217.

⁷⁶⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 413-416

olarak kullanılır. Bil ki, “عَلَّ” vezni üzerinde olan ‘aded isimleri için dört durum söz konusudur. 1-Yalnız olarak kullanılmaları “أَبْع - ثَالِث - ثَانٍ” şeklinde. 2-Kendisinden türeyene muzâf olarak kullanılmaları “ثَانِي الثَّانِينَ” şeklinde. 3-Kendinden aşağı olan sayıya muzâf olması “ثَالِث الثَّانِينَ” şeklinde. 4-Kendinden aşağı olan sayıyı nasb etmesi “رَابِعِ الثَّلَاثَةِ” şeklinde gibi.⁷⁶⁸

Âyetler ve Meâlleri:

{ سَخَّطْنَا لَهُمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَمَا نَزَّلْنَا بِهِنَّ مِنْ آيَاتٍ مُّهِمَّةٍ فَنِيَ الْقَوْمَ فِيهَا صَوْعًا كَانَتْهُمْ أَعْجَازًا يُخَلِّجُوا }⁷⁶⁹

“Allah, onu kesintisiz olarak yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti.”⁷⁶⁹

{ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرْنَا اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا الثَّنَائِينَ فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا }⁷⁷⁰

“Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu.”⁷⁷⁰

{ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ الْفُلَّانِ ثَلَاثَةَ وَاثَلَةٍ وَمَا مِنْ آلَاءِ اللَّهِ إِلَّا وَاحِدُونَ يَلْمِزُكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءَ بَعْضٍ يَكْفُرُونَ لِيَكْفُرُوا بِمَا كَفَرُوا مِنْهُمْ }
عَلَّابِ الْيَمِّ

“Andolsun, "Allah, için üçüncüsüdür" diyenler kâfir oldu. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse, andolsun onlardan inkâr edenlere elbette, elem dolu bir azap dokunacaktır.”⁷⁷¹

⁷⁶⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 416-418.

⁷⁶⁹ - Hakka, 69/7.

⁷⁷⁰ - Tevbe, 9/40.

⁷⁷¹ - Mâide, 5/73.

{ مَا يَكُونُ مِنْ بَعْضِ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعٌ لَهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَكْثَرُ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيَّامًا }
 { مَا كَانُوا }

“Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir.”⁷⁷²

Âyetlerdeki İstişâd:

Örnek âyetlerden ilki olan “سَحَّهَا عَلَيْهِمْ لِيَلْمِي وَتَمَّازِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فِي الْقَوْمِ فِيهَا صَعَى كَأَنَّهُمْ ” cümlesindeki “سَبْعَ ” ve “تَمَّازِيَةَ ” sayıları, müzekker ile müennes, müennes ile de müzekker şeklinde kıyâsa muhâlif olarak kullanılmıştır. İkinci ve üçüncü âyetolan “ثَانِيًا ثَانِيًا ” ve “ثَالِثًا ثَلَاثَةً ” sayıları kendilerinden türemiş olan sayılara muzâf şeklinde kullanılmışlardır. Dördüncü örnek âyetimiz olan “ثَلَاثَةٌ إِلَّا هُوَ رَابِعٌ لَهُمْ وَلَا خَمْسَةٌ ” cümlesindeki sayılar kendilerinden aşağı olan sayılara muzâf olarak kullanılmışlar.⁷⁷³

3.46. GAYR-I MUNSARIF

Gayr-ı munsarîf ismin illetleri dokuz tanedir. 1-Vezn-i fiil. 2-Terkîp. 3-‘Ucmet (kayda değer olabilmesi iki şart gerekir: a-‘acemlikte ‘âlem olması. b-Üç harften fazla olması). 3-Ta‘rîf. 4-‘Adl; ma‘rifelerde ve sıfatlarda olmak üzere ikiye ayrılır; ma‘rifelerde olan için iki vezin olup birincisi müzekkerde olmak şartıyla “فُعَالٌ ” gelirken ikincisi ise, “فَعَالٌ ” vezni sadece müenneste gelir. Sıfatlarda gelen ‘adl ise; sayıda ve sayı dışında olmak üzere iki kısım olup, sayıda gelen iki sığa (kalıp) üzerinde gelir bunlar da “فُعَالٌ ” ve “فُعَالٌ ” sığaları olup “واحدٌ ” ve “أربعٌ ” ile aralarındaki sayılar. Sayı dışında olan ‘adl ise; “أخرٌ ” gibi, buda ancak elif-lâm veya izâfeyle kullanılır. 6-Vasf. 7-Cemi‘. 8-Zâide olan eliflâm ziyâdesi. 9-Te’nîs: buda üçe ayrılır; a-elifle te’nîs b-tâ ile te’nîs c-mana ile te’nîs. Bilki gayrî munsarîf illetleri

⁷⁷²- Mücâdele, 58/7.

⁷⁷³- İbn Hişâm, a.g.e., s. 416-418.

üç kısma ayrılır: 1-Başka bir illete ihtiyaç kalmadan tek bir illetin etkili olduğu illet; bunlar da cemi‘ ve memdûde ile maksûre te’nîs elifleri gibi. 2-‘Alemiyet illetiyle birlikte etkili olan illetler; elifsiz te’nîs, terkîp ve ‘ucmetttir. 3-‘Alemiyet veya vasfın bulunmasıyla etkil olan illetler; bunlar da ‘adl, vezn-ül fiil ve eliflâm ziyâdesidir. Mezkûr illetlerden iki veya bir illetin munsarîf bir isimde bulunması halinde isim gayr-ı munsarîf olur.⁷⁷⁴

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ }

“Şüphesiz biz Nûh'u, kavmine, "Kendilerine elem dolu bir azap gelmeden önce kavmini uyar" diye peygamber olarak gönderdik.”⁷⁷⁵

{ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَالِيَهُمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ }

“Şüphesiz biz de üzerlerine taşlar savuran bir rüzgâr gönderdik. Yalnız Lût'un ailesi başka. Katımızdan bir nimet olarak bir seher vakti onları kurtardık. Şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız.”⁷⁷⁶

{ الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثَلِ مِرْيَاحٍ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ

اللَّهُ عَالِمُ كُلِّ شَيْءٍ قَلِيلٍ }

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır.”⁷⁷⁷

{ إِنَّهَا لِأَحَى الْكَبِيرِ }

“Hayır, o (cehennem) insan için en büyük bir şeydir.”⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 419-428.

⁷⁷⁵ - Nûh, 71/1.

⁷⁷⁶ - Kamer, 54/34.

⁷⁷⁷ - Fâtır, 35/1.

⁷⁷⁸ - Müddessir, 74/35.

{ فَحَنَ كَانِ مِنْكُمْ مَرِيضًا وَعَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ }

“Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar.”⁷⁷⁹

Âyetlerdeki İstişhâd:

“إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ” âyetindeki “نُوحًا” isminde gayr-ı munsarîf illetlerinde olan ‘alemiyet ve ‘ucmet illetleri olduğuna rağmen, gayr-ı munsarîf olmayıp munsarîftır; zira ‘ucmetin şartlarından biri olan üç harften fazla olma şartının mevcut olmamasından dolayı munsarîf olmuştur. Âyetlerin ikincisi olan “بِحَجْرٍ أُهْمٍ” cümlesindeki “بِحَجْرٍ” kelimesini bütün Araplar; zarf ve muayyen günün ismi olduğu takdirde gayr-ı munsarîf olacağını ileri sürerler, aksi halde, âyette olduğu gibi munsarîf olur, çünkü âyette belli gün ismi değil vaktin ismidir. “أُولَىٰ أَجْدٍ حَقِيقَىٰ وَثَلَاثَ رُوحَ نَاعٍ” âyetindeki “مَثْنَىٰ وَثَلَاثَ رُوحَ نَاعٍ” kelimeleri, ‘adl ve vasf illetlerinden dolayı gayr-ı munsarîf olup cer ‘alâmetleri fethadır. Dördüncü âyet olan “إِنَّهَا لِأَحَىٰ الْكُبْرَىٰ” cümlesindeki “الْكُبْرَىٰ” kelimesi, vasîf ve ‘adl sıfatından dolayı gayr-ı munsarîf olup “عَاقِلٌ” nin müennesi olan “فَعْلَىٰ” vezninde olan “كُبْرَىٰ”nın cem’i olup, ancak elif-lâmla veya izâfeyle kullanılır. Beşinci âyet olan “فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ” cümlesindeki “أُخَرَ” kelimesi vasîf ve ‘adl illetlerinden dolayı gayr-ı munsarîf olup nasb ve cer hali fetha ile iledir.⁷⁸⁰

3.47. TA‘ACCÜB KONUSU

Ta‘accüb bildiren fiil için kalıp iki vardır. 1- مَا عَاقَلَ زَيْدًا. 2- مَا عَاقَلَ بِيَدًا. “مَا عَاقَلَ زَيْدًا” cümlesinin irabı; “مَا” nekre-i tâmme olarak mübtedâ olup mâba‘di olan fiil, fâil ve mef‘ûl cümlesi ise haber olur. “أَفْعَلِ بِهِ” cümlesi ise; “أَفْعَلِ” mâzî manasında emir şeklinde bir sığa olup ta‘accüb manasında zamîrden mücerred bir fiildir. Ta‘accüb fiili, ismi faili ef‘ale “عَاقَلَ” vezni dışında, sülâsî, müspet, mütefâvit (artma, eksilmeye kâbil) tam, gibi özellikleri ihtiva eden binâ-i fâil olan fiilden yapılır.

⁷⁷⁹ - Bakara, 2/184.

⁷⁸⁰ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 419-428.

Ta‘accüb için bu iki kalıp dışında, birçok lafız olmasına rağmen, nahiv ilminde kendileri için özel kalıplar yoktur.⁷⁸¹

Âyetler ve Meâlleri:

كَيْفَ تَكْفُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ أَمْ أَنْتُمْ مُنْجَبُونَ فَأَنْتُمْ لَا تَكْفُونَ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُرِيدُونَ

“Siz cansız (henüz yok) iken sizi dirilten (dünyaya getiren) Allah'ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizleri öldürecek, sonra yine diriltecektir. En Sonunda O'na döndürüleceksiniz.”⁷⁸²

Âyetlerdeki İstişhâd:

Ta‘accüb ile ilgi istişhâd edilen ilk âyetteki “ كَيْفَ تَكْفُونَ بِاللَّهِ ” cümlesindeki “ كَيْفَ ” sığası nahiv ilminde kendisine hâs bir kâlip konulmadığına rağmen burada cümleye ta‘acüb manasını katmaktadır. Ta‘accüb’ün ikinci sığası olan “ أَفْعَلِ بِهِ ” deki “ ب ” harfi lâzım bir zâide olup fâil üzerinde gelmiştir.⁷⁸³

3.48. VAKF KONUSU

Vakf sözlükte; durmak manasına gelir ve kuralı şöyledir: Tâ üzerinde vakf edildiği zaman bakılır; eğer sâkin ise değişmez, harekeli olup cemi‘ elif ve tâ’sız ise, göre “hâ” ya çevrilerek vakf edilir, eğer cemi‘ “ elif ” ve “ tâ ”lı ise, “ tâ ” ile vakf edilirken bazıları ise “hâ” ile vakf ederler. Sonunda, mâkabli meksûr “yâ” bulunmasında dolayı mankûs denilen isim üzerinde vakf edilince bakılır; tenvînli ise, ref ve cer halinde “yâ” nın hazfî ile vakf yapılırken tenvînsiz olduğunda ise ref ve cer hali “yâ” nın isbâtıyla vakf edilir. Mankûs isim mansûb olduğunda vakfında “yâ” nın isbâtı vâcib iken, tenvinli ise ona bedel olarak elif yazılır, değilse “yâ” üzerinde vakf edilir. Şu üç durumda sâkin nûnûn elif’e kalb edilmesi vâcibtir. 1-Sahîh olan görüşe göre “لَا” edât’ında. 2-Bütün âlimlerin; fethadan sonra haffî tevkîd nûn’unda elif üzerindeki vakfları. 3-Mansûb olan ismin tenvînli okunması.⁷⁸⁴

⁷⁸¹ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 428-433.

⁷⁸² - Bakara, 2/28.

⁷⁸³ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 428-433.

⁷⁸⁴ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 434-442.

Âyetler ve Meâlleri:

{ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْحَسَنِينَ }

“Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır.”⁷⁸⁵

{ إِنَّ شَجَرَةَ الزُّكُّومِ طُورٌ الْأَثِيمِ }

“Şüphesiz, zakkum ağacı, günahkârların yemeğidir.”⁷⁸⁶

{ وَلَا كُلٌّ قِيمٌ هَادٍ }

“Her kavim için de bir yol gösteren vardır.”⁷⁸⁷

{ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ }

“Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.”⁷⁸⁸

{ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ }

“Onları Allah'ın azabından koruyacak kimse de yoktur.”⁷⁸⁹

{ عَالِمٌ الْغَيْبِ سَمِيعٌ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ }

“O, gaybı da görülen âlemi de bilendir, çok büyüktür, çok yücedir.”⁷⁹⁰

{ نُفُوعِ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عِلْمَىٰ مِنْ شِئَانِهِ لِيُنذِرَ نَارَ التَّلَاقِ }

“O, dereceleri hakkıyla yükseltendir, Arş'ın sahibidir. Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için, irâdesiyle ilgili vahyi kullarından dilediğine, kendi indirir.”⁷⁹¹

⁷⁸⁵ - Arâf, 7/56.

⁷⁸⁶ - Duhân, 44/43-44.

⁷⁸⁷ - Ra'd, 13/7.

⁷⁸⁸ - Ra'd, 13/11.

⁷⁸⁹ - Ra'd, 13/34.

⁷⁹⁰ - Ra'd, 13/9.

⁷⁹¹ - Mü'min, 40/15.

بَدَا إِذْ نَادَى بِأَصْحَابِ الْاِيْمَانِ يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اِنَّا جِئْنَاكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَنُودِىْنَا بِرَبِّكُمْ فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَكُفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ {

“Rabbimiz! Biz, ‘Rabbinize iman edin’ diye imana çağırان bir davetçi işittik, hemen iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi bağışla Canımızı iyilerle beraber al.”⁷⁹²

كَالَّذِيْنَ اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَّ وَقِيلَ لَهَا مَن رَاقٍ وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ وَالتَّتَمَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ اِلَى رِجْلِهَا وَهِيَ ذَا السَّاقِ {

“Hayır, can boğaza dayandığı, “Kimdir (bunu) iyi edecek?” dendiğı, (ölmek üzere olanın da) Bunun ayrılış olduğunu bildiğı, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk ediliş, Rabbinedir.”⁷⁹³

{ اِنَّهُمْ يُلَاقُوْا اٰلِهِيْكُمْ يَوْمَ يَكُوْمُ اَوْ يَكُوْمُكُمْ فِيْ مَلَّةٍ مَّوَدَّةٍ مَّوَدَّةٍ حِوَا اِذَا اَبَدْنَا {

“Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.”⁷⁹⁴

{ كَلَّا لِيَرْبِتَ الْاِنْسَانُ لِحَبِيْبِهِ اَلَا بِالتَّائِبِيْنَ وَالتَّوَّابِيْنَ {

“Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız.”⁷⁹⁵

{ وَاُولَئِكَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ اَلِيٌّ لِّلَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ الصَّاغِرِيْنَ {

“Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak.”⁷⁹⁶

Âyetlerdeki İstişhâd:

İbn Hişâm, “ اِنَّ رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ مِّنَ الْحَسَنِيْنَ ” ve “ اِنَّ شَجَّةَ الرَّقُوْمِ ” âyetlerindeki “ رَحْمَتٌ ” ve “ شَجَّةٌ ” müfred isimleri bazı kurrâlar en fâsîh luğatın zıddına “tâ” üzerinde vakf etmişlerdir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci âyet olan “ وَلَا كُلٌّ قِيَمٌ هَادٍ ” - “ وَهَلْ هُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاٍقٍ ” -

⁷⁹² - Âli-‘İmrân, 3/193.

⁷⁹³ - Kıyâmet, 75/26-30.

⁷⁹⁴ - Kehf, 18/20.

⁷⁹⁵ - Alak, 96/15.

⁷⁹⁶ - Yûsuf, 12/32.

“ مِنْ وَالٍ ” cümlelerindeki “ وَالٍ - وَاقٍ - هَادٍ ” tenvînli mankûs olan isimlerde en fasîh görüşe göre ref' ve cer halinde vakf halleri hazif ile olması gerekir. Altıncı ve yedinci âyet olan “ الْكَبِيرُ الْمَعَالِ ” ve “ يُنِيرُ يَوْمَ التَّلَاقِ ” cümlelerinde tenvînsiz mankûs isim olan “ الْمَعَالِ ” ve “ التَّلَاقِ ” kelimeleri en fasîh görüşe göre; ref' ve cer halinde vakfî “yâ”nın isbâtıyla olmasına karşın Cumhûr ise “yâ”nın hazfiyle vakf etmişlerdir. Sekicinci ve dokuzuncu şâhid âyet olan “ إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي ” “ إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِي ” cümlelerinden tenvînli mankûs olan isim “ بَلَغَتِ ” kelimesinde vakf hali “yâ”nın isbâtı ve tenvîne bedel olarak elifle yazılırken, tenvînsiz mankûs ve mansûb isim olan “ التَّرَاقِي ” kelimesi ise vakf hali “yâ”nın isbât'ı ile. Onuncu şâhid âyet olan “ وَطُفِّلُوا إِذَا أَبَانَا ” cümlesindeki “ إِذَا ” edât'ı ise, sâkin nûn'un elif'e kalb edilen yerlerden biri olduğundan en sahîh görüşe göre, buradaki sâkin nûn elif'e çevrilir. Onbirinci ve onikinci şâhid âyet olan “ لَنْ نَسْفَعًا ” ve “ لَنْ نَكُونًا ” kelimelerde hafife olan tevkîd nûn'u fethadan sonra gelmesinden dolayı bütün âlimler böylesi durumlarda elifle vakf etmişlerdir.⁷⁹⁷

3.49. HEMZE-İ VASL

İbtidâ halinde sâbit, vasıl halinde ise hazf olan hemzeye denir. Hemze konusu iki fasıl halindedir. Birinci fasıl; hemzenin konum zabt'ı hakkındadır. İsimde bulunan hemze ancak iki durumda vasıl hemzesidir. Birinci durum; masdar olmayıp, mahfûz olan şu on kelimedir: “ - وائتان - وائتان - وامرأة - وامرؤ - وابن أم - وابنة - وابن - واست - اسم ” bu isimlerin cemi“lerinde bulunan hemze katı hemzesidir. İkinci durum; Humâsî ve sūdâsî olan fiillerin masdarları “ الاستخراج - الاقتداء - الانطلاق ” gibi kelimeler olup, hemzeleri vasıl hemzesidir. Fiildeki hemze ise; muzâri‘ ise, hemzeleri katı‘, mâzîlerden sülâsî ve rubâ‘îlerin de katı‘ iken humâsî ve sūdâsîlerin ise, vasıl hemzesidir. Emir fiilinin hemzesi; rubâ‘î olanların hemzeleri katı‘

⁷⁹⁷ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 434-442.

hemzesidir. Harf'te ise; yalnız lâmin üzerine vasıl hemzesi dâhil olur. Diğer harflerin hemzeleri ise katı' hemzeleridir.⁷⁹⁸

Âyetler ve Meâlleri:

{ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ مَحِلِّكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَاطِبَيْنِ فَوَيْلٌ وَأَمْرَاتَانِ مِمَّنْ تَضَيَّنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ }

“(Bu işleme) şâhitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şâhit tutun..”⁷⁹⁹

{ لَنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمِيَّةٌ حَوْهَاتَةٌ مِمْ وَأَيْمٌ مَلُوكٌ نَبَلُ اللَّهِ بِحَا مِنْ سُلْطَانٍ أَنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهَيَّي الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّكَ الْهُدَى }

“Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilâh edindiğiniz şeylere) taktığınız isimlerdir. Allah, onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar (putperestler) yalnız zanna ve nefislerin arzusuna tâbi oluyorlar. Andolsun ki, kendilerine, Rableri katından yol gösterici gelmiştir.”⁸⁰⁰

{ فَظَلَّتْ أَلْوَالِدُ الْأَبْنَاءِ وَأَبْنَاؤُنَا وَابْنَاؤُنَا وَمَا نَزَلْنَا مِنْ سَعَاكُمْ وَتَضَنَّا وَاتَّقُواكُمْ نَهْمٌ تَهْلِفُونَ حَجَّ لَعْنَتِ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ }

“De ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”⁸⁰¹

Âyetlerdeki İstişhâd:

Âyetlerin ilki olan “ فَوَيْلٌ وَأَمْرَاتَانِ ” cümlesindeki “ أَمْرَاتَانِ ” ismin hemzesi vasıl hemzesidir. İkinci ve üçüncü âyet olan “ إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءُ ” ve “ وَأَبْنَاؤُنَا وَمَا نَزَلْنَا ” cümlelerindeki “ وَأَبْنَاؤُنَا وَمَا نَزَلْنَا ” hemzeleri katı' hemzeleridir.⁸⁰²

⁷⁹⁸ - İbn Hişâm, a.g.e., s. 443-446.

⁷⁹⁹ - Bakara, 2/282.

⁸⁰⁰ - Necm, 53/23.

⁸⁰¹ - Âl-i 'İmrân, 3/61.

⁸⁰² - İbn Hişâm, a.g.e., s. 443-446.

SONUÇ

Dil, Allahın insanoğluna bahşettiği en büyük nimettir. O, kendisiyle merâmımızı anlattığımız, birbirimizle hasb-ı hâl ettiğimiz, düşünce dünyamızda portresini tasvir ettiğimiz şeyleri mücessem hale getirip, sözcüklere dökmemize vesile olan en büyük yardımcımızdır. İşte kendisinden bahsettiğimiz bu dil, toplum ve coğrafi bölgelere göre çok çeşitlilik arz etmektedir. Bu dillerden biriside Arapça'dır. Bu dil mahrec, irab, tasrif, gramer kuralları, murâdif, nezâir, müteşâbih gibi özelliklerle kendine has bir konum ittihâz edinmiştir. Günümüze kadar konumunu daha da geliştirerek devam etmiştir. Bu dilin elde etmiş olduğu konum, dilbilimcilerinin sarf alanında ve nahiv alanında telif etmiş oldukları eserlerle elde edilmiştir.

Bu eserler, savaşlar, göçler, ekonomik sıkıntılar ve vb. sebeplerle hicret etmek zorunda kalan Arapların fasih dillerine hâle riskine karşın, kendileri ve Arapçayı yeni öğrenenler için bir kalkan görevini ifâ etmiştir. Kur'ân'ı Kerîm'in bu dil ile nâzil olmasıyla kendisine bir kaç yönden faydası dokunmuştur; Arap dilinde birlik meydana getirmesi, yeni kelime ve deyimler kazandırması, geniş çapta yayılması, dili bozulmaktan koruması, şiire mukabil nesri hâkim kılması gibi özellikler bu faydalar arasında sayılabilir. Arapça fesâhet ve belagatını, mana zenginliği ve cazipliğini daha da geliştirerek sürdürme gelmiştir. Kendisine has kurallarla gelişimini hızla sürdüren Arapça, istişhâd alanında da karşımıza çıkmaktadır. Belli bir kâideyi delillendirme ve temellendirme için kullanılmakta olan istişhâd, genel manada daha çok şiirle karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği üzere cahiliye şiirleri, kendine has derin anlam ve elğâzları, akıcı uslûbuyla istişhâddaki öncü yerini hak etmektedir. İstişhâd alanının ikinci sırasında müslümânların kitabı Kur'ân'ı Kerîm karşımıza çıkmaktadır. Bu kitap mucîzevî yönü, icâz ve belâğî evsâfiyle istişhâddaki konumunu hep koruyarak devam etmiştir. Kur'ân'la istişhâd edilmesi husunda nahivciler ve lûgatçiler arasında ittifak vardır. Kur'ân ve hadisin Arap dilinde istişhâd olarak kullanılması ilk olarak Suyûtî "*el-İktirâh*" eserinde yer vermiştir. Daha sonra Abdulkadir el-Bağdâdî "*Hizânetu'l-edeb*" adlı ansiklopedik eserinin mukaddimesinde zikreder. Genel manada nahiv ve

lugat âlimleri âyetlerle istişhada hep başvurmuşlardır. Bunların başında İbn Hişam ve İbn Mâlik gelmektedir.

İbn Hâşim istişhâdda hep ilk sırayı Kur’ân’ı Kerîm’e vermiştir. “*Şerhu Katri’n nedâ belli’s-sadâ*” eserinde dörtyüz otuz üç âyet istişhâd etmiştir. Diğer teliflerinde de çok sayıda âyet istişhâdına yer vermiştir. İstişhâdın üçüncü sırasını hadis almaktadır. Hadisle istişhâd konusuna, nahiv ilminde önemli bir yer verilmesine rağmen, ondan istişhâd da fazla bulunulmamıştır. Bütün bunlara rağmen müellif, tez konumuz olan eserde üçüncü sırayı hadislere vererek on sekiz hadisle istişhâd etmiştir.

Tez konumuz olan eser, nahiv ve sarfin belli başlı konularını kısa ve öz bir üslûbla, konuları büyük çoğunlukla âyetlerle istişhâd ederek okuyucunun hizmetine sunmuştur. Müellif, mevzûları tavzîh ederken, evvela zübde kıvamında olan metni serdeder. Daha sonra metin bağlamında konunun tarifini yapıp mübhem kelimeleri açıklar. Ayrıca konuyla ilgili fikirlerini açıkladıktan sonra mühâlif olan görüşleri de izâh eder, bazen aykırı görüşe cevap mahiyetinde açıklamada bulunur. Eserde, konu içerikleri madde bazında şerhlerinin yapılması akabinde istişhâd âyetleri zikredilir. Bazen istişhâd âyetlerdeki dakîk noktalara dikkat çekerken, genelde sadece istişhâdını zikrederek başka konuya geçer.

Konularda istişhâd bazında daha çok âyetlere yer verilmesi, Kur’ân-ı Kerîm tilâvetiyle meşgûl olup, âyetlerin daha çok gramer yönüne ehemmiyet verenler için, bu eserin faydalı olacağı kanâatindeyim. Zira kişi bu eseri okurken bir taraftan nahiv kurallarını kısa ve öz bir şekilde öğrenmekte olup diğer taraftan da konu bağlamında âyetteki manaya, gramer kuralının âyete kattığı anlama, vukûfiyet elde eder. Örnek olarak iştigâl konusunda zikredilen; “*كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ*” âyetindeki “*فَعَلُوهُ*” fiili sâbık olan “*كُلُّ*” kelimesinde amel etmesi durumunda maksûd mana bozulacağından “*كُلُّ*” kelimesinin merfû‘ okunup mübtedâ olması vâciptir, akabinde gelen “*فَعَلُوهُ*” fiil cümlesi de mahallen merfû onun sıfâtı olur, cümlenin takdîri “*وَكُلُّ مَفْعُولٍ لَهُمْ ثَابِتٌ فِي الزُّبُرِ*” (onların yaptıkları her şey Zübürda sâbittir) şeklinde olur. Şayet nahiv kâidelerinden olan iştigâl ve manaya olan irtibâtını, okuyucu habersiz olursa, âyetteki mezkûr incelikten habersiz olur ve her halükârde iştigâl olduğunu söyler. Bu vesileyle, bu

kâideden malûmât sahibi olan kişi, sürekli evrâd haline getirdiği Kur'ân tilâvetini daha mütefekkirane, mana vukûfiyeti sağlam gibi evsâflara hâiz bir şekilde kırâatine daha sıkı bağlanmış olur.

Katru'n-nedâ'ya başta müellifi olmak üzere birçok şerh yazılmış olması, eserin nahiv ve sarf bazında ne kadar faydalı bir eser olduğunu câlibi dikkattir. Günümüzde birçok eğitim merkezinde ders kitabı olarak okutulmasını müşâhede etmekteyiz. Biz de mevcut çalışmamız esnasında eserin faydalı, sadeliği, tertipli şekilde konuları serdedilişini müşâhede ettik. İstişhâd edilen âyet, şiir, hadis ve atasözleriyle mevzûların daha da vâzih hale geldiğini aynel-yakîn olarak idrâk ettik. Muhakkik ve haşiye yazan âlimlerin katkısıyla âyetlerin istişhad yönleri, sûre ve âyet numaraları, şiir ve hadislerin şâhid yönlerini açıklamalarıyla eserden istifâde olgusu daha da faydalı bir şekil aldığını olumlu tepkilerden öğrenmiş bulunmaktayız.

İbn Hişâm, âyetlelerle çokça istişhâd etmesi kendi nazarında öyle bir hal aldıki, hatta bazı kişilerin neden Kur'ân tefsîri telif etmediğini sormaları üzerine, kendisi; "*Benim tefsîrim "*Şerhu katri'n- nedâ" *eserimdir"* diye cevâp verir. Filhakîkat çalışmamız esnasında da gerek bu eserde, gerekse diğer telifâtlarında herhangi bir okuyucu gramer konularına bakmaksızın bir anlamda kendini nahiv ağırlıklı filolojik tefsîr eserini okuduğu hissine kapılmaktan kendini kurtaramaz. Bu meyanda eserle meşgul olan okuyucu, bir yönden disiplinli bir tertiple telif edilen nahiv kâideler bütününden müstefid olurken diğer yönden büyük oranda âyetlerle müdellel olan konulardan tıpkı dilbilimci bir tarzla telif edilen tefsir tadında bir fayda elde eder.

Çalışmamızda istişhâd edilen âyetlerin meâllerini, bazen âyetin tamamını bazen de sadece istişhâd kısmını vermeye çalıştık. Bu sebeple eser okunurken kuralların, âyetlerin manalarına nahiv bazında ne derece müessir olduğu farkındalığı artıracadığını kanâatine vardık.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşit, Vehbi, *İstanbul Haseki ve Konya Selçuk Eğitim Merkezlerinde Derslerin Program Yönünden Değerlendirilmesi*, Konya 1997.
- Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Târîhi*, A.Ü.F.E.F. Yay, Erzurum 2001.
- el-Bağdâdi, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetul-edep*, nşr. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetul-Hancı, I, Kâhire 1984.
- Bolelli, Nusrettin, “*Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5-6, İstanbul 1987-1998.
- Cürcânî, Abdulkâhir, *Delâ’ilu’l-i’câz fi ilmi’l-me’ânî*, (Nşr. M. Reşîd Rıdâ), Dâru Kutubi’l-İlmiyye Beyrût 1984.
- Çakan, İsmâil Lütfî, *Hadis Usûlü*, İfav Yay, 27. Basım İstanbul 2011.
- Çetin, M. Nihad, “*Arap*” DİA, III, İstanbul 1991
- Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi, Sarf, Nahiv, Edâtlar*, (10. Baskı), M.Ü. F.İ.V. Yay. İstanbul 2009.
- Dayf, Şevkî, *Medarisu’n-nahviyye*, Daru’l Meârif, Kâhire 1992.
- Durmuş, İsmâil, “*Nahiv*”, DİA, XXXII, İstanbul 2006; “*İstişhâd*”, DİA, XXIII, İstanbul 2001.
- el-Enbârî, Ebu’l-Berekât A.Rahman b. Ebi Vefa, *Nuzhetü’l-elibbâ fi tabakâti’l-üdebâ*, (Nşr. M. Ebu’l-Fadl İbrâhîm) Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire 1967.
- Es’ad, Mahmud, “*İslâm Târîhi*”, (Sdl. Ahmet Lütfî Kazancı-Osman Kazancı), Marifet yay. İstanbul 1983.
- Hadis-i Şerîf
- Hamidullah, Muhammed, “*İslâm Peygamberi*” (Çev. Salih Tuğ), İrfan yay. I, İstanbul 1995.
- Hebbud, Berekât Yûsuf, *Mukaddime şerh-u Katru’n-nedâ hamîşi bulûğu’l-ğâye*, dâru’l-fikr, Beyrût, 2009.

- el-İskenderî, Ahmet Mustafa, ‘Înânî, *el-Vasît fi’l-edebi’l-Arabî ve târihihi*, Dâru’l-me‘ârif, Mısır 1916.
- İbn Cinnî, Ebul-Feth Osman, “*el-Muhtesab*”, (nşr. Ali en-Necdi), Mektebetü’s-Safa, I, Kâhire 1999.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Cemâleddin Abdullâh b.Yûsuf, el-Ensârî, *Şerh-u Katri’n-nedâ ve bell’is-sadâ*, thk, Muhammed Muhyiddin Abdü’l- Hamid, Mektebetü Dârül-Fikr. Beyrût Lübnan 2009; *Şerhu şuzûri’z-zeheb*, thk, Yakup Bedi Emil, Mektebetü Dâri’l-Fikr, Beyrût, 1996.
- Kanar, Mehmet, “*Şi’r*”, *DİA*, XXXIX, Ankara 2003.
- Kandemir, M.Yaşar, “*Hadis*” *DİA*, XXVII, İstanbul 1997.
- Kur’ân-ı Kerîm
- Kılıç, Hulûsi, “*Sarf*” *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009.
- Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, TDV Yay, Ankara 2011.
- Nureddin, ‘Îsâm, *İbn Hişâm el-Ensârî hayatühü ve menhecü’n-nahv*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Alemî, Beyrût 1989.
- Özbalıkçı, M.Reşit, *Kur’ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yay. İstanbul 2006; “*İbn-i Hişâm*”, *DİA*, XX, Ankara 2003; “*Arap Dilinde İlk İstişhad*” DEÜİFD, sy. V. İzmir 1989.
- Sancak, Yûsuf, “*İbn-i Hişâm el- Ensârî*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 19, Erzurum 1999.
- es-Süyûtî, Celâleddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahman bin Kemaleddin Ebi Bekr bin Muhammed el-Huzayri, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, I-II, (4. Baskı), (nşr. Mustafâ Dîb el-Boğa), Dâru İbn-i Kesîr, II, Beyrût 2000;el-İktirâh fi ilmi usûli’n-nahv, (nşr. Ahmey Subhi Furat), İstanbul 1975-1978, s. 42.
- es-Sâlîh, Subhî, “*Hadis İlimleri ve Hadis Istilâhları*”, (çev. Kandemir M. Yaşar), İFAV, 8. Basım, İstanbul 2009.
- Tülücü, Süleyman, “*Zuhayr b. Ebi Sülma ve Edebî Kişiliği*”(Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İslâmi Bilimler Fakültesi, Erzurum 1982.

- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, “*Ebu’l-Esved ed-Dü’elî*” mad, DİA, X, İstanbul 1994.
- et-Tantavî, Muhammed, *Neş’etu’n-nahv ve târihu eşheri’n-nuhât*, Darul Mearif, Kâhire 1995.
- Tehanevî, Muhammed Ali, *Keşşafu istilahi’l-fünûn ve’l-ulûm*, nşr, Ali Darûh, Mektebetü Lübnan, I, Beyrût 1996.
- Tural, Hüseyin, “*Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi*”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, Erzurum1990.
- Uzun, Mustafa “*İstişhâd*”, DİA, XXIII, İstanbul 2001.